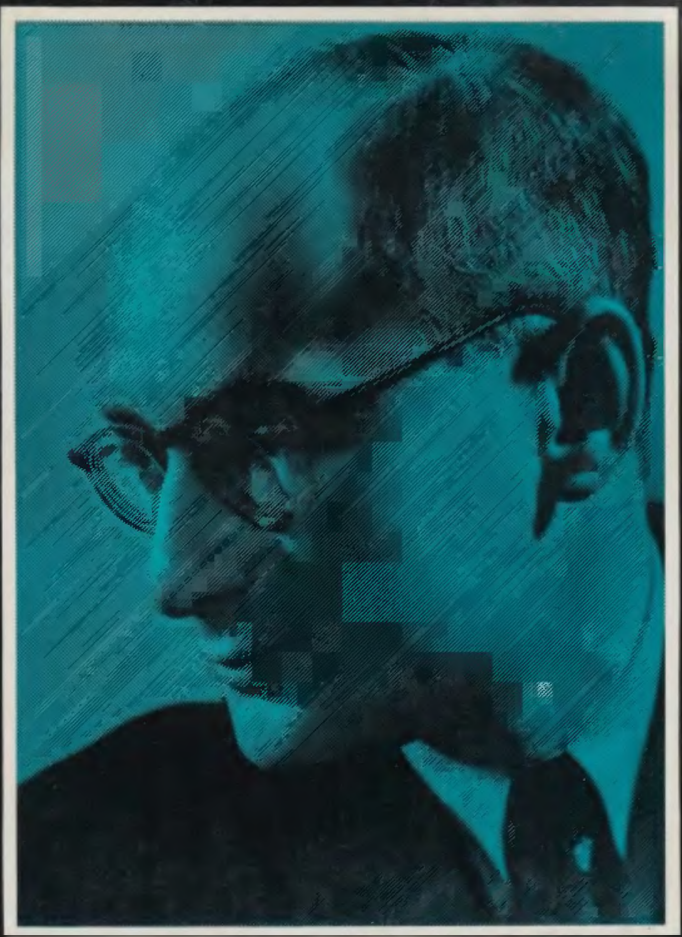

MAGYAR ISTVÁN

„FELHÁBORODOM, TEHÁT VAGYOK"

BÁLINT GYÖRGY ÉLETE 1906–1943

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1984

MAGYAR ISTVÁN

„FELHÁBORODOM, TEHÁT VAGYOK"

BÁLINT GYÖRGY ÉLETE 1906–1943

ISBN 963 09 2255 X

© MAGYAR ISTVÁN, 1984

(3662)

A magánügy és közügy határán

Bálint György első prózai kötetének írásait néhány bevezető sorral jellemezte. Cikkgyűjteménye „valahol a »magánügy« és a »közügy« határán mozog – írja –, ott, ahol a közügy magánüggyé válik és megfordítva". Tökéletesen feltárja ezzel írásainak jellegét. „Nem hiszek abban – jegyzi meg –, hogy élesen elhatárolható a magánember és a sokaság sorsa."[1]

E kötetbe föl nem vett írásaiban szintén visszatér a magánügy és közügy összefonódásának gondolata. Hitlerről szóló cikkének elején is hasonló megállapítást tesz: „... történelmi időket élünk (mintha elképzelhető lenne »történelmietlen« vagy »történelemmentes« idő is), és ilyenkor a nagy politikai események többé-kevésbé mindenkinek a magánéletébe is belejátszanak, és a politikai főszereplőkkel mindenkinek van némi magánkapcsolata".[2]

Bálint Györgyöt a politikai események roppant közelről érintették. Szenvedélyesen foglalkoztatták a közügyek, azokból merítette legtöbb írásának témáját. *Önarcképvázlat*[3] című cikkében ironikusan „közírónak" nevezi magát; s mint fél évvel később megírja, inkább vállalta a publicista megjelölést: „Megállapítások és vélemények a világról, megjegyzések az egyetemesről, az emberiség nagy, közös magánügyéről. Ez volna a publicista dolga, a »közíróé«. (Ettől a divatos, mesterséges szótól különben mindig

irtóztam és mindig egy másik szó jutott róla eszembe: »közveszélyes«.)[4]

Ízig-vérig politikus, közéleti ember volt – az ő kifejezésével: „a tömegvágyak szakembere".[5] Cikkeiben a tömegvágyak szolgálatára és kifejezésére törekedett, amelyekről személyes hangon, lírai, meghitt, utánozhatatlan művészi hitelességgel írt. Nemcsak publicisztikájában, hanem kritikáiban is megkülönböztetett figyelemmel fordult a közélet problémái felé.

Nyilvánvaló, hogy életének történetében vizsgálnunk kell a közügyekről író Bálint György köz- és magánemberi megnyilatkozásait. Köztük nem utolsósorban azt, hogy mikor miképpen tudta kifejezni a tömegvágyakat, mert azok megszólaltatását mindig legszemélyesebb, elsődleges feladatának tartotta. A könyv címeként híres megállapítását idéztük: „Felháborodom, tehát vagyok."[6] Élete és életműve egyaránt felháborodás és tiltakozás volt a „hazug, csúnya és pongyola társadalom ellen",[7] amely rövidre szabott létének közege volt. Az idézett szállóige megfogalmazásánál már jóval előbb leírta ezt a gondolatot *Válasz Diogenésznek* című cikkében: „Ez a mi magánéletünk, ez a rendíthetetlen és megvesztegethetetlen felháborodás."[8]

Ez a mi magánéletünk . . . Vallomásként, egész pályáját meghatározó vallomásként kell felfognunk ezt és a már idézett szavait a magánügy és közügy nála megvalósult egységéről, mindennapjait és írásait jellemző összefüggéséről. Mégis óvakodjunk attól, hogy személyében a mondottak alapján bárki is a cselekvő, mozgalmakban, politikában tevékenyen részt vevő harcost lássa. Sokkal inkább gondolkodó és írásaival ható ember volt, mintsem a közéleti események aktív résztvevője. „Az író gondolataival igyekezzék hatni, nem pedig a személyiségével" – írja,[9] utalva egyben alaptermészetére is. Egyik írásában említi: „. . . sohasem voltam politikai mozgalmak

aktív részese, és ezért nem is érhettek mélyebb csalódások".[10]

Mindez korántsem jelenti azt, hogy nem érdeklődött a napi politikai események iránt; nagyon is élénk figyelemmel kísérte azokat: az itthoniakat és külföldieket egyaránt. Annak lehetőségét is kutatta, hogy a politikai fejleményekhez a maga „közírói" módján – javarészt a polgári lapok hasábjain – hozzászólhasson, marxistaként mondjon róluk véleményt, egy-egy „tünethez", „bűnjelhez" fűzött megjegyzéseivel. Milyen sokoldalúan, mennyi lelemény-nyel – a politikai viszonyok által rákényszerített korlátok között is milyen töretlen igazmondással fejtette ki álláspontját!

Amikor életrajzának felvázolását megkíséreljük, nem téveszthetjük szem elől a magánügy és közügy határán tett megnyilatkozásait. Azok életének fontos momentumai. Életműve és élete egy és oszthatatlan – írásunknak ez a kiindulópontja és mondanivalója. Hiszen az életmű azért befejezett, mert az író maga bizonyosra vette, hogy a fasizmus korában nem kerülheti el a korai halált, amelyről a *Visszapillantás*ban a radírral mondatja el: „... megszűnésem megkoronázza életművemet".[11]

„...Egy időben költő szerettem volna lenni" [12]

„ŐSEIM KISSÉ HIÁNYOSAK"

Ezt írta irónikus humorral 1940-es *Ősfaűrlap*[13] című cikkében, megjegyzéseket fűzve a harminckét vagy még több ükszülő nyilvántartására készült „Őslevél"-hez. Eszmefuttatásában a legelső – neandervölgyi, altamirai – ősökről megjegyzi: „A szomszéd barlang lakója rendszerint már ellenség volt, ha másért nem, hát azért, mert a szomszédban lakott. Szóval, sok mindenben hasonlítottak ránk, civilizált és kifinomult utódaikra. Csak egyben különböztek tőlünk: nem volt ősfaűrlapjuk. Soha, egy pillanatra sem jutott eszükbe, még a legvadabb harcok idején sem, hogy egymás ősei iránt érdeklődjenek."[14]

Bálint György ősei azonban anyai ágon nem is olyan „hiányosak", mint állítja. Unokabátyja visszaemlékezése szerint ugyanis létezett valahol az 1500-as évekig visszamenő családfa.[15] Közelebbről azonban csak a dédapáról, Lőwy Jakabról maradtak fenn emlékek, aki Pápán élt, gabona-nagykereskedő és katonai szállító volt. Ő alapította meg a városban a kereskedők klubját, amelynek első elnöke volt. Hat gyermeke közül a harmadik, Lőwy Betty – Bálint György anyai nagyanyja.

Hoffmann Sándor nagykanizsai fakereskedőhöz ment férjhez, aki, úgy látszik, kevés üzleti érzékkel volt megáldva. Szerencséje legalábbis nem volt, s mielőtt csődbe ment volna, Győrbe költözött feleségé-

vel és a még Kanizsán, 1881. február 26-án megszületett Kamilla leányával. Egy biztosító vállalatnál kapott állást. Fia, Jenő már új lakhelyükön született, s mindkét gyermekük ott járt iskolába. Jenő tisztviselő lett. (A nyilasok elhurcolták az auschwitzi haláltáborba, ahonnan nem tért vissza.)

Az édesanya korai halála után leánya segített az otthon összetartásában, mégis közben elvégezte a győri tanítóképzőt, majd Budapesten folytatta tanulmányait. 1902 májusában szerezte meg a polgári iskolai tanítónői oklevelet mennyiségtanból és természettudományi tárgyakból. Képesítése után férjhezmeneteléig az Erzsébet Nőiskolában tanított. Leendő férjével, Brauner Ármin banktisztviselővel egyik barátnője, férje unokahúga ismertette meg.[16]

A korai árvaság és nem kis részben az intézeti élet, az iskola szigorú fegyelme formálta határozottá jellemét. De alkatilag is hajlott a keménységre, és akkor sem engedett szigorúságából önmaga és mások iránt, amikor kedvezőbb életkörülmények közé került. Pontosságot és rendet várt el és tartott környezetében. Uralkodó egyéniség volt, aki azt akarta és várta el – még fia felnőttkorában is –, hogy minden anyai elképzelése szerint történjék.

Éles szemmel figyelte a világ eseményeit: minden impulzusra szellemi frisseséggel, élénk fantáziával reagált. Beszédmodora mindig színes, változatos és szemléletes volt. Minden iránt érdeklődött, a politikát kivéve. A korabeli polgári asszonyokhoz hasonlóan szinte öregkoráig közönyös maradt a közélet iránt.

Bálint György családjának apai ágáról kevesebb adat áll rendelkezésünkre. A dédapáról csak annyit tudunk, hogy Brauner Ábrahámnak hívták. Egyik fia, Móric 1842-ben Turán született,[17] 1868. május 10-én kötött házasságot Fisch Idával. Eleinte a Felvidéken[18] éltek. Brauner Móric magánhivatalnokként dolgozott. Öt gyermekük közül a második, Ár-

min (Bálint György édesapja) 1876. május 19-én a Turóc megyei Nagyszocócon született.

A család később Budapestre költözött. (Brauner Móric a fővárosban halt meg 1912-ben, felesége pedig körülbelül húsz évvel később.) Brauner Ármin 1886-tól valószínűleg gimnáziumba járt. Az iskola neve és helye nem ismeretes, de klasszikus műveltsége, kitűnő latin és görög tudása bizonyíték rá.[19] Fiával elsőként ismertette meg az antik szerzőket, elsősorban a görögöket, akiket Bálint György oly gyakran idézett írásaiban.

Az író apja eredetileg jogi pályára készült, ügyvédbojtár volt.[20] Feltehetően anyagi okokból hagyta ott a jogi pályát. Hiszen új szakmája éppoly távol állt a görög kultúrától, mint a régi. Amikor feleségét megismerte, már banktisztviselő volt. 1905. augusztus 20-án kötöttek házasságot. A család ügyeinek irányítója a feleség volt.[21]

Előbb a Podmaniczky utcában (ma Rudas László utca) laktak öt-hat évig, fiuk, György is ott született 1906. július 9-én. Az anya végleg elbúcsúzott a tanítónői pályától, s a polgári háziasszonyok életét élte.

Az apa 1907-ben Bálintra magyarosította a nevét.[22]

Bálint György még ötéves sem volt, írja Gondos Ernő, „amikor a család átköltözött a Nyugati pályaudvar másik oldalára", az Ügynök u. 8. számú házba (ma Kresz Géza u. 16.). „Szeme itt nyílt rá a világra, itt serdült föl, ebből a házból járt gimnáziumba, itt élte meg első szerelmét. Ezen a házon van az emléktábla, mert itt lakott, miközben azzá lett, akit mi műveiből ismerünk."[23] (Emléktábla ma már – 1976 óta – a Szent István park 5. számú házon is van, amelyben 1934-től lakott és dolgozott feleségével, Csillag Verával, az V. emeleti 3. számú kétszobás lakásban.)

A Kresz Géza utcai lakás három szobából állt,

amelyet a háziasszony irányításával bejáróno vagy cselédlány tartott rendben. Az apának gyomorfekélye volt (később meg is operálták), ezért diétára és sok kíméletre szorult. (Betegsége és a német megszállás, valamint az ostrom alatti éhezés következtében 1945. február 12-én halt meg.)

Bálint György édesapja a haladóbb társadalmi nézeteket valló, jellemében szilárd és nem utolsósorban ezért idő előtt szerény anyagi viszonyok közé került értelmiséghez tartozott.[24] Bálint Ármin az első világháború előtt Kossuth-párti volt.[25] Akkor, 1913 nyarától, a Nagy György vezette Országos Kossuth Lajos Párt működött – az Országos Köztársasági Párt utódaként (a névváltozás az 1913 nyarán hozott királysértési törvény miatt történt). Ez a Köztársasági Párt alapvetően a polgári demokratikus átalakulás eszméit vallotta s hirdette programjaként. *Magyar Köztársaság* címen havi folyóiratot adott ki; ebből 1913 júliusától *Kossuth Lajos Lapja,* később pedig – már hetilapként – *Kossuth Zászló* lesz.

Ez a párt sohasem rendelkezett jelentősebb tömegbázissal; elsősorban értelmiségiek voltak a hívei. Vezére, Nagy György, jeles ügyvéd volt, korábban képviselő, kitűnő szónok. Mind ő, mind a mozgalom más vezetői fáradhatatlanok voltak az 1849-es függetlenségi nyilatkozat eszmekörének és Kossuth alakjának népszerűsítésében.[26]

Bálint Ármin nemcsak a köztársasági államformáról, a nyugati polgári demokráciák társadalmi berendezkedéséről szóló nézeteket vallotta, hanem azokat a szociális reformeszméket is, amelyeket a párt programjába iktatott, mint a polgári átalakulás velejáróit; ellenszenvet érzett korának feudális intézményei és torzulásai iránt – beleértve a társadalmi méretű nyomort, az Amerikába való „kitántorgás" tömegkényszerét.

Alaptermészeténél fogva nem volt „hangadó" típus. Csöndes, szerény, nagytudású, halk- és szűksza-

vú ember volt, mélyérzésű és nagyon fogékony a közösségi, szociális kérdésekre, önérzetes és gerinces kiállású.

„...FELELŐS VAGYOK VALAMIÉRT"[27]

Bálint Györgyöt felnőttként is sokszor foglalkoztatta gyermekkora. Cikkeiben jó néhány utalást találunk rá – sokkal többet, mint kamaszkori élményeire. Ezek az utalások részint konkrét emlékeket idéznek, olykor azonban félig-meddig vagy egészen elfelejtett, bizonytalan és egyben kellemetlen, szorongást kiváltó első benyomásokat. Ezeket szeretné felkutatni, „tetten érni" – mint arról 1935 júniusában *Afrika* című cikkében ír: „Ebben az időben kutatta lázasan és bizonytalanul a maga belső Afrikáját is, azt a régi, elhagyott és sötét lelki tájat, ahol – úgy érezte – valamit ottfelejtett annak idején. Homályosan emlékezett valami nagy rémületre, ami lelkének ezen a tropikus vidékén érte, amikor még ott élt, az első időkben."[28]

Ez a cikke az Állatkertben tett egyik látogatásáról szól. Egy másik írásában ezt olvashatjuk: „E látogatások magányos földerítő bolyongásaimhoz tartoznak, melyek újra meg újra elvezetnek ködös kora gyermekkoromhoz, ahol egyszer valami rejtélyes hiba történt. (...)"[29] Hogy mi ez a hiba, mi az a rémület, nem tudhatjuk. Számára is titok maradt, hiába próbálta – nem utolsósorban a freudizmus hatására – felderíteni. Sigmund Freud tanai nem kis szerepet játszottak e „földerítő bolyongásaiban", valamint abban, hogy a születést követő megpróbáltatásokról is tudatosan szól. Az egyik ilyen írásában némi humorral: „Igaza van Chestertonnak, aki szerint már maga a születés is rendkívül kockázatos kaland: az ember egyszerre csak megérkezik egy teljesen is-

meretlen területre, szülők, nagynénik és egyéb kiszámíthatatlan elemek körébe."[30]

Kétségtelen, hogy korai gyermekéveiben érhette valamilyen (talán nem is egy) megrázkódtatás, amelyre homályosan, bizonytalan-ködképszerűen emlékezett, ám lényegét nem sikerült tisztáznia. Lehet, hogy arra vonatkozik ez az utalás is: „... szakadatlanul bűnösnek érzem magamat gyermekkorom óta valamiért, amire már nem emlékszem, amiből csak az önvád maradt meg".[31] Lehet, hogy ez az önvádló emlék a második világháború elején megvilágosodott előtte, és azt írta meg *Vadgesztenyék a téren* címmel.

Hogy nem lebecsülhetők azok a gyermekkori traumák, amelyek a kisfiút – talán az anyai nevelés túlzott szigora miatt is – érték, arról *Szomorúság* című versének egyik sora is tanúskodik. Ezt még valószínűleg a freudizmus közelebbi megismerése előtt írta: „Most gyermekkorom minden kínos pillanata belémharap."[32] Nagyfokú lelki érzékenységről vall ez a sor, valamint arról, hogy ezt a rendkívüli fogékonyságot anyja nem vette kellően figyelembe. A túlzott szigor, a maximalista követelmények – főleg, ha azok a gyermeki értelem számára ésszerűtlenek is voltak – lázadozást, elfojtott dacot keltettek benne.

Szülei már négy-ötéves korában nyelvtanárnőt fogadtak mellé, aki németre tanította.[33] Könnyen sajátította el az idegen nyelveket. Nemsokára, de valószínűleg elemistaként angolra, egy-két évvel később pedig franciára is taníttatták. Közben élte a testvér nélküli gyermekek nem éppen vidám életét. Környezete, „társasága" csaknem kizárólag felnőttekből állt. Rokoni, baráti látogatások alkalmával, ha vele egykorúakkal került össze, többnyire félszeg volt, nehezen barátkozott, s a kislányoktól különösképpen idegenkedett.[34]

Jól tanult az elemiben, 1912 szeptemberétől a Sziget utcai iskolában. (Ma Rajk László Általános Isko-

ia, a Radnóti Miklós u. 8–10. szám alatt.) A család ekkor – mint már idéztük – a közeli Ügynök utcában lakott.

Ebből az időből származik gyermekkori verse, amely naiv, de nem érdektelen: „Kutyát vett a mamám / De hamar megbánta / Mert nagyon megjárta . . .” Mint kiderül, bulldogként adta el egy „nagy svihák” a mamának a kutyát, melyről az állatorvos közölte, hogy nem fajkutya. S a vers szerint vagy öt hónapig tanították rendre, „De annyi esze sincs, mint egy lónak”, semmiképpen sem tudták szobatisztaságra nevelni. Van a kis versnek egy figyelemre méltó hasonlata: „Megvettük a kutyát, de beteg lett szegény / Úgy nézett ki, mint egy rosszul megírt regény.”[35] Ez a „rosszul megírt regény” több mint valószínű, hogy nem a gyermek-„esztéta” saját észrevétele, hanem a felnőttektől hallotta.

Már gyermekkorában fogékony volt minden új befogadására. Apja Kossuth-pártisága mellett is „kiállt”,[36] persze csak afféle gyermeki utánzással, nem tudatosan. Megnyilatkozásai azonban koraérettségre vallottak.[37]

Máskor viszont gyermeki humorával, szellemes mondásaival lepte meg környezetét. Édesanyja évek, sőt évtizedek múltán is emlegette fia „gegjeit”. Négyéves korában egyszer egy Nemsitz nevű emberről beszéltek előtte a felnőttek. Az asztal alatt bujkáló gyerek egyszer csak megszólalt: „Miért Nemsitz? Miért nem Igensitz?”[38] Korán megnyilatkozott hajlama a mókázásra, amely felnőtt korában is megmaradt.

Koraérettsége bizonyára magányosságból és alkati sajátosságból fakadt – közrejátszott benne a szigorú anyai nevelés is: anyja a széltől is óvta, de annak is tulajdonítható, hogy iskolai munkája erősen igénybe vette. A túlzottan aggályos nevelésre utal egyébként 1935-ös *„Miért nem vigyázol?”* című írásában. Ezt a számonkérést – írja – „annak idején

akkor hallottam a legtöbbször, ha sok gyümölcsöt ettem vagy nagyon kihajoltam az ablakon".[39]

Néhány későbbi cikkének konkrét emléket idéző soraiból képet kaphatunk arról is, miként alakult, hogyan telt szabad ideje gyermekkorában. A *Cirkusz*ból értesülünk róla, hogy szüleivel cirkuszban is volt, amelyet azután „érthetetlen módon" húsz évig elhanyagolt.[40] Andersenről írva megjegyzi: „Megint elővettem a meséit, mint oly sokszor gyermekkoromban, és azóta is."[41]

1937 karácsonyára egy barátjától iránytűt kapott. Így ír róla: „Az apró iránytű, melyet most asztalomra tettem, könnyed ingásával felkavarta régi karácsonyok emlékét. Ó igen, akkoriban, ha nem is kaptam iránytűt, sokat szerepelt életemben a karácsony utáni hetekben. Verne Gyula munkáit kaptam ajándékba olyankor, és utána nagyon sokáig nem érdekelt más, csak szélességi fokok, vitorlák, pofaszakállas révkalauzok, csőrös emlősök, kajmánok, jéghegyek, félvérek, széles kalapban és »óriási busaszökettők«, melyeket, azt hiszem, Hatteras kapitány pillant meg riadtan, egy felejthetetlen képaláírásban.

Verne világa hetekre elnyelt, és e világnak oly lényeges kelléke volt az iránytű, mint a másik világnak a tollszár és a dolgozatfüzet."[42] Idézzük szavait arról is, hogy milyen más irodalmi művek hatottak rá: „Kezdettől fogva azok az írások hatottak rám a legmélyebben, melyekből kiéreztem az élet kritikáját, az ember felszabadításának akaratát, vagy legalább vágyát. Úgy emlékszem, hogy először – gyermekkoromban – Arany *Rab gólyá*ja hatott rám ilyen irányban. Valamivel később Petőfi *Apostol*a."[43]

Mi jelentett számára szellemi kikapcsolódást? A cirkuszon kívül a mozi is érdekelte. „Hatéves koromban láthattam az első filmet – írja, és hozzáteszi: a Diana moziban, a Visegrádi utcában. – Mielőtt útrakeltünk a mozi felé, szüleim elmagyarázták, hogy most olyan képeket fogok látni, melyek mozognak.

Nem tudtam elképzelni a dolgot: azt hittem, falon függő, keretes képek mozognak, a zene ritmusára. Kellemesen csalódtam. Első filmem hőse egy medve volt, mely ketrecéből elszabadulva beugrott egy földszintes lakás ablakán. A szobában hölgy fésülte hosszú haját. Mikor a medvét meglátta, rémülten felugrott és kiszaladt: a medve utána. Ez volt a film. Csodálatos volt."[44]

S hogyha azt kutatjuk: miképpen teltek a valóban szabad idő tűnődő pillanatai – erre is találunk valamelyes utalást írásaiban. A magától értetődő alkalmak nyilván a séták lehettek, előbb szülei társaságában, majd a magányos kószálások, bizonyára a szülők által megengedett területen. (Akkor még a főváros közterületei hasonlíthatatlanul kevésbé voltak forgalmasak és veszélyesek, mint manapság, egy szemlélődő, sétálgató gyerek számára.)

Ha parkokba vagy például a Margitszigetre mentek, ugyanolyan „gondosan rendben tartott, nyesett, tilalomfákkal díszített, (...) jól nevelt" környezetbe került, amilyenről *Gyerekek a parkban* címmel írt 1937 májusában.[45] Ebben a világban a kicsinyeknek „a körülkerített pázsit illedelmes fűszálaitól kell példát venniük. Fehér padokon kell üldögélniük hibátlanul". S elsősorban és mindenekelőtt: engedelmeskedni az őket nevelő, sőt már-már idomító felnőtteknek. „A parkok tiszta sétányait folytonos viták zaja veri fel: erősebbek vitatkoznak a gyengébbekkel, felnőttek a gyerekekkel. A viták lényege az, ami sok tízezer év óta minden vitáé, minden vonatkozásban: az erősebb megtilt valamit a gyengébbnek, és elhiteti vele, hogy az ő érdekében teszi (...) És az erősebb a maga képére formálja a gyengébbet."

Azért idéztük ez utóbbi megállapításokat, mert – jóllehet itt az író nem utal rá – nyilván neki is kijutott anyai részről az ilyen intelmekből. Szelíden jóságos és elnéző édesapja minden bizonnyal enyhíteni igyekezett az efféle regulázásokon, s ez is magya-

rázza, hogy a gyereknek már korán hozzá húzott a szíve. Ő volt az engedékenyebb, a „lábáról inkább levehető", amikor utcai séták alkalmával fia édességre vágyott. „Emlékszem – írja –, gyermekkoromban erősen érdeklődtem ama nagy, piros és sokoldalú automaták iránt, melyek a legkülönbözőbb édességeket adták, szerény díjazásért."[46]

Magányos kószálásainak két emlékét jegyezte fel írásaiban. Most csak az egyikről írunk, a másikról valamivel később. A *Kirakat*ban kávéházak nagy üvegablakain át kívülről megfigyelhető látnivalókról írt. „Már gyermekkoromban is szívesen bámészkodtam e színes kirakatok előtt, melyekben a kiállított tárgyak buzgón uzsonnáztak, sakkoztak vagy veszekedtek. Lenyűgözött ez a látvány, mindig érdekesebbnek tartottam, mint az egzotikus díszhalak akváriumát. Időnként megpróbáltam kapcsolatot találni az üveglapon keresztül az élénken mozgó arcok és a hangtalanul járó szájak világával. Kedvesen integettem a kirakatban ülőknek, néha pedig tisztelettudóan köszöntöttem az érdemesnek látszó ismeretleneket. Sokszor meg is szólítottam őket, a maguk módján: az üveghez hajoltam és komoly arccal én is szaporán mozgattam ajkaimat. Egyszer rákopogtam egy sakkozóra, és bár e játékhoz akkor még semmit nem értettem, erélyesen mutogattam neki, milyen lépést tartanék helyesnek. Sajnálattal kell megállapítanom, hogy nem sikerült kellő kontaktust találnom a kirakat lakóival. A legtöbben, úgy látszik, félreértették szándékaimat, és méltatlankodva ígértek pofonokat, amennyire taglejtéseikből és szájmozgásukból kivehettem."[47]

Bálint György gyermekkori élményei, benyomásai kifejezetten nagyvárosiak: e század tízes éveihez kötődő budapesti impressziók. Alapvetően új vonással azok az alkalmak sem igen gazdagították, amikor szüleivel a fővárostól távol – rendszerint ausztriai üdülőhelyeken – nyaralt. Például a természettel nem

ekkor került elementáris kapcsolatba, hanem csak jóval később, húszas éveiben. Bár ki tudja? Lehet, hogy úgy volt ezzel is, mint az Állatkerttel és a mesékkel, ahogy írja: „... csak felnőtt koromban szerettem meg".[48]

E zárt körbe a külvilágból jutott hatásokról eddig alig volt szó. Pedig olyanok is érték. Köztük talán a szorongatóan közvetlen hatást első találkozásai a koldusokkal váltották ki. „Kisgyerek koromban féltem a koldusoktól. Ez az első és ösztönös állásfoglalásom érthető volt: jól fésült és rendben tartott gyermekkori világomba agresszívan tolakodtak be különböző férfiak és nők, akik, felnőtt létükre, nem tudtak vigyázni a ruhájukra, és lomposan, gyakran piszkos körömmel jelentek meg, és pénzt kértek, amiért a legcsekélyebb ellenszolgáltatást sem kínálták. Az volt róluk a benyomásom, hogy hiányzott a gyerekszobájuk."[49]

Ilyen „betolakodók" hozták tehát az első híradást arról, hogy a közelben másfajta világ is létezik, a nyomor világa, amelynek jeladását fájdalmas, keserű szánalommal, riadtan fogta fel. Ezek a szomorú tapasztalatok egész életében követték – hiszen nemcsak a lakásba becsöngető, hanem az utcán kéregető koldusokkal is gyakran találkozott –, s bizonnyal nem kis részük volt abban, hogy e „jelenség" okait is előbb-utóbb kutatni kezdte. Valószínűleg az édesapjával beszélgetett először róluk, s nyilván megtudta tőle, hogy a társadalomban százezerszám élnek az övékénél sokkal nehezebb viszonyok között tengődő emberek is. Az ő világuk „jól fésült, rendben tartott", anyagi gondoktól mentes volt, s meglehetősen elzárt.

Értetlen tanácstalanságot keltettek benne az első világháborúról szóló hírek: „Emlékszem – írja 1939-ben –: huszonöt évvel ezelőtt kissé dermedt kíváncsisággal és elemista jóhiszeműséggel figyeltem az izgatott és titokzatos lapcímeket és beszélgetése-

ket. Nem tudtam pontosan, mi történik körülöttem."[50]

S amikor leírja: testi-lelki valójában mily megrázóan találkozott e háború következményével, akkor is utal rá, hogy előzőleg kissé elvonatkoztatott ismeretei voltak a világégésről: „Természetesen tudtam, hogy háború van, hallottam, sőt néha olvastam is a hadihíreket, kíváncsi részvéttel néztem a sebesült katonákat és néha sorba álltam a közeli fűszerüzlet előtt. De mindez kissé távoli és elméleti volt: a háború még nem vált személyes élménnyé addig a kora őszi napig.

Akkor hűvös volt már, elhullott vadgesztenyék hevertek a kavicsos utakon és kevesen jártak a téren. Magányosan játszottam, gondolatok és izgalmak nélkül, kényelmesen és kissé szórakozottan. Nem messze egy virágágyon orosz hadifoglyok dolgoztak, barna tányérsapkás fejük alázatosan hajolt a föld felé. Én a sima, fényes vadgesztenyéket szedegettem fel a fűből, kivettem őket felhasadt, tüskés burkukból, s teleraktam velük a zsebemet. Később eluntam a gyűjtögetést, s hajigálni kezdtem a kerek, kemény gyümölcsöket. Távoli fák és elérhetetlen madarak felé dobáltam őket célzás nélkül, könnyedén, nem is azért, hogy találjak, hanem pusztán a mozdulat örömééért. Teljesen elfelejtettem, hogy emberek is vannak a parkban, és ez csak akkor jutott ismét eszembe, amikor egyik gesztenyém teljes lendülettel eltalálta egy orosz fejét.

Dermedten álltam a kavicsos úton. A fogoly fájdalmasan kapott a fejéhez, kiegyenesedett, megfordult és szemrehányóan nézett rám. Lehet, hogy rövid pillantása nem is volt szemrehányó, csak szomorú. Mindegy – én sohasem felejtem el. Arcom kipirult a szégyentől: láttam, hogy azt hiszi, szándékosan tettem. Láttam, hogy azt hiszi: visszaéltem a helyzetével, és kényelmesen, veszélytelenül bántani akartam a fogoly ellenséget. Égő arccal néztem rá vissza,

messze volt tőlem, nem tudtam oroszul, nem volt rá semmi mód, hogy megmagyarázzam neki, mi történt.

Az őszi park álmatag és felelőtlen hangulatának vége volt: kínlódva és felnőtten álltam szemben az orosszal, és ekkor éreztem először életemben, hogy felelős vagyok valamiért (. . .) felelős vagyok valamiért, amit nem akartam."[51]

Ha most innen, a gyermekkort mintegy lezáró élmény („felnőtten álltam . . .") döbbenetéből, s a róla idézett utolsó szavakkal előre tekintünk, az életmű azt mutatja, hogy nagyrészt arról írt, amiért – úgy érezte – felelős. Ami ellen felháborodott, mert abban a társadalomban, melyben élt, a felháborodás „. . . a szellemi ember létének legmagasabbrendű kifejezése".[52]

MATRÓZ ÉS MINDENES KÖZÖTT

1916-ban beiratkozott a Markó utcai Berzsenyi Dániel Gimnáziumba. (Ma Bólyai János Textilipari Szakközépiskola.) Valószínűleg ez idő tájt kezdett rajongani Napóleonért. Nem tudjuk, mi váltotta ki ezt a rendkívül élénk érdeklődést – bizonyára olvasmányélmény. Tény, hogy ekkoriban (tíz-tizenhárom évesen) mindent, amihez hozzájuthatott, elolvasott a franciák császáráról. Egyik nagybátyjától asztali Napóleon-mellszobrot is kapott ajándékba.[53] Elsősorban azzal imponálhatott neki a korzikai, ahogyan országok sorsáról döntött, ahogyan hadseregét vezérelte. S valószínűleg azzal is, hogy emberséges volt katonáihoz, nem átallott szóba állni az egyszerű közlegénynyel sem. E vonásai révén Napóleon különösen közel kerülhetett az ifjú szívéhez, melyet ez a rajongás viszonylag rövid ideig ejtett rabul.

Akkoriban másodikos-harmadikos gimnazista lehetett. Ám harmadikosként maga is már csaknem testközelből érezte a tömegek történelemformáló

„hullámverését". Az 1918/19-es tanév ez, az őszirózsás forradalom, a népköztársaság, majd a Tanácsköztársaság kikiáltásának kora. Az az időszak, amelyre későbbi műveiben alig utalt. Prózájában egyáltalán nem találjuk nyomát akkori emlékeinek, csupán egy versében bukkan fel belőlük valami.

Mi az, amire nagy valószínűséggel következtethetünk? Már idéztük az első világháború elejével kapcsolatos emlékét és a *Vadgesztenyék a téren*ben megírt kínos élményét. Az előbbiről mondja: „elemista jóhiszeműséggel figyeltem az izgatott és titokzatos lapcímeket . . ."[54] Utóbbi cikkében említi: „néha olvastam is a hadihíreket . . ."[55] Apja előfizetője volt a radikális *Világ*nak, melyben fia a fehérterror idején szorgosan és lelkesülten olvassa Feleky Géza harcos cikkeit.[56]

Az is bizonyos, az ifjú Bálint György érdeklődése 1918 őszén megnőtt az újsághírek, laptudósítások iránt. Szülei valószínűleg óvták attól, hogy tömegjelenetek, -megmozdulások résztvevője legyen, igyekezett hát a sajtóból megérteni a demonstrációk mibenlétét, jelentőségét. Egykor Kossuth-párti apja bizonyára a radikálisokkal rokonszenvezett, de lehet, hogy a szociáldemokratáktól sem idegenkedett. A polgári radikális párt felhívásai, plakátjai „az utcákon új, addig ismeretlen színfoltként megjelentek".[57] Ezeket közvetlenül láthatta, olvashatta a tizenhárom éves fiú, aki valószínűleg apjával meg is vitatta az olvasottakat. Mindebben sajnos csak feltételezésekre vagyunk utalva; az anyai emlékezet semmit sem őrzött meg, mivel családjukban a politika – úgymond – a férfiak dolga volt.[58]

Az édesapa nem tartotta annyira gyermeknek nyiladozó értelmű, az átlagosnál mindenre fogékonyabb fiát, hogy ne adott volna érdemleges választ kérdéseire. Alaptermészete sem volt lekezelő, másrészt nyilvánvalóan tiszteletben tartotta fia érdeklődését, mert az nem lehetett közömbös a homo politicus

beállítottságú ember számára, és fiával osztotta meg gondolatait a nép, a világ sorsáról.

Bálint György biztosan olvasta a hírlapi tudósításokat az 1918. október végi és a november 16-i eseményekről. A nép hozott határozatot az ország államformájáról, s kikiáltották a népköztársaságot. Kétszázezer ember vonult fel az Országház előtti térre, ahol a tömeg tomboló lelkesedéssel fogadta a szónokok beszámolóját a néphatározatról.[59] Bálint Ármin régi eszményei valósultak meg, és fiának is mindent elmondhatott az új, haladóbb államforma lényegéről, a Habsburg királyi ház trónfosztásáról.

A további politikai fejlemények is mindkettőjüket egyaránt érdekelték. A politikai események nem sok örömet hoztak, hiszen a Károlyi-kormánynak egyre több és súlyosabb, külső és belső nehézséggel kellett megküzdenie. S ez legtöbbször nem is járt sikerrel, sőt a polgári kormányzás kudarcai mindinkább sokasodtak. A monarchia háborús vesztesége hazánkra is súlyos terheket rótt,[60] és a háborús propaganda, a belpolitikai és gazdasági nehézségek híre aligha kerülte el az ifjú figyelmét. Annál kevésbé, mert a közellátás romlását családja is megsínylette. Egyes élelmicikkek átmeneti vagy teljes hiánya különösen a gyomorbajos családfőt érintette érzékenyen.

Decemberben szárnyra keltek hírek a kommunisták itthoni tevékenységéről (a Szovjet-Oroszországban lezajlott forradalomról már jóval előbb írtak a lapok). Követeléseiket, céljaikat az apa biztosan megértette, ha fia tudatáig nem is jutottak el. Az apa valószínűleg idegenkedett is a bolsevik eszméktől, de később, nevezetesen már a Tanácsköztársaság idején, feloldódott ez az idegenkedés. Bálint Ármin előzőleg igazgatói címmel a Magyar–Olasz Bank jogelődjének titkárságát vezette. A proletárdiktatúra idején azonban már olyan „erősen baloldali ember" volt, hogy a banktisztviselők közakarata az igazgatói címet viselők közül egyedül őt nem fosztotta meg

tisztségétől.[61] Az biztos, hogy munkatársaival nemcsak korrekt, hanem mélyen emberséges is volt.

Ha jóindulattal, jó szándékkal fogadta is a tanácsköztársaságot, valószínű, hogy a kommunisták törekvéseivel nem értett egyet. Eszméiben, társadalmi nézeteiben megmaradt polgári demokratának. Bizonyára rokonszenvezett a proletárdiktatúra több olyan intézkedésével, amely az elesettek, az elnyomottak, kiszolgáltatottak felemelését célozta. Az ilyen intézkedésekről fiával is valószínűleg beszélgetett.

Megértette, ha nem fogadta is el az új hatalmi viszonyok alakulásának ábécéjét, amely magyarázatot adott fia egyik iskolai élményére („csepp a tengerben") is. Egykori osztálytársak visszaemlékezése szerint 1919-ben osztálybizalmiakat kellett Bálint György gimnáziumi osztályában is választani. Ez először úgy zajlott le, hogy a náluk öt évvel idősebb Radvány Imre – mint főbizalmi – javaslatára Bálint György, Gross Pál, Radvány Ferenc és Ungár György lettek osztálybizalmiak. Nem sokáig. Hamarosan leváltották őket, „mondván, hogy mind burzsoá gyerekek",[62] s másokat választottak meg helyettük. Ennek is annyi volt a tanulsága, hogy elgondolkoztassa az ifjú Bálint Györgyöt, aki nemcsak apjával beszélt az eseményekről.

Akkoriban barátkozhatott össze egy matrózzal és egy cselédlánnyal. A matróz külföldi volt, meghitt viszonyba került a mindenessel, s kettejük között – idegen nyelvtudása révén – ő közvetített: levelet fordított, üzenetet tolmácsolt stb.[63] Lehetséges, hogy a világjárt matrózzal beszélgettek egymás dolgairól, s ez az ismeretség bizonyára mély nyomot hagyott – az ilyen sokat próbált emberek iránt talán életre szóló vonzalmat keltett – az ifjú „tolmácsban". Szó eshetett az iskolában történtekről is. Azok, a jelek szerint, Bálint Györgyben nem hagytak sérelmet, vagy legalábbis a maga zárkózott módján nem beszélt róla. Ha leváltása a bizalmi tisztségről nem esett

is jól, ellensúlyozta azt, hogy 1919 nyaráig annyi új meg új, lelkesítő hírrel és ténnyel került szembe, hogy hatásukra szinte mámorosan felszabadultnak érezte magát. Évek múltán, *A mai tavasz* című versében felidézi azokat a napokat: „Amikor ragyogó szökőárként ordított az elszabadult tavasz, / Amikor szétrepesztette a kupolákat a dühöngő fény, / Amikor megvadult illatok sikították: Március! / Amikor eleven, részeg plakátok hirdették: / Szabadság, szerelem!"[64]

Az 1919-es tavasz élményeit emlékké rögzítette a vers. „Ragyogó szökőárként" jellemzi az események folyamatát, s ugyane versnek későbbi sorában megörökíti a történelmi dátumot is, amelyről immár „alázatosan" bár, de mindig megemlékezik. Íme, a Tanácsköztársaság kikiáltásának napját idéző szavak: „És tudom, igen, tudom azt is, hogy eljön a tavasz; / Minden évben március huszonegyedikén jön el..."[65] Igaz, hogy a vers további sorai emberi és természeti változásokra, a tavaszra utalnak, de az immár konszolidált ellenforradalom húszas éveiben a költő nem is idézhette másként e nagy nap emlékét.

Jóllehet, ezzel a nagy nap előtti tisztelgéssel még nem a marxista Bálint György hódol költőként a történelmi változásnak, de már nem is igazán polgár az, aki az „eleven, részeg plakátok hirdette" szabadságot, szerelmet áhítja, vágyja vissza, aki 1919. március 21-ét ünnepli évek távolából. Maga teszi jóval később, regényhősökről szólva ezt a megállapítást: „Megszűnnek polgárok lenni abban a pillanatban, amikor levonják elvont erkölcsi gondolatmeneteik utolsó konzekvenciáját."[66] A költő Bálint György a húszas években még messze van az „utolsó konzekvencia" levonásától, de tény, hogy ennek lehetőségét keresi – eleinte inkább csak ösztönösen – 1919 óta. A proletárdiktatúra hetei, hónapjai – az akkori élmények, tapasztalatok után nem tudja többé elfogadni a polgári ideálokat. Keresi – óriási műveltség-

anyagot elsajátítva és feldolgozva – azt a kiutat, melyen eljuthat az utolsó konzekvenciák levonásához.

BELESZÓLT ÉLETÉBE A TÖRTÉNELEM

Ha a tanácshatalom időszaka a szabadság érzésével ajándékozta meg Bálint Györgyöt, a rákövetkező fehérterror annál kegyetlenebbül lesújtotta. Akkor érezhette először magát üldözöttnek származása miatt. S ebben a kínos érzésben nem volt egyedül: osztozott szüleivel, nem egy rokonával és osztály-, valamint iskolatársaival is. Az utóbbiak közérzete jut kifejezésre a gimnázium önképzőkörének kiadványaiban. Az egyik ilyen „lapszám"[67] mutatja, hogy az ellenforradalom felülkerekedése élénken foglalkoztatta az önképzőkör tagjait, vezetőit, akik közül többen Bálint György közvetlen baráti köréhez tartoztak, köztük Rónai Pál is, aki történelmi drámakísérletet írt a kiadványban, s e munkáját a közelmúlt tragikus eseményei tanulságául ajánlja az olvasónak.

A diákok akkori közérzetének változásairól ad számot – az önképzőkörről szólva – a gimnázium 1921. évi *Értesítő*je is, amelyet a tanárok szerkesztettek. Eszerint az önképzőkörben lehetett „a legbiztosabban megfigyelni, helyre állott-e már lelkükben az egyensúly, melyet teljesen felforgatott bennük a forradalom és a proletárdiktatúra". A *teljesen felforgatott lelki egyensúly* e „számadás" szerint 1921-re már helyreállt. „A múlt évben az ifjak felszólalásaiból és előadásaiból olykor még ki-kihangzott – talán öntudatlanul és ártatlanul – egy-egy hamis hang, a nemzeti és keresztény szellemmel ellenkező felfogás, de az idén már meg volt állapítható, hogy a képzetzavar, a gondolkodás és erkölcsi érzület fegyelmetlensége immár teljesen megszűnt"; azaz a fiata-

lok kellőképp fegyelmezték magukat. E rákényszerített önfegyelmen túl az ifjúság – mint a buzgó értékelő állítja – „... szívesen fogadta lelkébe a hazafias és keresztény új korszellemet, mert már természeténél fogva is hajlandóbb az idealizmusra".[68]

Elképzelhető, mennyire szívesen fogadták ezek a fiatalok azt a „hazafias és keresztény új korszellemet", amelyet mindennapi imaként kellett elszajkózniuk. „1920. október 27-én rendelet jelent meg a »nemzeti imáról«. Ez a Magyar Hiszekegy, a Területvédő Ligák Szövetségének imája volt, amit minden alsó és középfokú tanintézetben minden nap a tanítás kezdetekor és az utolsó óra végén a tanárok kötelesek voltak a tanulókkal együttesen elmondani."[69]

A Fővárosi Népbiztosság Közoktatásügyi Ügyosztályának 1919. április 10-i rendelete a tanítás előtti és utáni – nem mindenütt kötelező – imádkozást megszüntette az iskolákban.[70] Bálint György általában nem szerette a kötöttségeket, és az imakötelezettségnek nem örülhetett. Bizonyára voltak osztálytársai, akik megadóan, belenyugvással fogadták a reakciós rezsim különféle intézkedéseit, ő azonban nem tartott velük. A meghunyászkodókkal kapcsolatban igaz lehet a gimnázium értesítőjének az a megállapítása, hogy erkölcsi érzületük „fegyelmetlensége immár teljesen megszűnt, az ifjúság lelki egyensúlya helyreállott".

Bálint György nem hunyászkodott meg – valószínűbb, hogy elfojtotta ellenérzéseit. Buzgó újságolvasó már, s az egyre inkább példaképévé váló, bátorságával őt bámulatba ejtő Feleky Géza *Világ*-beli cikkei hatnak rá, nem kis részben formálják benső magatartását a fehérterrorral szemben. Ezek a Feleky-írások harcos fölénnyel támadják az ellenforradalom megszilárdulásának brutális megnyilvánulásait, a tiszti különítmények viselt dolgait. E cikkek miatt „az íróasztal és a vádlottak padja, a szerkesztőségi szoba és a magánzárka határolták életét ezek-

ben az esztendőkben"[71] – írta később Felekyről Bálint György.

Az ellenzéki újságcikkeken túl hatnak rá azok a hírek is, amelyek a fehérterror antiszemita akcióiról, vandalizmusáról szólnak. Nem lehetetlen, hogy őt is érték sérelmek egy-egy iskolatársa részéről. Erre is gondolhatunk egyik önképzőköri versének olvasásakor. Jellemzőek ugyanakkor *A testvértelen testvériség tercináiból* című vers első sorai is:

Nyüzsgő milliók, mind-mind csupa testvér,
Enyém az örömük, enyém a könnyük:
. . . . . .
De hogyha néha-néha szóba kezdek,
És fáradt ajkuk bárgyú gúnyra torzul,
. . . . . .
Nyelvük felém hebeg, trágáran, torzul,
Ilyenkor elfutok undorral, mit se szólva,
. . . . . .
Mint űzött farkas barna, bús bozótba.[72]

Ilyesfajta sértettség kísért egy – ugyancsak a húszas évek elejéről kéziratban fennmaradt – versben, amelynek címe: *Therzitész.* „Mert minden gyilkos gúnynak én vagyok a tárgya"[73] – írja itt, görög mitológiai alakokkal népesítve be az ellentábort is, amely Therzitészre tör. Az előbbi vershez képest azonban teljesen új motívum „az összefogásra, a szolidaritásra, a harcra utalás".[74] „De eljön egyszer majd az én időm, tudom, / ha egyszer a föld minden Therzitésze felkel."[75] Ezekben a sorokban már nyoma sincs a gúny elől való megfutamodásnak – ellenkezőleg, a magával egysorsúak felkelésében, s ezáltal az ellentábor visszarettentésében látja a személyes megbántottság „ellenszerét".

Akár személyes, akár általánosabb jellegű – főleg utóbb már – ez a sértettség, az kétségtelen, hogy tudott az antiszemita atrocitásokról, s rokonsága

mindinkább tapasztalhatta, hogy a zsidóellenesség az ellenforradalomnak egyre hivatalosabb ideológiai-politikai velejárója. Gyakorlati megnyilvánulásainak a fővárosban is tanúi lehettek, például *Az Est* című délutáni lap kiadóhivatalába kifejezetten antiszemita jelszavakkal törtek be, s főszerkesztőjének asztalára ugyanilyen indítékkal helyeztek pokolgépet. Ugyanakkor szélsőjobboldali, antiszemita csoportok feldúlták a *Népszava* és a *Világ* szerkesztőségét. Bálint Györgynek származása miatt is ellenszenvesek voltak az ilyen tapasztalatok, amelyek szembefordították az ellenforradalmi rendszerrel. Az a felismerés érlelődött meg benne, hogy személyes megalázottsága és közéleti bántalmai egy tőről fakadnak: a felülkerekedők egyaránt tiporják az egyént és az elnyomott milliókat. Ez a felismerés kiviláglik a *Therzitész* című versből. S mint későbbi szabadverseiben is, az elnyomott milliókon Bálint György elsősorban a munkásokat érti.

Sorsközösség, hasonló érdeklődési kör, közös témák, stúdiumok alakítják-formálják gimnazista barátainak kapcsolatát is. Bár őt elsősorban irodalmi és politikai kérdések foglalkoztatják, s amellett a filozófia iránt érdeklődik. Egyik osztálytársa és barátja, Csillag Sándor szüleinek Kádár utcai lakásán hetenként találkozik, vitatkozik a diákok baráti köre. Ötödikesek lehettek, amikor ezek a heti összejöveteleik rendszeressé váltak. Almásy Gross Pál, Bálint György, Radványi Ferenc, Ungár György „és még mások is eljártak hozzánk. (....) Arra emlékszem, hogy egy ilyen összejövetel után apám megkérdezte Sanyitól, miről vitatkoztak, mire Sanyi azt mondta: Bálint Gyuri szocializmusáról."[76] Több mint valószínű, hogy nem a marxi értelemben vett fogalom ez még; mindenesetre jól példázza a tizenöt éves Bálint György társadalmi-politikai témák iránti fogékonyságát.

Irodalmi érdeklődését apja is erősíthette, s ma-

gyartanára, Szentgyörgyi László pedig alakíthatta, befolyásolhatta jó irányban. Ez a tanár „rendkívül művelt volt és nagyon szerette Gyurit", aki az érettségi után is kapcsolatot tartott Szentgyörgyivel. Hetedikes-nyolcadikos gimnazistaként Bálint György és Ungár György Bergsonról, Kantról, Hegelről vitatkozott. „Természetes, hogy megbeszélték olvasmányaikat, és könyveket ajánlottak egymásnak."[77]

Az önképzőkör erősen hatott Bálint György irodalmi érdeklődésének kibontakozására. Ekkor már – felsőbb osztályos gimnáziumi éveiben – francia és angol nyelvismerete olyan magas fokú, hogy ezekből a nyelvekből készült verses műfordításaiért nyolcadikosként pályadíjat nyert, amire méltán büszke lehetett. (Németül szintén jól tudott, és ekkor már olaszul is tanult.) Ugyancsak ő nyerte meg a Rózsa Miklós-féle lírai versenypályázatot.[78] De már hatodikosként sikert arat költői kísérleteivel: száz koronát kap egy emlékalapítványból verseiért.[79]

Az önképzőkörnek kitűnő könyvtára volt,[80] amelyet hetedikes korában – bizonyára tanári felügyelet mellett – Bálint György kezelt. Nyolcadikos korában az önképzőkör alelnökévé választották. Kétségtelen, hogy ezekben az években nagyon sokat olvasott. Felfogott, megmért és a helyére tett történetileg és esztétikailag minden irodalmi értéket. Kitűnő a memóriája: évek távlatában is kiválóan tudja rendszerezni, összeegyeztetni olvasmányait. S ekkor már nem csupán a klasszikusok érdeklik; módszeresen figyeli s értékeli a korabeli irodalmi irányokat, törekvéseket, főleg a *Nyugat*ban megjelent írásokat. Maga is próbálkozik költői kísérletekkel. Valószínűleg ez idő tájt választja tudatosan a kötetlen szabadversformát, ily módon is függetlenítve magát – mint akkoriban oly sokan – a kötöttségektől.

A gimnázium után – a torna és a matematika kivételével mindenből jeles volt – folytatni akarta tanulmányait. Magyar–francia szakra jelentkezett a

budapesti bölcsészkaron, de felvételét elutasították. Ennek oka a még 1920 szeptemberében hozott numerus clausus törvény, „amely az egyetemekre, jogakadémiára történő felvételnél »nemzethűségi és erkölcsi szempontok« érvényesítését írta elő",[81] s létszámkorlátozást rendelt el a zsidó származású fiatalok egyetemi továbbtanulására. Emiatt nem nyert Bálint György a bölcsészkarra felvételt.

Életébe tehát 1919-től számítva többször is beleszólt a történelem. Az ellenforradalom uralomra jutásával oly módon, hogy szembefordította mind az új hatalmi viszonyokkal, mind a polgári ideálokkal. És beleszólt a törvényesített antiszemitizmussal a numerus clausus révén is azáltal, hogy lehetetlenné tette felsőfokú tanulmányait. A hatalommal való szembenállása azonban már eleinte is elsősorban írásaiban nyilatkozott meg.

PÁLYAKEZDÉS, FŐNÖKÖK

1924-ben ezt a szembenállást nemcsak az egyetemi felvétel kudarca erősítette az ifjúban, hanem édesapja egzisztenciális gondjai is. Bálint Ármin bankigazgatót ugyanis ekkor egyik napról a másikra nyugdíjba küldték jól fizetett állásából.[82] Negyvennyolc éves – igaz, sokat fáj a gyomra, de ettől még elláthatta volna munkakörét. Nem egészségi okokból menesztik – „viselkedésével" adott okot a kegyvesztésre.

Egy alkalommal magához hivatta a vezérigazgató. Annak rendje-módja szerint megjelent és belekezdett a téma ismertetésébe. Látva azonban, hogy a vezér a körmét manikürözi, félbehagyta jelentését. A vezér felszólította a folytatásra, de tovább vágta körmét. Bálint Ármin ismét elhallgatott, mire szó szót követett, s a vezér haladéktalanul „felajánlotta" a nyugdíjazást, ami ellen nem volt apelláta.[83]

Apja önérzetes magatartása nyilván fokozta fia ra-

gaszkodását és megbecsülését. Mivel fiatalon menesztették, meglehetősen csekély nyugdíjat állapítottak meg neki, amit méltányosságból dollárban határoztak meg, s mindenkor a megfelelő árfolyamon, hazai pénzben folyósították. A nyugdíjazás következtében a család életszínvonala csökkent. Bálint Györgynek az érettségi után munkát kellett keresnie. Apja a bankszakmát ajánlotta, s ezért nem nagy lelkesedéssel ugyan, de elvégezte a Budapesti Kereskedelmi Akadémia egyéves tanfolyamát.[84]

Irodalmi érdeklődése közben sem csökkent, és beküldte néhány versét a *Nyugat*hoz, amelynek 1925. április 1-i számában kettőt közöltek is: *Kívánkozás a földek felé,* illetve *Valakinek panaszos dicsérete* címmel (*Nyugat,* 1925. I. 397–398. old.).[85] A versek megjelenése – éspedig a legtekintélyesebb irodalmi folyóiratban – irodalmi rangot jelentett. További versírásra és tájékozódásra ösztönzött. S talán, ha nem oly bátortalan, hamarabb is kedve szerinti munkához juthatott volna. Egyik nagybátyja vitte el néhány versét Mikes Lajoshoz, az Est-lapok nagy tekintélyű irodalmi szerkesztőjéhez, akinek vázolta Bálint György helyzetét, elhelyezkedési gondjait is.[86] Ekkor feltehetőleg 1926-ot írtak. Mikes nem volt túlságosan elragadtatva a szabadversektől, de tehetséget látott bennük. Magához hivatta a költőt, s titkárának, Fodor Józsefnek visszaemlékezése szerint a találkozás így zajlott le:

„... félszeg mosolyú, szerény, közepes termetű, enyhén rózsás arcú, szemüveges ember kopogtatott be a szerkesztőségbe. Olyan szerény volt ez a fiatalember, hogy az apró, gyermeteg mosoly – amelynek oly sajátosan ellentmondott mélységekbe, befelé tűnődő tekintete –, mintha az állandó elnézés kérés kísérője volna, azért, hogy él és zavarni mer valakit.

A fiatalember bemutatkozik:

– Bálint György vagyok.

Mikes érdeklődést mutató tekintettel figyel fel a

névre, leülteti a fiatalembert, cigarettával kínálja. Köszöni, nem dohányzik, mondja az.

– Nem? Hát mi a szenvedélye? – kérdi Mikes.

– Nézze Fodor urat, ő például iszik – mutat rám.

– Áá! – legyintett, felém pillantva, udvarias kétkedéssel a fiatalember.

– Egyébként olvastam a verseit, Bálint úr, amelyeket a nagybátyja hozott. Ismerem a körülményeit is abból, amit elmondott.

Bálint szerény mosolyú, kedves, valahogyan egy kicsit mindig távollétet mutató arca megfeszesedett.

– Maga furcsa ember, Bálint úr – folytatta Mikes –, versei nem versek tulajdonképpen, mégis tehetséget mutatnak. Talentumos ember, de úgy érzem, nem versben, hanem valami másban. Mondja csak – folytatta egy pillanatig elgondolkozva –, hogy áll maga a gyorsírással?

– A gyorsírással? – bizonytalanodott Bálint, kissé értetlenül. – Az utóbbi időben valamelyest elhanyagoltam, de azért, ha kell, megy a dolog.

– Úgy? Hát akkor – folytatta az öreg, miközben a két Bálint-verset beírta a könyvbe – ezeket a verseket mindenesetre itt tartom, írja alá, keresztben."[87]

Visszaemlékezésének további részében Fodor József arról ír, hogy Mikes a *Pesti Napló* munkatársi helyét ajánlotta fel Bálint Györgynek. Ez azonban nem valószínű, és maga Fodor is – közvetve – cáfolja. Szerinte Mikes arra biztatta a fiatalembert, hogy gyakorolja a gyorsírást erőltetett ütemben két hétig, s azután ismét jöjjön be hozzá. Ekkor – Fodor leírása szerint – ki is próbálta gyorsírókészségét. Arról nem szól semmit, hogy Mikes elégedett volt-e vele, de bizonyos, hogy végül is Bálint gyorsírónak nem felelt meg a szerkesztőségben, s ezért *Az Est* rendőri riporterének segédjeként alkalmazták.[88]

A laphoz 1926 végén vették föl. A következő év tavaszától már B. Gy.-vel szignált interjúit közölte

Az Est. Júliusban feltűnt egy tudósítása, vagy inkább riportszerű leírása, melyben egy velencei örmény kolostorban látottakról számolt be. Szabadságát ekkor Olaszországban töltötte.

Szignóval közölt írásainak témái csak nagy ritkán bűnügyi vonatkozásúak. A szerkesztőségben bizonyára korán felfigyeltek a rendőrségi „slapajuk"[89] íráskészségére, arra a képességére, hogy ügyesen beszélteti riportalanyait; s értesülve róla, hogy négy nyelvet tud, úgy döntöttek: igényesebb feladatokkal is megbízzák. Külföldről érkező személyiségekhez küldték nyilatkozatokat kérni, interjúkat készíteni a lapnak. Így szólaltatta meg a kapurtalai maharadzsát, Teiso Esaki japán professzort, Bem apó leszármazottját és sok más, többé-kevésbé neves embert.

Érdemes tovább figyelni e műfajban készült írásainak tematikáját. Arról tanúskodik ugyanis, hogy a szerkesztőségben – különösképpen, ha már az illető bizonyított is – volt valamelyes témaválasztási szabadság. S ami még jellemzőbb: a szerkesztők mindenkit lehetőleg olyan feladattal bíztak meg, amire a legalkalmasabbnak látszott. 1928-tól Bálint Györgynek megszaporodnak azok az interjúi, amelyeket az irodalmi és a színházi emberekkel készít, vagyis közvetlen közel kerül azokhoz a témákhoz, melyek érdeklődésének középpontjában állnak: személyesen is megismerkedik az irodalom és a színház neves képviselőivel, alkotóival (e két művészeti ágról írja később legtöbb kritikáját).

Ezekben az interjúkban Bálint György olykor néhány találó szóval, mondattal bemutatja a nyilatkozót, s kérdéseiben, a megfogalmazás módjában gyakran következtetni enged a maga álláspontjára. Főleg későbbi írásainak válik jellegzetességévé, hogy bennük szerzőjük személyisége is szerephez jut, s ha van rá lehetőség, egyre inkább megnyilvánul a „tárgyhoz" fűződő kapcsolata. Igen jellemző erre a *Beszélgetés Kozarekkel, az új hóhérral*[90] című in-

terjú. Ebben a kérdések megfogalmazása is „árulkodik" Bálintnak a témához fűződő viszonyáról, nemegyszer kifejezett viszolygásáról. Íme egy kérdés, amelyben még a három pont is sokat érzékeltet: „Hogy jutott eszébe, hogy szintén . . . a kivégzésekkel foglalkozzék?" – Ezzel szemben már a címe is jó kedélyű írásra enged következtetni az „egy Karinthy Frigyes nevű leendő színésszel" folytatott beszélgetésnek,[91] s bűbájos humor árad a *Szűcs Lajos I. oszt. tan. nyilatkozik az új tanévről, terveiről és lord Rothermere-ről* című interjúból,[92] míg más, ilyen műfajú írásokban olykor jellegzetes iróniájával találkozunk.

Hozzávetőleg 1928-tól számíthatjuk – az iskolai kísérletektől eltekintve – Bálint György fordítói munkásságának kezdeteit. A következő év elején – az 1929. február 11-i számtól – kezdte a *Pesti Napló* közölni fordításában Pierre Mac Orlan regényét, a *Dinah Miamit,* amely könyv formájában is megjelent 1930-ban. Előzőleg John Galsworthy *A túlsó parton* című regényét fordította le, mely szintén 1929-ben jelent meg a Franklin Könyvkiadónál.

1928-tól kezdve Bálint György írásait németül adja közre Stefan Klein az *Arbeiterzeitung,* az *Eulenspiegel,* a *Frankfurter Volkstimme,* a *Kunst und Volk* és a *Neue Bücherei* című lapokban.[93]

Az 1929-ből való írásai – interjúi is – nagyrészt már a *Pesti Napló*ban jelentek meg, bizonyára azért, mert a Miklós Andor tulajdonában levő laptriászból a reggel megjelenő *Pesti Napló* volt a legigényesebb és legsokrétűbb, de nem csupán az intellektuális olvasók felé fordult, hanem az olvasók széles körének igényeit is igyekezett kielégíteni.

Az Est-lapok triászáról általában megállapítható, hogy sokáig a rendszer „konstruktív ellenzéke" volt. Néhány részletet idézünk Dersi Tamás *A rejtélyes doktor* című könyvéből a lapkonszern tulajdonosáról, *Az Est* főszerkesztőjéről, amelyek az akkori

helyzetet megvilágítják. „Miklós Andor meggazdagodása, a nagy »gründolás« egybeesik a legsúlyosabb háborús megpróbáltatások és két évtized legjobb forradalmi szellemi törekvéseit elfojtó ellenforradalom idejével. Amikor a fronton milliók vére hullik és sokasodnak a tömegsírok, Miklós nyomdához és gyárakhoz jut. Siófok és Orgovány vérgőzös napjaiban szerzi meg *Az Est* testvérlapjait."[94]

Ami pedig Miklós Andor politikai magatartását illeti, az első világháború kitörése után „militarista hírveréssel igyekezett kitüntetni magát, a forradalmi idők közeledtével békepárti, antimilitarista lapot szerkeszt. Közvetlenül az októberi forradalom kitörése előtt Károlyi Mihály lelkes híve lesz. Később ő követel elsőnek zárlatot az emigráns elnök vagyonára."[95] A Tanácsköztársaság idején „ő is, legközvetlenebb munkatársai, Sebestyén Arnold és Salusinszky Imre is készek voltak a proletárdiktatúra szolgálatára, kéretlenül is felajánlották közreműködésüket".[96]

A tanácshatalom megdöntése után Miklós Andor „üdvözli az ellenforradalmat, és jó szolgálatokkal igyekszik az új urak bizalmába férkőzni. Bethlen István grófot Bécsből ismeri, többek szerint pénzt szerez számára 1919 nyarán az antibolsevista komité munkájához. Később is kölcsönöket kunyerál a kurzusnak. Uszít a perbe fogott **népbiztosok** s az emigráns kommunisták ellen, közben pedig az ébredők megverik, ideiglenes szökésre, bujdosásra kényszerítik. Pedig . . ., hogy a legzordonabb darutollas hadfiakat is kiengesztelje, szorgalmasan iratja a fehérterror rémségeit vitató-tagadó cikkeket."[97]

Ez a sajtókirály „naponta többször elmondta munkatársainak, üzletfeleinek: az országnak munkára van szüksége. Ez alatt azt értette, hogy a forradalmat, majd az ébredők terroruralmát visszaszorító kormánynak mielőbb helyre kell állítania a háború utáni rendet, a régi jó békeidők nyugalmát. A restaurációs politikát támogatta az egész magyar nagypol-

gárság, anélkül, hogy számot vetett volna a körülmények változásával. Bízott az erőszakosságot rejtő, óvatosan taktikázó liberalizmus feltámaszthatóságában. Időről időre kiderült persze, hogy Bethlen rezsimjében az erőszakosság, a parlamenti látszatokat csupán kulisszaként használó kalandorság dominál. Ilyenkor Miklós ellenzéki hangokat is megütött lapjaiban, vagy mert maga – és a mögötte álló érdekcsoport – nem értett egyet egyik-másik intézkedéssel, politikai részmegoldással, vagy mert a közönséget felháborította a kialakult helyzet. Az Est-lapok mindenekelőtt olvasóik hangulatára ügyeltek, soha nem adták fel az ellenzékiség népszerű alapállását."[98]

De micsoda kispolgárian felemás ellenzékiség volt ez! Jobbára csak a látszat kedvéért való. Az a Friedrich István, aki a tanácshatalom megdöntése után miniszterelnök is volt, nyugodtan támadhatta a *Pesti Napló* hasábjain blöffszólamaival Bethlen kormányzását, az „egységespárti csodarendszert", az egész Horthy-rezsimet. Amikor viszont a tüntető munkások is elítélték ugyanazt a rendszert, az Est-lapok mindegyike kígyót-békát kiáltott a renitensekre és a törvény szigorát követelte a „felbujtókra". Ezt a magatartást körvonalazza egyébként *Az Est* 1927-ben kiadott propagandafüzete is: „A forradalmak alatt és után *Az Est* részesült a legnagyobb és legsúlyosabb támadásokban, mert könyörtelenül és szüntelenül kitartott amellett, hogy jogrendet sürgetett, s minden akciót, akár egyéni, akár társadalmi, akár politikai akció volt, veszedelmesnek tartott és hirdetett, ha nem a jog kereteiben akart érvényesülni. (...) *Az Est*hez tartozó három lapnak a szoros kapcsolatából következik, hogy mind a háromnak ugyanaz a politikája: mindegyiknek egy demokratikus és liberális magyar nemzeti állam a politikai ideálja –, de egyébként mind a három lapnak megvan a határozott hangja és színezete."[99]

„*Az Est* bulvárjellegének megfelelően az »utca né-

pe«, mindenekelőtt a legtágabban értelmezett kispolgárság érdeklődésére, tetszésére épített. A *Magyarország* őrizte leginkább a konzervatív nemzeti vonásokat. A *Pesti Napló*t viszont a nagyobb terjedelemmel is együtt járó sokszínűség, az olvasónak kínált választék mellett a fokozottabb intellektuális igény, a fajsúlyosabb tartalom jellemezte."[100]

Ilyen lapvezetés és ilyen lapok kötelékében kezdte pályafutását Bálint György. Nem sokat változott a helyzet Miklós Andor 1933-ban bekövetkezett halála után sem. Salusinszky Imre lett a főszerkesztő, aki 1919-ben Seress Lászlóval (később az Est-lapok „közgazdasági szerkesztője", a nagyvállalatok pénzforrásainak megcsapolója) a proletárdiktatúra *Dózsa Népe* című lapját szerkesztette, majd mihelyt más szelek fújtak, ezt kényszerítő körülményekkel magyarázta, és látványosan megtagadta.[101] Határtalan cinizmus, kóklerség, az „egy isten a pénz" jelszó követése jellemezte a laptriász vezetőit, hangadó szerkesztőit, akik minden ideált és eszmét alárendeltek érdekeiknek. Nagy többségükben korántsem voltak ők olyan feddhetetlen bajnokai a zászlajukra írt „demokratikus és liberális magyar nemzeti állam" ügyének, ahogyan az olvasók félrevezetésére hangoztatták. Egyébként is, a levert forradalmak után, a konszolidált Horthy-rendszerben ez a politikai ideál már csak délibáb lehetett.

Az imént pár szavas jellemzést idéztünk a három lapról, köztük a *Pesti Napló*ról is. Valóban ez volt a legigényesebb, bár nem mondhatni, hogy a magára többet adó kispolgári olvasó igényeit nem igyekezett kielégíteni. Mégis inkább a polgári középrétegek lapja volt. Azoké, akik feltétlenül a kapitalizmus hívei voltak, de az államforma kérdésében nem a Horthy kormányzásával funkcionáló „szabad királyság" volt az eszményképük, hanem a nyugati polgári demokráciák állami, társadalmi berendezkedése. Ezen a platformon a lap szembenállt itthon a szélsőségesen

jobboldali és nyíltan fasiszta szervezetekkel, csoportokkal. A német orientációval kapcsolatban eleinte bizonyos tartózkodás jellemezte hangvételét. Később, a német minták és módszerek kormányzatilag is fokozottabb térhódítása és nyílt alkalmazása idején – így az 1938-as első és a 1939-es második zsidótörvénnyel kapcsolatban – erőteljesebben ellenzéki álláspontot képviselt a lap, s végül emiatt kellett 1939. október 31-én megszűnnie. (Előzőleg már egy hónapra betiltották megjelenését.)

Egy-egy lapszám tartalmi, eszmei tarkaságára jellemző, hogy cikkei gyakran alapvetően ellentmondtak egymásnak. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter unalmas fejtegetései ugyanúgy megférték benne, mint Bálint György marxista fogantatású publicisztikája, a már említett Friedrich István „harcosan ellenzéki" cikkei szintúgy, mint a „mindentudó" Tápay-Szabó László csillaggal jelzett cikkei, vagy akár lord Rothermere-nek a magyar irredentizmust hirdető írásai. Másrészt pozitív tény volt, hogy Babits Mihály, Hunyady Sándor, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Pap Károly, Szabó Lőrinc és más szépírók műveit is közölte a *Pesti Napló*.

Tartalmilag ellentmondásos tarkaságára mi sem jellemzőbb, mint Földi Mihály mentalitása, aki a harmincas évek elejétől volt a lap felelős szerkesztője. Egy alkalommal magához kérette Bóka László, az Egyetemi Könyvtár fiatal díjnokát. „Felállt, elém jött, kezét nyújtotta, leültetett: – Olvastam néhány dolgát, szeretném, ha nekünk is küldene valamit – mondta. – Mit? – kérdeztem gyanakodva. – Amit akar, kérem, amit akar – felelte készségesen. Majd hozzátette: – Bármikor, bármit."[102]

Sajátságos szerkesztői felszólítás. Olvasta a kezdő író „néhány dolgát", felismerte, hogy tehetségre vallanak, tárgykörük megfelel a *Pesti Napló*nak, küldjön hát „bármikor, bármit". Földit egyébként jó

szerkesztőnek tartották, de mint emberről és íróról nem voltak hízelgő véleménnyel. Bóka is említi e találkozás kapcsán, hogy „nem volt jó híre. Rideg, gőgös embernek tartották, akiktől először hallottam róla . . ."[103] Fodor József pedig így idézi fel alakját: „Fojtottan hisztériás, ideges, alapjában hideg ember volt Földi; arcán valami ráfagyott, állandó, de lefogott ingerültség; mindig jól öltözött, kínosan elegáns szavaiból mintha valami furcsa nyirok gőzölt volna az ember felé; baráti szavaiban a 'szív nem csengett."[104] Fülledt erotikától, freudizmustól és miszticizmustól áthatott regényei sikerkönyvek voltak. Nemegyszer kért recenziót könyveiről Bálint Györgytől, aki kelletlenül dicsérte meg főnöke „művét", s ezért restellte is magát.[105]

„A KULTÚREMBER VÁLSÁGA"[106]

Bálint György helyzete a *Pesti Napló*nál azonban nem volt mindenkor kellemes. Miklós Andor ugyan elég jól fizette – olykor zsebből is „premizálta" – munkatársait, akik a legjobb anyagi helyzetben levő magyar újságírók voltak. De meg is kellett dolgozniuk ezért. Bálint Györggyel is előfordult riporter korában, hogy éjféli vagy hajnali interjúra küldték ki egy-egy nemzetközi gyorsvonattal érkező híresség elé. Ha okot adott rá, nem fukarkodtak a dicsérettel sem. Megtörtént például, hogy Bálint György unokabátyja a margitszigeti teniszpályánál meglátta, hogy Bethlen István miniszterelnököt teniszezés közben ádámcsutkán ütötte a labda, ami múló rosszszullétet okozott neki. Azonnal felhívta unokaöccsét, aki egy kis „színes hírt" kerekített a történtekről és Salusinszky ezért megdicsérte. A többi lapnál pedig bosszankodtak, hogy *Az Est* megint „lelőtte" előlük a „szenzációt".[107]

Az anyagi ösztönzéssel nem fukarkodtak a lap-

triász vezetői. Bálint György számára ez kedvező körülményeket teremtett, a témaválasztási szabadságot azonban, amelyről már említés történt, ennél még sokkal fontosabbnak tartotta. Megtalálta helyét a *Pesti Napló* tarkabarkán végletes „konstruktív ellenzékiségét" tükröző írásai között is, hiszen a lap gyakorlatilag a polgári liberális platformot képviselte. Voltak a szerkesztőségben valóban ellenzéki kollégák, akik korán felfigyeltek Bálint György megnyerő szerénységére, hatalmas műveltségére, írói tehetségére, s barátjukká fogadták. Köztük Szántó Rudolf, a lap olvasószerkesztője és külpolitikusa, akivel Bálint György korán szoros kapcsolatba került, s mindvégig barátságot tartott.

Bálint György *Strófák* című verskötetéről ő írt sz. r. betűkkel szignált méltatást a *Pesti Napló* 1929. január 10-i számában.

A *Strófák*at Bálint György saját költségén adták ki, mint akkoriban oly sok fiatal költő könyvét. Előzőleg a kötet több verse is megjelent különféle lapokban és folyóiratokban. – *A magyar irodalom történeté*nek VI. kötete tömören így jellemzi a *Strófák* költőjét: „A szabadversek intellektuális és zaklatott hangján egyre izgatottabb és általánosabb feszültségről vall; undor és megvetés tölti el; sivárnak érzi a külvilágot, nemzedékét pedig céltalannak és kisemmizettnek, s anarchikus szenvedéllyel támad a kapitalizmus jelképeinek."[108] A találó szavakat kiegészíthetjük azzal, hogy a versekben a költő gyakran vállal szolidaritást a munkásokkal. Ez az alapmotívuma az újabb kiadás címadó versének, a *Rejtsd el az örömöd*nek,[109] és ritmikusan visszatérő eleme a *Jazz-band a Szilveszter éjszakában* című versnek is:

Testvér, most szól a jazz,
És az éjjeli munkás aranyakat küld
Frakkos gazdája asztalára, akit nem is ismer . . .[110]

A reményhez címmel[111] megidézi a bányászok, munkások reményét is; teljes egészében a proletárok iránti rokonszenvről vall *A munkás énekel*[112] című verse, és a *Karácsony előtti vers*[113] is azokkal érez együtt, „akiknek nincs karácsonyuk". Az elnyomottakkal vállalt szolidaritás mellett felbukkan a versekben a lemondás motívuma:

Beérem én már oly kevéssel is,
Hogy szégyen volna elmondani!

– írja egyik versében, amely e sorral zárul: „És már nem akarom megváltani a világot." Ennek a *Villany, gramofon, emberek* című versnek a kezdő sora Csillag Verától ered. Éjféltájt sétáltak együtt a körúton, s a közvilágítást akkor váltották át kisebb feszültségre, ami pillanatnyi áramszünetet okozott. Ekkor jegyezte meg Csillag Vera: „Amerre én járok, kialszik a villanylámpa." Bálint György megkérdezte: „Nem haragszol, ha ezt ellopom tőled? Úgy hangzik, mint egy vers",[114] s az is lett belőle.

A *Strófák* címlapját – miként a későbbi, prózai kötetekét is – Csillag Vera tervezte, aki később a költő felesége lett. Baráti kapcsolatuk már 1927 táján kezdődött. Amikor egyszer Bálint György a szokásos heti „baráti kör" találkozójára érkezett Csillagék lakására, barátja, Sándor még nem volt otthon, csak Vera. „Borzasztó zavarban voltunk mind a ketten – emlékszik vissza Csillag Vera. – Gyuri tudta, hogy rajzolni tanulok, s kérte, mutassam meg rajzaimat. Volt egy rajzsorozatom a régi Tabánról, azt megmutattam. Gyurinak nagyon tetszett, és hosszan beszélt a modern művészetről. Többet tudott erről a témáról is, mint én. Aztán már többször jött hozzám, mint Sanyihoz."[115]

Csillag Vera a gimnázium után Jaschik Álmos művészeti iskolájában tanult grafikát; kiváló könyvgrafikus lett; munkásságát 1959-ben Munkácsy-díjjal is-

merték el. Édesapja, dr. Csillag Béni ügyvéd volt, aki „rajongott a 48-as forradalmi eszmékért, és ebben a szellemben nevelte gyermekeit".[116] Bátyja, Sándor az érettségi után, mivel az egyetemre nem vették fel, kétéves kertészeti tanfolyamot végzett, itthon egy gyógynövénycégnél dolgozott, majd a kertészeti oklevél segítségével 1939-ben ausztráliai vízumot kapott, amikor – a zsidóüldözés miatt – a kivándorlás mellett döntött. Csillag Vera édesapját 1944 októberében a nyilasok többedmagával elhurcolták, és Csomádon ölték meg, miután sírjukat megásatták velük. Édesanyja túlélte a háborút, 1967-ben halt meg.

Csillag Vera a művészeti iskolában a haladó politikai eszmékkel is megismerkedett. Kollégáinak nagy része baloldali volt, és az illegális kommunista párt tagja. Dóczi Györgyöt szintén ott ismerte meg. Volt rá eset, hogy fotómontázsokat készítettek a párt propagandacéljaira. A művészeti iskola után Csillag Vera pár évig Bortnyik Sándor festőművésznél tanult. Az 1919 óta kommunista Bortnyik reklámművészeti iskolájában ideológiailag is tovább fejlődött. Amikor közelebbről megismerte Bálint Györgyöt, sok kérdésben azonos volt a nézetük.[117]

Hasonló volt gondolkozásmódjuk és sokban egyezett elképzelésük a világról. Természetük sok vonásában is hasonlítottak egymásra, és barátságuk gyorsan elmélyült. Csillag Vera is zárkózott, szűkszavú és szerény volt. Művészi alkotómunkájával gyakran elégedetlen. Megdolgozott minden eredményéért, mert igényes volt, nemcsak másokkal, hanem elsősorban önmagával szemben.

Bálint György világnézete lassan alakult ki. A húszas évek végén még az átfogó világnézet hiányát panaszolta. *Kant, Spencer és a családirtó*[118] című cikkében így ír róla: „Ezer könyv szól a mai emberhez, de hiányzik korunkból az a nagy és átfogó hit vagy meggyőződés, amely az ezer gondolatot közös neve-

zőre hozná és megmutatná az egyetlen utat a magányos emberek tömegének."

Ezt a hiányérzetet fejti ki *A kultúrember válsága vagy a botcsinálta individualizmus*[119] című írásában. Az akkori Ady-vitában – írja – a világnézet teljes hiánya nyilvánul meg. „Az európai emberiség utolsó ilyen nagy, dogmatikus vallása a pozitivizmus volt" – írja. „Nem egy prófétája volt ennek a vallásnak, mert hiszen leglényege a minden tekintetben való republikanizmus volt. Egész sereg prófétája volt tehát, látszólag különböző, néha ellentétes szándékúak és eszközűek, de mindig egyszelleműek és egylényegűek: Darwin, Marx, Spencer, Mill, Pasteur, Ehrlich, Ibsen, Zola és az impresszionista festészet."[120] Bálint György minden alkalmat felhasznált arra, hogy Marxot, akinek nevét akkor Magyarországon csak negatív előjellel lehetett leírni, úgy említse meg, mint az európai szellem egyik kiválóságát.

Idézzük egy hosszabb mondatát, amely summázza a cikk egész mondanivalóját, s egyszersmind a kifejezéseiben is mutatja a szándék eltökéltségét és őszinteségét, mellyel az író keresi álláspontja kialakításának lehetőségeit. „Ma entellektüelnek lenni annyit tesz, mint *magányos, elhagyatott, kereső embernek lenni,* dzsungelben úttörőnek lenni, mindent minden oldalról látni és gyötrődni az állásfoglalás egy fix pontjáért, kimenteni a romokból egy csepp kis etikát, csak annyit, amennyi magánhasználatra elég, de előbb önkínzó gonddal megvizsgálni magunkat, *hogy tudjuk, mire van tulajdonképpen szükségünk.*"[121]

Cikke elején utal rá, hogy „a világháború, mely tizenöt évvel ezelőtt tört ki, nemcsak embereket és városokat pusztított, hanem világnézeteket is". Majd pár sorral alább megállapítja: „az elértéktelenedett elvek, hitek, szellemi és erkölcsi mértékegységek szédítő csődtömegében még teljes a káosz".[122] Mindezt nem csupán magyar, hanem európai jelenségnek is

tartja, s hazai vetületével akkoriban több kritikai cikkben is foglalkozik, bírálva a kulturális élet silány megnyilvánulásait. Cikkének végén pozitív értelemben szerepel a közvélemény szó: „Mint minden válság, ez is megoldódik majd előbb vagy utóbb, és a magánemberek összességéből megint kialakul majd az egymáshoz tartozó emberek közössége. És megszületik majd az, amire olyan nagy a szükség: *az új vallás – az új közvélemény.*" Bálint György 1929-ben csak így fogalmazhatta meg a szocialista társadalom reménységét. Másutt is céloz arra, hogy a „közvélemény" nem tükrözi a tömegek felfogását: „Hogy mit nevezek tömegnek? Természetesen nem azt a kétségbeejtően hamis képződményt, amit általában »közvélemény«-nek mondanak."[123] De alig tíz hónap múlva nem napilapban, hanem a *Kritika* című folyóiratban ezt olvashatjuk egyik vitacikkében: „... kidobnivalóan bárgyú volna az a polgári közgazdász, aki kétségbe vonná Marx és Engels zsenijét".[124]

Az bizonyos, hogy közben egyre alaposabban tanulmányozta a marxizmus klasszikusait. Édesanyja említést tett róla, hogy fiának titkolt célú útjai is voltak esténként.[125] Lehetséges, hogy illegális találkozókon vett részt.

KRITIKUSI ERKÖLCS ÉS TERMÉSZETRAJONGÁS

A kritikus munkájának etikai problémáival foglalkozik Bálint György *A kritikusok árulásá*ban,[126] a *Nyugat* 1930. április 16-i számában. Elmondja, miféle árulásokat követnek el – tisztelet a kivételnek – a kritikusok, különböző okokból, különféle indítékokkal. „Minthogy a kritikus majdnem mindig hírlapíró, és minden esetben függ az őt foglalkoztató kiadótól, árulása tulajdonképpen akkor kezdődik, amikor a kiadó parancsára koncessziókat tesz, jobb

meggyőződése ellen." Ezt a fajta árulást tekinti Bálint leginkább menthetőnek, mivel ez esetben – fűzi hozzá – „a kritikus egzisztenciája forog kockán".[127]

„Ellenben: megbocsáthatatlanul áruló a kritikus akkor, amikor munkája közben az a szempont irányítja (vagy az is irányítja), hogy egyes véleménynyilvánításai révén erkölcsi vagy anyagi haszonhoz juthat" – írja, megállapítva, hogy ezt a vétket napról napra sokan követik el, akik irodalmi és művészeti problémákkal esetleg nem is bíbelődnek, de bravúrosan tájékozódnak „a sajtó-, törzskávéház-, színháziroda-dzsungel sokat rejtő indái között."[128] Ezután teszi szóvá azt, hogy – különösen a színpadi szerzők között – egyre gyakrabban tűnnek föl a kritikus-írók, akik ítészként vesznek részt kollégáik darabjainak bemutatóján, máskor pedig ők valamely színpadi darab szerzői. Jól ismerik egymást, egymás lapjainak hatalmát, s „óvakodnak attól, hogy rosszat írjanak annak a darabnak a szerzőjéről, aki néhány hét múlva mint kritikus fog megjelenni az ő darabjuk premierjén". Ily módon a kritikus-szerzőknek valóságos piac- és konkurrencia-szabályozó kartelljei alakulnak ki s működnek, holott ez „éppen olyan immorális, mintha a törvényszéki bíró állandóan ügyvédi gyakorlatot folytatna és viszont".[129] Szól arról a továbbiakban, hogy „plátói szimpátiák vagy antipátiák" alapján is gyakran követnek el árulást a kritikusok, akiket olykor a politikai elfogultság is befolyásol a jobb- vagy baloldali lapoknál.

Nagyjából ezek azok a kritikusi vétségek, amelyeket valamilyen érdek diktál. De nem ritka jelenség az sem, amikor ilyen külső kényszertől függetlenül – „a meggyőződés határain belül" – árulják el az ügyet, az eszmét a műítészek. Nem veszik komolyan a kritikát és magát az irodalmat sem – állapítja meg, s hozzáfűzi: „Talán ez a mai kritikus legnagyobb bűne." Pár sorral később így folytatja a gon-

dolatot: „Nem lehet menteni azt a kritikust, aki hisz az irodalom és a kritika elnépszerűtlenedésében, a közönség antiintellektuális hajlamainak erősödésében."

Ha ez utóbbi valóban így van is – mondja –, az esztéta ezért nem engedhet az antiintellektuális közönségigénynek. „Ha mindenki gyűlöli a magasabbrendű szellemi életet, a kritikusnak imádnia kell. Ha mindenki unalommal és megnemértéssel fordul el az igazi irodalomtól, a kritikusnak lelkesednie kell érte."[130] Nem szállíthatja le az igényeit. Még kevésbé lehet tekintettel az esztétikától teljesen különböző – esetleg csak propagandisztikus – szempontokra.

S még ennél is alantasabb és erkölcstelenebb szempontja a mérlegelésnek, hogy valamely közönségréteg ízlésének, szórakozási igényének megfelel-e az adott mű, színdarab. Az ilyen állásfoglalás – írja – „a legmélyebb kulturális lezüllés szimptómája".[131] S mindeme kritikusi vétségek következtében „az irodalmi és színpadi termékek nívója tehát egyre alacsonyabb lesz, a kritikák pedig egyre elnézőbbek és dicsérőbbek... Érthető tehát – mondja összegezésül –, hogy a közönség nem veszi többé komolyan, és nem tekinti megbízható tanácsadó és értékmérő szervnek a kritikát, és érthető az is, hogy a színigazgató és a könyvkiadó silány üzelmekre bátorkodik az irodalom ellen, a kritikus hallgatólagos vagy néha nagyon is hallható elnézése, sőt támogatása mellett."[132]

Ilyen gondolatokat vet papírra Bálint György a húszas évek végén tapasztalt irodalmi és színházi kritika állapotáról. Magától értetődik, hogy kifogásai egyszersmind azt jelentik, hogy a felrótt vétkektől, erkölcsi hitványságoktól mentesen akar műbírálatot írni, a lehetőség határain belül. Maximálisan igyekezett érvényesíteni elveit, amelyekből ritkán, csak kényszerhelyzetben engedett, s akkor is – mint mondani szokás – fogcsikorgatva.

Kritikusi pályája kezdetén esztétikai elvei még nem kiforrottak, de műveltségének széles megalapozottsága, igényessége már első recenzióiban felismerhető; tájékozottsága életkorához képest szinte bámulatba ejtő. A könyvek gyermekkorától fogva halálig elkísérték, szenvedélyesen és sokat olvasott, s megvolt az a csodálatos képessége is, hogy olvasmányait emlékezetében pontosan megőrizze és helyesen értékelje. Mi lehetett az iránytűje? A válasz: páratlan tökéletességű intellektusa. Kezdetben bizonyára kapott segítséget: édesapjától, gimnáziumi irodalomtanárától a művek közötti eligazodáshoz – ez azonban csak kezdeti és alkalmi útmutatás volt. Nemigen nyújthatott kellő alapot ahhoz az analízishez és szintézishez, amellyel később az irodalmat feldolgozta.

Az élet sok vonatkozását, elsősorban a tájak vagy a természet élményét csak olvasmányaiban élte át. *Kívánkozás a földek felé* című, 1925-ben írt versének első sora így szól: „Nem ismerem a földeket . . ." Mégis seregnyi szó van e versben, amely a mező, a rét, a természet jelenségeit fejezi ki, fogalmilag pontosan, mintha maga tapasztalta volna azokat. Pedig akkor még valóban alig ismerte a földeket, és a szabad természet elementáris élményét. Csillag Vera egy levélben így számol be erről:

„Vasárnaponként gyakran kirándultam barátaimmal, de Gyuri nem akart jönni, mondván, hogy a város sokkal érdekesebb, mint a természet. Kértem, hogy legalább egyszer jöjjön el velünk. Ezt, vonakodva, meg is tette. Nem emlékszem már, hol voltunk akkor, de Gyuri el volt bűvölve, és attól kezdve ő is velünk jött."

Bálint György felnőtt koráig nem foglalkozott a zenével. Csillag Vera kedvéért ment el élete első hangversenyére. A beszámoló levél erről is ír: „Ugyanígy volt a zenével. Én gyakran jártam koncertre. Gyuri kijelentette, hogy botfüle van. Megint csak arra kértem, próbálja meg egyszer. Végre be-

adta a derekát. Erre a koncertre úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna. Bruno Walter dirigálta Beethoven V. szimfóniáját. Figyeltem közben Gyuri arcát: kipirult. A végén azt mondta, nem tudta elképzelni, hogy a zene ilyen nagy hatással lehet rá. Aztán minden koncertre eljött velem. Furcsa módon, bár azt állította, hogy nem ért a zenéhez, hamarabb került Bartók bűvkörébe, mint én."

A zene és a természet fölfedezése a húszas évek végén történhetett. Valamivel később, 1931-ben írta *Grand Hotel Természet*[133] *című cikkét,* de az már aligha a legelső „bűvölet" jegyében fogant. (Ami pedig a zenét illeti, a harmincas évek elején közölt egyik cikkében már csodálattal szól Beethoven-művekről.) Később már ritkán tér vissza írásaiban a természet élménye; 1934-ben szentel neki még egy cikket *Kint*[134] címmel, majd *Gyerekek a parkban* címmel így ír róla: „Nincs mélyebb mámor a szabad levegő mámoránál, nincs különb részegség, mint amit a nagy hűvös víz szaga okoz."[135]

A *Grand Hotel Természet*ben – mint később, az állatokról szóló több írásában is – Bálint György, mintha feloldódna zárkózottsága, közvetlenül ír önmagáról, szinte leleplezi gyengeségeit: „Ügyetlenül állok, és köszönni szeretnék a természetnek, vagy mondani valami kedveset és udvariasat. Talán illenék bemutatkozni" – írja ironizálva, majd pár sorral alább: „A természettel nem lehet beszélgetni, a természet nem közlékeny, és én félénken leülök egy fa alá, éles kőre ülök, kissé fáj a kő, de nem merek szólni. Csendesen nézem a füvet, órákig lehet nézni, hangtalanul hullámzik."[136] Majd ismét saját magáról ír: „Itt ülünk a fűben gátlásainkkal, és nézzük egymást és a csillogó, sima vizet. (. . .) Itt ülünk félmeztelenül és tömegesen a gátlásainkkal, egy félvad ebéd után, félcivilizált együttlétben, kissé félszegen a természet ölén." Alkonyattájt megjegyzi: „Egész nap nem csináltam semmit, és most fáradt vagyok,

nem ittam alkoholt, és most részegség van a tagjaimban."[137]

Másik írásában, a *Kint*ben kevesebb a leleplezés: „Most itt fekszem, kint a szabadban, és nem is vagyok álmos. Nem érzem magamat rosszul, jól sem érzem magamat; egyáltalában nem érzem magamat, és ez nagyon jó. (. . .) Egészen halk és lebegő részegség ez. Máskor bor kell hozzá, esetleg konyak. (. . .) Most itt van a hatás, kábítószer nélkül. Akkor ez nyilván természetes paradicsom. Ez mulatságos."[138] Az írás befejezése így szól: „Hangtalanul ömlik a meleg a napból. Minden teljesen mozdulatlan. Most már súlya sincs semminek. Szemüvegét óvatosan leteszi maga mellé a fűbe. Hullámzó színfoltokká folyik össze minden. Alig észrevehetően és egészen lágyan érezni kezdi a föld forgását. Úgy látszik, mégis el fog aludni."[139]

E fejezet címe: „. . . egy időben költő szerettem volna lenni". Bálint György írta ezt, s kora ifjúságában voltak is ilyen törekvései. Ám a húszas évek végén, még inkább a harmincas évek elején mind nyilvánvalóbbá válik, hogy „verseit" prózában írja. Magas művészi színvonalú írásainak egyre több az olvasója. Erre váratlanul maga is rádöbben. Egyre nagyobb felelősséggel teljesíti feladatát.

„...Nem lehet harc nélkül élni"[140]

„TESSÉK MEGVÁLTANI A VILÁGOT!"[141]

Bálint György egyre inkább érdeklődött a világ, a tőkés rend forradalmi megváltoztatásának elméleti-tudományos alapjai iránt. Nem csupán az önkifejezés írói-művészi eszközeit kereste, hanem a világnézeti alapot is, mert – amint később írta – „... elméleti fronton elmélet nélkül harcolni meglehetősen nehéz és sivár dolog".[142] Minden jel szerint már kezdetben saját bőrén is érzi ezt, s mindent megtesz az ideológiai alapok elsajátítására.

Gondos Ernő írja: „1930-, 31-, és 32-ben a különböző német kiadók (...) ontották a klasszikus marxista szövegeket és a vonatkozó tudományos irodalmat. Ez akkor viszonylag könnyen áramlott Magyarországra, s bizonyos, hogy Bálint György, aki német antifasiszta lapokkal is kapcsolatban volt, s külföldön is gyakran járt – ha akarta, könnyűszerrel hozzájutott bármihez."[143] Gondos arra is utal, hogy hazai kiadású könyvek is terjesztették a marxista ismereteket. Csillag Vera elmondta, hogy tucatnyinál több, a marxizmus klasszikusainak műveit tartalmazó könyvük volt, főleg német nyelvű kiadásban. Például a *Lenin Bibliothek* sorozat (hasonló a Szikra Kiadónál az ötvenes években megjelent *Marxizmus–Leninizmus Kiskönyvtárá*-hoz). Megvolt Marx *A tőke* németül, s egy, szintén német nyelvű, fényképekkel illusztrált könyv a Szovjetunió első öt-

éves tervéről. Valamennyi marxista könyvüket a negyvenes évek elején összecsomagolták, elvitték a lakásukból, másutt helyezték el, s ott azok a háború alatt megsemmisültek.

Ha azt vizsgáljuk, hogy írásai közül melyekben fedezhetjük fel e tanulmányok közvetlen hatását, megállapíthatjuk, hogy elsősorban irodalmi cikkeiben. A kritikusok árulásáról Kodolányi Jánossal vitázva állapítja meg: „A szocializmus még senkit sem tett jó vagy rossz íróvá, a világnézet az irodalmi értéknek sohasem a kvantitását, hanem csak a kvalitását határozza meg."[144] Nagy Lajos *Lecke* című novelláskötetéről ezt írja: „Ami benne a legelgondolkoztatóbb: a forradalmisága, a szocializmus."[145]

1930-ban méltatja Thomas Mann *Mario und der Zauberer* (*Mario és a varázsló)* című novelláját.[146] Ebben a kritikában még nem politizál, csupán esztétikai és pszichológiai értékeiért dicséri. Mann elbeszélését. Később többször is szimbolikus párhuzamot vonva Settembrini és Mario között, tanúsítja marxista állásfoglalását. 1930 végén cikket írt *Settembrini úr hadat üzen Hitlernek*[147] címmel arról a kiállásról, amellyel Thomas Mann „megbélyegezte a hitlerizmust, és a polgárság helyét a szociáldemokrácia mellett jelölte ki."[148] Ebből az írásból is már kitetszik Bálint György politikai felfogása. Ez a cikke nyitja meg antifasiszta írásainak szinte mindvégig tartó sorát.

1930-as nyári szabadságát Cortina d'Ampezzóban és Párizsban töltötte. Ekkor járt először a francia fővárosban, s ehhez az úthoz kötődik nagy olvasmányélménye, amelyről későbbi cikkében vall. Thomas Mann *Varázshegy*ét vitte magával, s így ír róla: „E nagy könyv egy részét Párizsban olvastam. Először voltam akkor ott, de még e nagy, lenyűgöző élmény kedvéért sem szakítottam félbe a másikat: a *Varázshegy*et. A nappal tizenöt-tizenhat órájából

tizenhárom-tizennégyet Párizsban töltöttem, de kettőt mindennap a Varázshegyen. Kettős életet éltem, amíg ezt a könyvet olvastam. Pesten kezdtem el, Párizsban folytattam és Pesten fejeztem be, közben intenzív személyes ügyeken estem át, de ha később a könyvet újra átlapoztam, semmi asszociáció sem jelezte az egyes fejezeteknél az első olvasás külső emlékeit, és nem tudtam: a négyes villamos pótkocsijában olvastam-e Joachim haláláról vagy a Luxembourg-kert padján?"[149] (Ezzel az útjával kapcsolatban Major Ottó megemlíti: „... ekkor ismerkedik meg az idehaza illegalitásban dolgozó kommunista párt képviselőivel, törekvéseivel".[150])

Továbbra is végzi az újságírói feladatokat is: interjúkat készít a *Pesti Napló*nak. Ezek közül több is mutatja már ez idő tájt a Távol-Kelet: Kína és Japán iránt megnyilvánuló érdeklődését, amely a későbbiekben is élénk marad – olyannyira, hogy könyvet is ír *Veszély Ázsiában* címmel. Figyelmének középpontjában a kínai események: Japán Mandzsúria elleni agressziója, valamint a kínai társadalmi fejlődés jellemzői állnak.

Ekkoriban még viszonylag kevés cikket ír, de írásainak színvonala egyre magasabb. Remek leleplezést ír az antisznobokról,[151] majd *Tessék megváltani a világot!*[152] címmel megfogalmazza a fennálló viszonyok megváltoztatásának igényét, amelyet saját életcéljának is tekint. E cikkben nincs szó a megváltoztatás módjairól, csupán a változás szükségességét hangsúlyozza.

1931-ben ismét Párizsban járt, megtekintette a gyarmati világkiállítást. Hozzávetőleg ez évtől kezdődően tudósította 1939-ig a *Daily Express* című angol lapot, majd az amerikai Hearst-lapok is felkérték állandó politikai tudósítónak. Ilyen megbízatást elsősorban anyagi okokból vállalt, s a fontosabb eseményekről telefonon vagy táviratilag tudósította

megbízóit. Ugyancsak 1931-ben barátságba került Elmer Rice-szal és Georges Duhamellel, akikkel éveken át – utóbbival a második világháborúig – levelezett. Ilyen szempontból itthoni vonatkozásban is fontos ez az esztendő. Gondos Ernő írja: „Megismerkedett Radnóti Miklóssal, aki akkor pályája elején álló fiatal költő."[153]

Szalai Imre tanulmánya szerint Bálint György és Radnóti Miklós kapcsolata a Vajda János Társaságban fűződött szorosabbra. Ezen a szellemi fórumon valóban közreműködött Bálint György, aki első fontosabb előadását 1931. október 8-án tartotta *A legújabb irodalmi irányok mérlegéről* címmel. A *Korunk vezető elméi* sorozatban már ezt megelőzően ismertette Georges Duhamelt és Sinclair Lewist. Összesen hétszer tartott előadást a Társaság legigényesebb műsoraiban, s két ízben vállalkozott könyvismertetésre. „Bálint sohasem adott elő szabadon, mindig olvasta tanulmányát, a nagy közönség előtt mindig kissé félszeg volt, holott társaságban, megbeszélések alkalmából vagy kirándulásokon, vasárnapi séták közben szikrázóan szellemes és rögtönző volt"[154] – írja Szalai, aki szerint Bálint György 1934-ben tagja volt a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének. A Társaságban elhangzott előadásai közül kettő meg is jelent *(Odisszeusz vagy az óvatosság, Az izmusok születése és halála*[155].)

1932 elején remekművet ír *Moszkvából jelentik . . .*[156] címmel. Első mondata életrajzi szempontból is lényeges közlés: „Évek óta minden reggel elolvasom a legfontosabb világlapokat, melyek Budapesten kaphatók." E lapszemlék tapasztalatait összegezi azután a cikk kitűnő karikírozó művészettel. Ez már megüti a következő évek nagy cikkeinek színvonalát és méltó társa például az *Éljen Kolumbia (Peru)!*-nak.[157]

Ad absurdum vitt groteszkséggel úgy szembesíti az egyes hírlapi állításokat – több év távlatában –,

hogy azok valósággal agyoncsapják egymást, végül pedig a cikk sejteti írója mondanivalóját, amelyet természetesen nem fejezhetett ki szabadon az akkori magyar sajtóban. A cikk egész szövegét idézhetnénk állításunk szemléltetésére, e célból azonban csupán négy mondatát írjuk ide. „1917-től 1924-ig szakadatlanul mészárolták egymást az emberek, és ennek következtében az egész lakosság mind egy szálig elpusztult. Ekkor azután olyan nagy lett a nyomor az elpusztult lakosság körében, hogy visszatértek a kapitalizmushoz. Ez volt a NEP periódusa, amely 1924-től, 1928-ig tartott. A NEP egyrészt enyhítette az általános nyomort, mert hiszen kapitalizmus volt, másrészt viszont csúfos kudarcot vallott, mert hiszen mégsem volt egészen kapitalizmus."[158]

Ez évi nyári szabadságának egy részét a Tátrában töltötte. „A baráti körükhöz tartozó Dóczi fivérek, János és György, apjuk révén kieszközölték a tátraszéplaki Guhr szanatórium igazgatójánál, hogy az intézethez tartozó, elhagyott erdei kunyhóban barátaik társaságában néhány hétig táborozhassanak – írja Gondos Ernő. – Így kerültek ide Bálint és Radnóti is és menyasszonyaik." Gondos közli Radnótiné emlékezősorait is e táborozásról. Ezek közt olvasható: „Bálint Gyuri csak pár nappal utánunk érkezett skandináviai riportútjáról, és bizonyos nyugtalansággal vártuk, hogy mit fog szólni spártai életünkhöz."[159] „Gyuri valóban egy pár nappal később jött, de egy pár nappal korábban vissza is ment, mert el kellett utaznia – írja Csillag Vera levelében. – Erre azért emlékszem ilyen pontosan, mert a szerkesztőségbe nekem kellett bevinnem a Sallai–Fürst kivégzése elleni aláírásgyűjtő ívet. Gyurinak is küldtem egy ívet Norvégiába."[160]

Az utóbbi sorok bővebb magyarázatot igényelnek. Az Egyesült Államokban 1929-ben kirobbant világgazdasági válság ekkor már hazánkban is rendkívül súlyos következményekkel járt. Az ellenforra-

dalmat konszolidáló gróf Bethlen István miniszterelnök egy évtized után, 1931-ben lemondott, s utóda Horthy rokona (nászura), a feudális földbirtokos réteg jellegzetes képviselője: gróf Károlyi Gyula lett. A gazdasági helyzet romlása miatt fokozódott a kormányra nehezedő tömegnyomás. Ennek kivédésére 1931 szeptemberében – a biatorbágyi vasúti merénylet ürügyén – statáriumot hirdettek, korlátozták a gyülekezési jogot, és kiterjesztették a rögtönítélő bíróság hatáskörét.[161] Ezek az intézkedések a baloldal kegyetlen rendőri üldözésével párosultak. „A kommunista mozgalmat súlyos csapások érték. 1932 nyarán a rendőrség letartóztatta a párt vezetőit, Sallai Imrét, Fürst Sándort, Karikás Frigyest, Kilián Györgyöt, a KMP titkárságának tagjait és több társukat. Sallai Imrét és Fürst Sándort a hazai tömegek és a külföldi haladó közvélemény tiltakozása ellenére statáriális bíróság elé állították és meggyilkolták."[162]

Ez a statáriális tárgyalás és a halálos ítélet volt az, amelynek előhíre fogadta a tátrai nyaralásból hazatért fiatalokat. Nem tétlenkedtek: József Attilával az élükön röpiratot készítettek, amelyen aláírásokat gyűjtöttek a kivégzés ellen. „Keresztúry Dezső *»A magyar irodalom képeskönyve«* 312-ik oldalán látható a röpirat, amihez Dóczi György csinálta a linómetszetet és József Attila írta a szöveget. Ezt a röpiratot sokan hordtuk szét, de maradt még egy pár száz belőle. Ezek Kádár utcai lakásunkban voltak évekig eldugva."[163]

Bálint György a tátraszéplaki nyaralás után újra elutazott, s nem riportútra, hanem saját költségén, szabadságra. Erről az útról írta *Norvégia: idegen világ* című cikkét, amelyben a természeti jelenségeken túl felfigyel arra is, hogy a gazdasági válság következtében „Norvégia már kezdi megismerni a szegénységet. A társadalmi ellentétek lassanként kiélesednek és kezdenek mutatkozni a politikai konzek-

venciák is."[164] Fontos írásai következnek ezután is. Az egyik szétzúzza azt a népszerű megállapítást, hogy *„Hitler tisztességes ember"*.[165] Sokan mondják ezt elismerően, „mert még nincs vagyona, mert lelkiismeretesen bánik a párt szubvenciójával és valósággal fogához veri a kézigránátot"[166] – írja, s hozzáteszi: sajnos, ezzel a „tisztességgel" híveket szerez magának a náci vezér. Pedig: „Ha igazán tisztességes volna, nem tudna magában hinni. Mert nem elég tisztességesen kezelni a pénzügyeket és tisztességesen érezni: gondolkozni is tisztességesen kell. Ez a legfontosabb és legnehezebb kelléke a tisztességnek."[167]

A marxista dialektika ismeretéről először a *Levél egy világmegváltóhoz*[168] című írása tanúskodik. (Már korábban „megteremtette" Kovács urat, a nyárspolgár típusát, és ezt a „levelet" is neki címezi.) Miután részletezi, mekkora tömegben születnek a legkülönbözőbb világmegváltási, válságmegoldási javaslatok, a címzett ajánlatára így válaszol: „kérem tehát Önt, türtőztesse magát és ne akarja megváltani a világot. Egyrészt azért, mert a világot nem lehet megváltani, másrészt pedig azért, mert a világnak erre nincs is szüksége. Minden emberi intézmény, minden társadalmi alakulat, ha szükség van rá, megváltja önmagát azzal, hogy megváltozik és megteremti a saját maga ellentétét. A rossz, elavult társadalmi rendből mindig kinő az új és életképes rend, amely az előbbinek ellentéte. Így született meg annak idején mostani társadalmi rendünk és így születik meg helyette az új." Nemigen szorul bizonyításra, hogy itt az író a marxizmus egyik alaptételét fejti ki, hozzátéve, hogy az új rend megszületésének legveszélytelenebb előmozdítása: „.... felismerni a dialektikus fejlődésnek ezt a törvényszerűségét és nem útjába állni az átalakulásnak"[169]

Ez a cikke 1932. október 9-én jelent meg. E hó

30-án közli a *Pesti Napló* Bálint György első kritikáját József Attiláról – a *Külvárosi éj* című kötetről.[170] Egy, a költőhöz címzett pár sorából azt is megtudjuk, hogy jóval előbb megírta ezt a bírálatot: „Kedves Attila, jó lenne, ha Földinél valamilyen formában »szorgalmaznád«, hogy a rólad már régen megírt kritikám meg is jelenjen. – Talán egy udvarias hangú pár soros levél volna a legjobb."[171] Kétség nem férhet hozzá, hogy Bálint e sorok írásakor már személyesen ismerte a költőt, s hangvétele arra enged következtetni, hogy baráti viszonyban volt vele.

Gondos Ernő is ír erről a kapcsolatról: „Horváth Márton, akivel ebben az időben gyakran találkoznak egy kommunista értelmiségiekből álló baráti körben, mondja el, hogy velük Bálint György ismertette meg József Attila költészetét, s már akkor a meggyőződés biztonságával mutatta be nekik a *nagy* költőt.[172] Majd elmondja, hogy „a József Attila szerkesztésében megjelent *Valóság* egyetlen, júniussal keltezett számában Bálint György is írt."[173]

Ebben az évben újabb műfordítása készült: Eberth Ingeborg *Ivar Kreuger gyufakirály szerelmei* című regényét fordította le. Ez idő tájt már hetenként részt vett a Nyugat-Barátok Körének összejövetelein, ahol Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel, Móricz Zsigmonddal és a kor több más szellemi kiválóságával is elmélyült személyes kapcsolata.

Az év végén két fontos cikket ír nemzedékéről: *Cinizmus,*[174] illetve *Bölcs mai fiatalok*[175] címmel. Azoknak a nevében, akiket cinikusnak mondanak, mert semmiért sem lelkesednek, megállapítja: „... nem vagyunk dekadensek és pesszimisták, sőt igaz és erős optimizmus él bennünk. Tudjuk, hogy nincsenek állapotok, csak folyamatok, tudjuk, hogy minden meglevő a saját ellentétét termeli ki. Tudjuk ezt, és optimizmussal várjuk azt az időt, amikor majd mi is lelkesedhetünk."[176] Hasonlóan „pozitív" a másik cikk végkicsengése is. Ám előbb még figyelmeztet, hogyan

kell differenciálni az ifjúság megítélésében, amelynek általánosan jellemző helyzetéről így szól: „... a mai ifjúság egész életét tulajdonképpen egy dolog tölti be: a kenyérgond."[177] A régi, megalapozott egzisztenciák is kétségbeejtően inognak a nagy válságban – írja –, s a fiataloknak emberfelettien nehéz, majdnem lehetetlen létalapokat, új egzisztenciákat teremteniük. Ilyen körülmények közt nem vonzódhatnak különösebben ideálokhoz, de nincsenek is vonzó eszmények, tehát: „Objektivitás, a száraz tényekkel való józan számolás: ez jellemzi a mai fiatalság igazi reprezentánsait."[178] Ezek a mai húszévesek – írja befejezésül – nem öregek, csak: komolyak. Ez az, ami pótolja nálunk a régebbi ifjúságok idealizmusát. És ez az, amiért, sok minden ellenére, mégis bízni lehet ennek az ifjúságnak a jövőjében. Ha a régi világ helyén egy újat kell felépíteni: azt csak ez a száraz, objektív és komoly ifjúság teheti meg."[179]

Összegzésül elmondhatjuk a harmincas évek legelejéről, hogy Bálint György cikkeiben a marxizmus több alaptételét propagálta. A hitlerizmusban már publicisztikai munkássága elején felismerte a veszélyt, amelynek fokozódását mindinkább tapasztalta, s a veszély növekedésével arányban egyre bátrabban és aktívabban veszi fel a harcot. Bizonyos, hogy levonta világnézetének politikai következtetéseit, hiszen a továbbiakban csakis ez teszi képessé arra, hogy a nácizmusról máig érvényes tanulságokat mondjon, amelyek összecsengtek Georgi Dimitrovnak a Kommunista Internacionálé fórumán elhangzott megállapításaival a német fasizmusról.[180]

„HITLERBEN A HITLERIZMUS A FONTOS"[181]

Politika a politika ellen[182] című cikkében meg is írja 1933 elején, hogy politikát kell szembeszegezni a politikai ellenfelekkel. Az írónak és a színháznak

egyaránt „vállalnia kell a rákényszerített harcot. Politikával szemben politikát, propagandával szemben propagandát, támadással szemben támadást – erre az aktív harcos állásfoglalásra kényszerítik ma a szellem embereit a szellem ellenségei. Ma, úgy látszik, nem lehet harc nélkül élni."[183] Egyébként cikkének megírására az adott okot, hogy egy berlini színház kénytelen volt a szélsőjobboldali tüntetések miatt új darabját levenni műsoráról és bezárni kapuit. Bálint Györgynek ez is „apropó" volt a megszólalásra és az idézett tanulság leírására.

Hamarosan – szinte a Führer uralomra jutásának másnapján – megírja *Hitler*[184] című cikkét, könyörtelenül leleplezi a nácizmust és vezérét. „Hitlerben a hitlerizmus a fontos. A hitlerizmus, amit hiszékeny és könnyen lelkesedő, munkanélküli kispolgárok kedvéért nemzeti szocializmusnak is neveznek, és amelynek igazi neve fasizmus, és még igazibb neve: forradalminak maszkírozott, reakciós tömegmozgalom."[185] A továbbiakban a náci vezér két ígéretét bírálja. Rádióbeszédében ugyanis Hitler két négyéves tervet jelentett be: az első – mint mondotta – a parasztság, a második pedig a munkásság megmentésére hivatott.

„A német parasztság és munkásság egy része – írja Bálint György – nyilván örül ennek. Örül, hogy megmentik, és méghozzá kik mentik meg? Hitler őexcellenciája, Papen báró úr őexcellenciája, Hugenberg őexcellenciája, Németország egyik leghatalmasabb nagytőkése, Thyssen úr, a német nehéz- és fegyveripar fejedelme, a kelet-poroszországi nagybirtokosok, a junkerek, továbbá Frigyes Vilmos volt trónörökös őfensége, Auwi porosz királyi herceg őfensége, sőt esetleg maga II. Vilmos ő császári és királyi felsége és rajtuk kívül még egy sereg kegyelmes úr, egy sereg bankvezér, egy sereg földbirtok-, acél- és szénfejedelem. Hogyne lelkesedne a német tömegek politikailag kevésbé iskolázott része, amikor ilyen kitűnő, előkelő urak, a születési és pénz-

arisztokrácia legragyogóbb, leggazdagabb és leghatalmasabb képviselői sereglenek össze a Führer hívó szavára, hogy megmentsék a nyomorgó parasztokat, a munkásokat és munkanélkülieket. Hugenberg úr, Thyssen úr. I. G. Farbenindustrie úr és a többiek éjszakánként nyugtalanul hánykolódnak szerény eleganciával berendezett ágyaikban, és azon törik a fejüket, hogyan mondhatnának le minél több profitról a parasztok és munkások javára"[186] – olvassuk e gyilkos szarkazmussal írt sorokat.

Olyannyira gyilkos ez a gúny, hogy az olvasó mármár fenntartással fogadja a cikk elején az író közlését: „Ki kell jelentenem: nem gyűlölöm Hitlert."[187] Nos, ha magát a személyt nem is, a hitlerizmust bizonyosan gyűlölte. Ámbár egy-két más cikkének utalása, valamint a hozzátartozók szerint Bálint György sohasem volt indulatos. S ezen nemcsak az értendő, hogy nem volt hirtelen haragú – az is, hogy általában az érzelmi megnyilvánulásai sem voltak hevesek. Szimbolikus búcsúlevelében például ezt írja: „Nem haragszom senkire – nem szeretem a nagyon szoros személyi kapcsolatokat, márpedig a harag ilyen. Az emberek iránt már csak mélyebb indulatot érzek, és ez a sajnálat."[188] Egy másik cikkében „egy macska szavaival" azt tanácsolja: „Nem kell túl hevesen gyűlölni és túl izzóan szeretni."[189] Érzelmileg minden vonatkozásban megőrzött bizonyos távolságot önmaga és a külvilág között. Ez csupán egy viszonylatban nem sikerült zavartalanul: az anyai akarnokságot felnőtt korában is rosszul tűrte Bálint György. Egyébként „az indulatait beleírta a cikkeibe. A magánéletében rendkívül szelíd volt, még ha vitatkozott, sem volt indulatos; érvekkel próbálta meggyőzni »ellenfeleit«."[190]

Azt, hogy „indulatait beleírta a cikkeibe", náciellenes publicisztikája mutatja. Különösen az 1933-as cikkei, amelyekben még szókimondóan nyíltsisakos kiállással ítélhette el a Hitler-fasizmust. *Levél*

Alfred Kerrhez[191] című írásában megbélyegzi azt a „dogmatikusan demokratikus rendszert" is, az úgynevezett weimari demokráciát, amely melegágya volt a Führer mozgalmának. „A teljes politikai szabadság »elfogulatlan« rendszere juttatta túlnyomó többséghez a náci seregeket"[192] – állapítja meg, és csöppet sem kíméletes bírálattal illeti Alfred Kerrt („akinek írásai olyan döntő hatással voltak rám, fiatal kritikusra"), mert „politikamentességet követelt az irodalomban és a színpadon, és demokráciát a közéletben, és egyforma eréllyel tiltakozott a jobb- és baloldal tendenciái ellen. Addig kritizálta a baloldalt, amíg most már nem kritizálhatja többé a jobboldalt. Ragaszkodott a középúthoz, és most barnainges rohamcsapatok állják el minden útját."[193]

Egy másik írásában *ellenforradalomnak* nevezi a hitlerizmust.[194] Ítéletei mutatják: a huszonhét éves Bálint György rendkívül pontos, ideológiailag megalapozott, maradandó érvényű politikai minősítést adott a német fasizmusról. Napi aktualitások kapcsán, Hitler uralmának első hónapjaiban leplezi le így a nácizmust; vagyis akkor, amikor a kommunista mozgalom még nem adott értékelést, átfogó elemzést a Harmadik Birodalom hatalmi rendszeréről. Marxista műveltsége és politikai éleslátása tette képessé ilyen leleplezésre.

Rajna Béla újságíró, aki ez időben szintén az Est-lapoknál dolgozott, közli a következőket: „Rendőri riporter voltam, s egy alkalommal a törvényszék folyosóján megláttam dr. E. R. vizsgálóbírót, aki a kommunista ügyek egyik specialistája volt akkoriban. Ügyészek és bírók társaságában állt, s mikor engem meglátott, odaintett, s azt mondta: »Megmondhatja a maga Bálint kollégájának, hogy ne járjon a kommunisták közé, mert megjárhatja.« Másnap átadtam az üzenetet Bálintnak, mire ő azt felelte: »Ez meg van őrülve.« Az eset valamikor 1932 végén vagy 1933 elején történhetett."[195]

Gondos Ernő idézi Rajna közlését, hozzáfűzve: ez az időpont egybeesett az Eötvös-kollégista és az egész kommunista diákmozgalom rendőri felszámolásával, melynek során a többi között Rajk Lászlót, József Attilát, Fejtő Ferencet, Schöpflin Gyulát (írói nevén Nagypál Istvánt), Olt Károlyt állították a bíróság elé.

Kívánkozna még ide jó néhány idézet 1933-as antifasiszta írásaiból, de valamennyit nem vehetjük sorra. Ám eggyel még hadd illusztráljuk, mennyire fontosnak tartotta Hitler igazi lényének bemutatását. Egyik cikkében így ír: „A Führer *Mein Kampf* című könyvében gyakran hangoztatja az érzelmek döntő, csaknem mindenható jelentőségét. (. . .) Voltak, akiket szeretett, s akiket kevésbé szeretett – mindig ez volt a döntő. A munkásokat például sohasem szerette különösebben a nemzetiszocialista munkáspárt megalapítója. A *Mein Kampf*ban írja, hogy mikor mint mázolósegéd dolgozott bécsi épületeken, az ebédszünetekben mindig félrevonult egy magányos szögletbe, mert nem szívesen evett együtt munkástársaival. Műve több helyen megbélyegzi a nyomortanyák lakóit, akik züllöttek és »cinikusan kikezdenek minden tekintélyt, a tanítótól kezdve egészen az uralkodóig«. Az uralkodókat mindig szerette Hitler. Könyvében lelkesedéssel ír a Hohenzollernekről és a Wittelsbachokról és II. Vilmos neve elé mindig tisztelettel odaírja: »Őfelsége«."[196]

Bálint György írásművészetében rendkívül fontos az 1932-es és 33-as esztendő. Ez időtől cikkeinek megfogalmazása tökéletes: elvétve sem találni bennük pontatlanul, „könnyelműen" használt kifejezést – olyat, amelyet később korrigálna. Kevesebb idegen szót használ. Írásaiban időnként megnyilatkozik az író személyessége, ami később egyre inkább jellemzi alkotásait.

Ez talán összefügg azzal, hogy cikkei általa nem várt visszhangot keltettek olvasóiban. (Erről az ol-

vasói levelek sokasága tanúskodik.) Boldizsár Iván mondja *A szavak felkeléséhez* írt előszavában: „Mikor Bálint rájött, hogy az olvasók is várják, az irodalom és az egész haladó Magyarország számon tartja írásait, szóval észrevette, hogy cikkeinek folyamatossága van, meghökkent, sőt, mint mondotta, kissé megtorpant. Mikszáth *Hályogvágó Kovács*át emlegette. Fel kellett ismernie, hogy szerepe van . . ."[197] Ha megtorpant is, attól kezdve tudatosan vállalta szerepét. Nemcsak azzal, hogy rendszeresen, nagy gonddal készült a következő cikk megírására, hanem – egyebek közt – a személyes jelleg, a szubjektív hangnem kiemelésével is.

Jól példázza ezt a *Naplótöredék*[198] című írása, melynek az elejéről néhány sort idézünk. „Mostanában jól megy sorom. Nem ismerem pontosan mások helyzetét, az én viszonyaim azonban határozottan kedvezőknek mondhatók. Újabban autót is tartok, igaz, hogy csak kétszázadmagammal, de hát a mai nehéz időkben ez is valami. Kétszáz emberre jut egy autó városunkban, tehát egy szép luxuskocsi kétszázadrészének vagyok boldog tulajdonosa. Külkereskedelmi mérlegem, ha nem is aktív, nem mondható különösen kedvezőtlennek. Agrártermékeim értékesítése nem megy egészen könnyen, miután világválságban vagyok, ezzel szemben sok exportágam erősen tartja magát. Egyiptomból mozdonyokat rendeltek nálam, és még ma is nagy tömegben szállítok gumisarkot a Balkánra, sőt a Távol-Keletre is. Valutám stabil, utaim gondozottak és népesedési viszonyaim kielégítőek. Többen születek, mint ahányan meghalok."[199]

Következő cikkének is fontos a mondanivalója, itt azonban csak azt a részletét idézzük, amelyben ars poeticáját ismerhetjük fel. A közélet rútságai elől hordóba vonult Diogenésznek mondja: „Mi nem keseredünk el, ó, Diogenész, mi felháborodunk, és ez lényeges különbség. Elkeseredni annyi, mint károm-

kodni, vállat vonni, hátat fordítani, elvonulni, elzárkózni. Felháborodni egyszerűen pedig csak annyi, mint szembeszállni."[200]

Ez az írása május elején jelent meg, a legközelebbi május végén. A közbenső időszakban nagy változás történt az író életében. Igaz, otthoni viszonyai már előbb is változtak, mivel a szülők a Kresz Géza utcából, Pestről Budára költöztek, a Keleti Károly utca 35. szám alatti kertes házba. Ekkor kötött házasságot Csillag Verával, május 4-én. Nászútra Jugoszláviába, a dalmát tengerpartra mentek, s utána a Benczúr utca 35-ben kezdték meg közös életüket.

Nászútjukon, Susakban tintahalat ettek, s megkérdezte a pincértől, miért hívják tintahalnak az ételt.[201] „Tintával védekezik" – hangzott a válasz, amely nem hagyta nyugton az írót: „Tintával védekezik, és mégis megettük. Ennyit ér a tinta védelme?"[202] Már ez a kérdés is többre utal a tintahal ügyénél, s gondolatait tovább fejtegetve, hol a tintát használó embereket emlegeti, hol pedig magát a tintahalat idézi. Aztán leír egy mondatot, mely kétségtelenné teszi a párhuzam szimbolikus voltát. „Nehéz manapság tintahalnak lenni – sóhajtotta egy tintahal ismerősöm, akivel a körúton találkoztam, és igaza volt."[203]

Befejezésül az író tanácsot ad a „tintahalnak", mit tegyen üldözőivel szemben. „... erősítse meg a tintáját. Szivacstestének mélyében bizonyára akadnak titkos mirigyek, melyekből valami maró anyagot lehetne kisajtolni. Ezt termelje ki magából korunk tintahala, ezt keverje tintájába. Maró, éles, kissé mérgező hatású tintával forduljon üldözői ellen ... Ha egyedül nem sikerül, fogjon össze üldözött társaival, és ha ez sem elég, nyissa ki merengő halszemét, és vegye észre azokat a fogakkal megáldott, erősebb, de szintén elnyomott halakat, melyek maguk is hadilábon állnak az ő ellenségeivel. Álljon melléjük: azoknak foguk van, neki tintája, meg-

oszthatják a munkát és vállalhatják a vállvetett harcot."[204]

Lehet ezt a tanítást szűkebben – pusztán az írástudóknak szánt intelemként –, s lehet tágabban is értelmezni. Az utóbbi esetben helytálló az a megállapítás, hogy *A tintahal* Bálint György népfrontos szellemiségű cikkei közül az első. Gondos Ernő szerint az író „számos más művével együtt kifejezi azt a friss népfrontos szellemiséget, amely már érlelődik a nyugati kommunista pártokban, elsősorban Franciaországban és Spanyolországban".[205] Igaza van Gondosnak, hogy ez a remekmű „a szolidaritásra való ösztönzésnek valóságos kiáltványa".[206]

Bálint György 1933-as publicisztikájában már felfigyel – két cikkében is – a háború eshetőségére, a háborús propaganda előkészületeire. Ez utóbbit karikírozza ki *Éljen Kolumbia (Peru)*[207] című írásában. Nem e két latin-amerikai ország háborúra készülődéséről ír csupán, hanem nagyon is európai sajátosságokról. Nem hagy kétséget efelől a cikk elején, s a következő idézet szintén erre vall: „Kolumbiai természettudósok bebizonyítják, hogy a perui ember hormonjai silányabbak a kolumbiaiénál, következésképp a perui alacsonyabb rendű emberfajta, mint a kolumbiai. Peruban ugyanezt bizonyítják be a kolumbiaiakról, hasonló hatással. (. . .) Aki cinikus módon kételkedik ebben, az nem méltó a perui (kolumbiai) névre és minden bizonnyal szennyes kolumbiai (perui) pénz tapad kezeihez."[208] A cikkben mindkét ország nevét megadja, minthogy az adott állítás egyre megy, akár Kolumbiáról, akár Peruról van szó. A lényeg: a korabeli háborús pszichózis és propaganda leleplezése.

Búcsú[209] című cikkében lemondóan szól azokról a – főként olasz – műkincsekről és műemlékekről, melyeket aligha láthat többé, mint írja, mert „abban a háborúban, melyet kényelmetlenül és bizonytalanul »a legközelebbi háborúnak« szoktak nevezni,

mindenki elesik: Michelangelo is, Praxitelész is, Cézanne is... A civilizáció megöli magát, ez természetes, ez az örök dialektika. De ez a civilizáció önmagával együtt megöli azt is, ami idáig megmaradt a régebbi civilizációkból. Végeredményben, persze, ez is természetes, mint minden. Még az is, hogy az egész a civilizáció megmentésének jelszavával fog történni."[210]

AZ ÁLLATOK DICSÉRŐJE

Bármennyire is tökéletes remekmű *A tintahal*, különbözik Bálint Györgynek az állatokról szóló írásaitól. Ez utóbbiak legtöbbször nem tartalmaznak *A tintahal*hoz hasonló, jelképes és áttételes mondanivalót. A reális és konkrét viszonyok alapján ír az állatokról, és sorsukat rendszerint az emberi viszonylatok függvényeként szemléli. Erre az összefüggésre már Hitlerék állatvédelmi törvénye kapcsán rámutat. „Az állat joga és az ember joga megtaposott marad továbbra is. Annál is inkább, mert az állat joga nem érvényesülhet az ember jogának győzelme nélkül. Az állat sorsa az emberét követi, és ahogy a társadalom az emberrel bánik, úgy bánik az állattal az ember."[211] Tulajdonképpen ez a „tétel" Bálint György állatokról szóló írásainak lényege.

Voltaképpen nemcsak arról írja meg véleményét, miként bánik az ember valamely állattal; gyakran szentel figyelmet az állatnak is. Az állatokhoz fűződő viszonya mindkét esetben megnyilvánul. *Az állatok dicsérete* című könyvének előszavában be is vallja ezt: „Nem tagadom, kissé elfogult vagyok az állatok javára. Mély közvetlenségük, bölcs és gyakran fájdalmas ösztönösségük szinte bűvölően hat rám."[212] Gyakran ír az embereknek az állatokkal való bánásmódjáról. Megrendíti a galamblövő verseny áldozatainak pusztulása a Margitszigeten, a

vízzel teli haltartály fölé függesztett ponty kínszenvedése, a kalitkába zárt mókus reménytelen sorsa. Mély együttérzéssel ír a rabságban tartott állatokról és azokról, amelyeket gazdáik vagy idomítóik megalázó, megnyomorító, sőt gyilkos bűvészmutatványokra kényszerítenek. Máskor megcsodálja egy-egy állat kecsességét, vonzó tulajdonságait, és mindig helyesli a kiszolgáltatott állatok lázadását sorsuk ellen, vagy a bosszút az állatokat ért sérelemért.

Őszinte vallomás az állatokról[213] című cikkében olvashatjuk: „A kutya, mellyel egy idő óta egy házban lakom, kezdettől fogva felkeltette őszinte csodálatomat fiatalos könnyedségével és jókedvével. (...) Ha néha a maga keresetlen modorában megszólításával tüntet ki, furcsa zavart kelt bennem gátlásmentes fölénye, és ezért rendszerint nem válaszolok neki. Irigylem őt, és ez tartózkodóvá tesz vele szemben. (...)

Más állatokkal is így vagyok. Komoly alacsonyabbrendűségi érzésem fejlődött ki két macskám mellett, és ezt az érzést az sem enyhítette, hogy most már nem lakunk együtt, hanem már csak hetenként egyszer-kétszer jövünk össze. Macskáim felsőbbrendűségét az első perctől kezdve elismertem és tiszteltem. Tökéletes szépségű mozdulataik eszembe juttatták esetlenségemet, kínai bölcsekre emlékeztető, rejtélyes és mély hallgatagságuk mellett szánalmas fecsegésnek tűnt foglalkozásommal járó írásbeli közlékenységem. Ha játékosan kergetik saját farkukat, ebben több a természetes humor, mint legelmésebb mondásaimban. (...)

Rövid és felületes állattapasztalataim alapján az a gyanúm, hogy az állatok tökéletesebb lények, mint az emberek, vagy legalábbis általában jobban érzik magukat, mint ők."[214]

Az idézetből kitűnik, hogy az író, a kutyáról és macskáiról szólva, önmagáról is jellemzést ad. Mégpedig karakteréntk alapvetően fontos vonásait írja

le, melyekre a legtöbb, állatról szóló cikkének soksok részletéből „enged" következtetni. Az is rá vall, hogy az állatvilágból mi, hogyan köti le figyelmét. „Van egy régi és titkos szenvedélyem: időnként kimegyek az Állatkertbe. (. . .) Félóráig tudom nézni a vízilócsalád üdülését az újonnan épült strandfürdőn, a merészen stilizált formájú, fiatal és idős zsiráfok csodálkozó mélázását és a rókakölykök nyüzsgését a napon."[215] Ugyanakkor – mint *Állatok*[216] címmel írja – közönyösen viseltetik a stilizált kultúrebek iránt, amelyekből „az emberek kiszűrtek, elpárologtattak (. . .) minden egészséges, mély és nyugtalanító állatiasságot".[217]

Nemcsak az jellemző az íróra, amit az állatok kapcsán önmagáról mond el, hanem az is, ahogyan – amilyen lelki aspektusból – leír valamit. Például: „A körúton találkoztam a reménytelenséggel. (. . .) Egy mókust vittek kalitkában a körúton. Meglapult az apró ketrec fenekén és mozdulatlanul nézett. Mellette mentem el, profilból láttam, csak az egyik szemét. Sohasem felejtem el ezt a szemet."[218] Így ír *Csirke* című kis cikkében is: „Ki törődik a csirkékkel a budapesti utcán? Én néha látom őket és utána sokáig gondolok rájuk. A kora reggeli órákban hozzák őket a piacról. Majdnem élettelenül lógnak az erős kezekben, melyek összekötözött lábukat szorítják. Fejük ernyedten csüng a föld felé. Kevés reménytelenebb látvány akad, mint csirke függőlegesen."[219]

Találkozás[220] című írásában egy külföldi artista gepárdjával megy fel a szerkesztőségbe. A többi közt ezeket olvashatjuk e találkozásról: „Vannak pillanatok, amikor irigylem. Olyanokat látott és élt át, amilyenekben nekem sohasem lehet részem, egyrészt, mert Budapesten élek, másrészt mert nem vagyok gepárd, csak újságíró. (. . .)

Arca macskaarc, és ez megnyugtat kissé. Közeli rokona a macskának: ez biztosít, hogy sohasem fog

egészen belenyugodni. Ismerem jól a macskákat. (....) Vannak köztük bűnözők, csavargók, akad rabló macska vagy kóbor macska, csak egyfajta nem akad: szolgamacska. Ezért nem féltem a fogoly gepárd jellemét. (...) Igen, kedves gepárd, én megértem hideg, konok hallgatásodat. Szeretném megszorítani a mancsodat, ha nem félnék, hogy félreérted."[221]

Távozás közben az állat egy középkorú hölggyel találkozik. A hölgy „olyan, mintha skatulyából vették volna ki, és az ember csak azt sajnálja, hogy nem hagyták benn. A lépcsőn találkozik a gepárddal, kecsesen felkapja fejét, és ezt mondja (szóról szóra ezt, hiteles szöveg):

– Nini!

Drámai pillanat ez, legalábbis számomra. Egy nagy, pettyes vadállat azért élt az őserdőben és a négus udvarában, azért jött Európába, és azért járja láncra verten a fehér szerkesztőségeket, hogy ez az ismeretlen hölgy negédesen megállapítsa róla: »Nini!« Ebben a pillanatban egyetlen nagy vágy lesz úrrá rajtam, sötét, gonosz vágy, melyet alig merek leírni: szeretném, ha a gepárd itt a helyszínen, most azonnal megenné ezt a hölgyet. Nem is vágy ez tulajdonképpen, inkább valami pokoli kíváncsiság. Hogyan tartaná kecses fejét ez a hölgy, ha a gepárd váratlanul ráugrana a lépcsőházban, hogy elfogyaszsza? Mozdulatai tovább is finomak maradnának és kimért bájjal csak ennyit mondana: »Ejnye!«[222] (...) Vagy talán ijedtében végre egyszer elfelejtené a negyven év alatt betanult európai leckét, és őszinte, állati sikítással kitörne belőle az ember? Izgalmas látvány volna, nagyon izgalmas."[223]

Ennek a jelenetnek az íróban keltett hatása csak látszólag „sötét, gonosz vágy", vérszomjasnak tetsző, pillanatnyi reakció. Valójában megveti és elutasítja mindazt, ami „európai leckeként" a hölgy kirívóan mesterkélt, hazug külsőségekben kifejező-

dő magatartását irányítja. Bálint György mindig viszolygott az ilyen, „konvenciókkal szabályozott", betanult viselkedéstől, amely híján van minden őszinteségnek. Nemcsak az emberekben, hanem az állatokban is kárhoztatta a lényüktől idegen, rossz szokásokat, melyeket az ember által megszabott helyzetük: a rabság vagy az idomítás fejlesztett ki bennük. Szánalommal írt ezekről például a *Kolduló állatokban,*[224] viszont lelkesen dícsérte a be nem hódolókat, a sérelmét megbosszuló elefántot s a „rendeltetésüket megszegőket" *A galambok lázadása*[225] című írásában.

A macska feljegyzéseiből[226] is jórészt önjellemzés. Közvetetten az, amit a macska önmagáról „közöl". Éppen ezért nagyon nehéz idézni belőle, de aki ismeri írásaiból Bálint Györgyöt, tudja, kiérzi ebből a kis remekműből is mindazt, ami rá, s egyben a macskára is – jellemző. Három mondatot mindenesetre kiemelünk, azt a hármat, amely egy az egyben az íróra is vall. „Én is tudok szeretni, mint minden élőlény, de nem kritika nélkül. Csak azt szeretem, aki szeretetre méltó. (. . .) Aki nem tud sokáig hallgatagon egy helyben ülni, az nem érdemli meg a társaságomat."[227]

Ilyen volt az állatok dicsérője. Tulajdonságairól – mint korábban említettük – főleg a természethez és az állatokhoz fűződő kapcsolatát leíró cikkek vallanak. „Elárult" azonban egyet-mást magáról néhány egyéb témájú írásában is. Kortársai is emlékeznek életének jellemző mozzanatairól, személyiségéről, szokásairól. Egyik barátja és pályatársa, Káldor György – a felszabadulás utáni első Bálint-kötet szerkesztője – így mutatja be a könyv előszavában: „Csendes, félszeg, kissé neurotikus ember volt. Teli volt gátlással és elfojtással, de tudatának fölényes ereje, világossága, formakészsége feloldotta ösztöneinek zavarát. (. . .) Halkan és tömören beszélt, utálta a frázisokat. (. . .) az elfajzott ösztön olcsó-

ságát gyűlölte; az ősi, romlatlan erő csodálattal töltötte el. Csak a profit igájában gyártott vásári örömét vetette meg, a dionizoszi mámor élete nagy vágya volt. Szája szögletében kis ironikus mosolyok villóztak . . . Az egyszerű emberekkel türelmes volt és alázatos . . .[228]

Ez a leírás nagyrészt egyezik Bálint György saját megnyilatkozásaival és a róla készült fényképekkel, némileg azonban kiegészítésre szorul. Az egyszerű emberekkel nemcsak „alázatos", hanem közvetlen és figyelmes volt, szüntelenül érdeklődött helyzetük és véleményük iránt, közelségükben megszűnt félszegsége. (Erről maga is ír spanyolországi útinaplójában.[229]) Fodor József szerint az író „enyhén rózsásarcú" volt; édesanyja is többször így emlegette.[230]

Fodor József emlékei szerint Bálint György „közepes termetű" volt. Gondos Ernő is többször idéz ilyen megállapítást könyvének bevezetőjében.[231] Csupán egy kortárs állítja, hogy „vékony, magas" testalkatú volt. Pedig legközelebbi hozzátartozói szerint Bálint György, ha nem is vékony, de kifejezetten magas termetű volt.[232]

Az ettől eltérő, nem helytálló emlékeket valószínűleg zárkózottsága, nagyfokú szerénysége, tartózkodó, nemritkán félszeg modora, szűk- és halkszavúsága, véleményeinek indulatmentessége formálhatta róla a túlélőkben. (Egyikük szerint „szinte *kisfiús* megjelenése volt . . ."[233]) Ez a vonzóan megnyerő egyéniség – Káldor György szerint – „teli volt gátlással és elfojtással, de tudatának fölényes ereje, világossága, formakészsége feloldotta ösztöneinek zavarát". Irodalmi, ideológiai síkon nem hátrál meg sohasem. „Nem vagyok mazochista – írja egy vitacikkében. – Hogy e derűs, lélektani terminológiánál maradjunk: szépen fejlett agressziós érzéseim vannak, de ezeket nem élem ki személyes vonatkozásban."[234] „Félre is lehet tenni az érzelmeket, még olyankor is, amikor magunkról szólunk – állapítja meg a *Szám-*

*adás*ról írt jegyzeteiben. – Nem elfojtani, de szerényen és határozottan a háttérbe állítani. Boldog és erős, aki ezt meg tudja tenni, boldog és erős, aki érzelmeinek fölébe nőve, keményen tud szembenézni önmagával és a világgal."[235]

Szorongásaival szembeszállva tudatosan kereste a derűt, szerette a humort, mindig készen a tréfákra. Mint aki a „kemény korban" szántszándékkal fordul a felszabadító kikapcsolódáshoz, a néhány órányi valószínűtlenséghez. Állandó belső küzdelemben állt mélységes kiábrándultsággal, az „élethazugsággal", felismerve azt, hogy „most már bizonyosnak látszik, hogy az emberiséget még a szabadságra is ökölcsapásokkal kell rákényszeríteni".[236]

De ha tudatosan kereste is a kikapcsolódást a gyötrő felismerések között, a mesterséges, úgynevezett dömpingderűt, a mondvacsinált „jókedvet" elutasította. Nem kedvelte az ilyesféle rádióműsorokat, a „vidám zenét" sem. Az akkor még kisdedkorban levő televíziótól is idegenkedett: „Az életet a távolságok teszik elviselhetővé. (. . .) Ma már semmi sincs többé messze, (. . .) az éterhullámok úgy kötnek mindenkit mindenkihez, mint a bilincsek."[237] A rádióról egyébként, mint a „zajártalmak egyik forrásáról", elítélően írt.

Azt jelentené ez, hogy ellene volt a technikai fejlődésnek? A haditechnika „fejlődésének" természetesen ellene volt. De a rádiót „izgalmas és veszélyes játékszernek", „a sors végzetes, kétélű ajándékának" tartotta: „Ijedten állapítom meg, hogy jelen vagyok mindenütt, menthetetlenül fültanúja lettem a világnak, és nemsokára szemtanúja is leszek, ha elterjed a televízió." Voltaképpen az újságírástól, az események regisztrálásától szintén idegenkedett, nem is szólva a polgári sajtó szenzációvadászatáról. Nem volt szemfüles újságíró, nem volt „fürge és élelmes riporter", aminek 1930-ban Kodolányi János lekezelően nevezte. Sokban különbözött a közvélemény-

ben kialakult újságírótípustól. „Régi, titkos vágyam egy olyan szerkesztőség, mely nem foglalkozik az eseményekkel"[238] – írta 1938-ban, s bár ezt a szerkesztőségi macska emlékét megörökítő cikkében olvashatjuk, el kell hinnünk, hogy a „világ zajlásában" ezt a vallomást szó szerint kell értenünk. A krokodilusok társasága meg azért „megnyugtató és üdítő" számára, mert „... ráérnek. Nincs bennük szereplési vágy, nem akarnak mindenáron működni. eszük ágában sincs hasznossá tenni magukat." Kesernyés humorral jegyzi meg: „Szeretném magamat átképezni krokodilussá, de a szakemberek szerint ez lehetetlen. Ezért csak átképzelem magamat néha."[239]

Mint publicista, nem volt eseménypárti: nem a történteket kommentálta – a valóságot értelmezte. Szenvedélyes valóságpárti volt, a „tünetek", az apróságnak tetsző „bűnjelek" csak alkalmat szolgáltattak gondolatai kifejtéséhez. Kedves költőjéhez, **József Attilához** hasonlóan, ő is „az adott világ varázsainak mérnöke" volt, prózaköltő, aki „tudatos jövőbe lát", s aki olvasóival is láttatta a tudatos jövőt.

Az angolok krikettmérkőzéseiről írta, hogy „a sport általában nem érdekel".[240] Unta a mindennapok egyformaságát, nyűgös feladatait is: „Reggel, szokás szerint kínnal borotválkoztam, küzdve az alattomos pengékkel".[241] De nemcsak a férfias szakáll okozta gyötrelmet, a borotválkozást viselte el kínnal, hanem a reggeli fölkelést is. „Reggelre engem ismét száműz az álom, és ez ismét fájdalmas lesz, akár a születés."[242] Az *Egy perc* című írásában is a „lustaság szülötteként" az időt szeretné megállítani. A perceket, amelyek mindegyike végeredményben „ellenség volt, mert nagyon sokáig tartott vagy nagyon is kevés ideig". 1936 tavaszán, ebéd utáni alvásából felesége föl akarta kelteni; arra kérte, hagyja még csak egy percig aludni. „Tudod, mi minden történik egy perc alatt?" – kérdezte felesége, kinézve a

Dunára nyíló ablakon, és elmesélte, mit látott, amíg az óra percmutatója egyszer körbejárt. Az író feszült figyelemmel hallgatta a beszámolót az egy percről, arról ami közben lezajlott, és arról is, ami megtörténhetett volna.[243]

Az 1930-as évek második felében, az idő teltével Bálint György egyre többet panaszkodik a pesti villamosra, melyen az utazás mind kényelmetlenebb, már-már elviselhetetlen lett, a zsúfoltság fokozódása és a forgalom szervezetlensége, hibái miatt. Már olvasni sem bírt a villamoson – mint valaha –, mert a tumultusban folyton kiütötték kezéből a könyvet. Pedig valamikor úgy belefeledkezett az olvasásba, hogy a villamosbérlet helyett egyszer a zsebóráját mutatta meg a kalauznak.[244]

Az állatok dicsérőjének néhány jellemvonását szerettük volna felvázolni. Sokat idézhetnénk még írásaiból, olyan részleteket, amelyeket az állatokról szólva önmagáról is írt. A háborús idők torlódó eseményeinek nyomasztó súlya alól – az Állatkertben és a múzeumokban kereste a menekülést. De a „zord és nehéz évek" előtt is gyakran meglátogatta – olykor egyedül, de még többször feleségével együtt az állatkert lakóit, lefényképezték és „meg is beszélték" őket. Lehet, hogy a közös séták után az író felesége megjegyzéseiből is felhasznált egyet-mást. Egyszer pedig, séta közben – a Herman Ottó úton – egy halott gyíkot láttak, mellé guggoltak, hogy közelről is megcsodálják. Ebből az élményből született az *Emlékmű*. „Nem tudom, miért változtatta meg a címét *Halott gyík*ra, amikor *Az állatok dicsérete* először megjelent."[245]

Mi jellemezte a műfordító Bálint Györgyöt? Mielőtt erre röviden válaszolnánk, meg kell említenünk, hogy elsősorban anyagi okokból vállalt műfordítást. Ezért többször fordított le olyan könyveket is, ame-

lyeket a szó szépirodalmi értelmében nem tartott műalkotásnak. Amikor 1933 májusában megnősült, az író szerkesztőségi fizetése havi 480 pengő volt. Felesége, képszerkesztőként, egy havonta megjelenő, német nyelvű képeslapnál százhúsz pengőt keresett. Kettejük fizetése elég volt a megélhetésre – Bálint György a szüleit is rendszeresen támogatta –, de a nyári szabadságok idején külföldi utazásaikra abból nem futotta volna.

A többletet Bálint György fordítói munkával teremtette elő. „Nagyon gyorsan fordított. Előzőleg ugyan elolvasta a könyvet, de aztán egyenesen gépbe diktálta a fordítást. Két óra alatt rendszerint lefordított 16 oldalt. Később volt egy diktafonunk, és abba mondta a fordítást, aztán a gépírónő visszahallgatta és leírta."[246]

1933-ban Sinclair Lewis regényét, *Egy modern asszony szívét* Bálint György fordításában adta ki az Athenaeum. A fordítói munkáról írja Rónai Mihály András, aki szintén a *Pesti Napló*nál dolgozott: „Ez volt a mellékjövedelmünk a lapnál: testvérvállalata volt az Athenaeum, az adta ki a *Filléres Klasszikus Regények* és a *Pesti Napló Könyvek* című kitűnő sorozatokat, amelyeknek szerkesztője Laczkó Géza volt, egyben a lapnak másik helyettes szerkesztője is, aki a sorra megjelenő kötetek fordítási és recenziós munkáit közöttünk osztotta ki. Bálint Györgyre angol könyvek jutottak . . ."[247]

1933 májusában voltak nászúton, és a szabadságából fennmaradt napokat azután ősszel Olaszországban töltötték. Valószínűleg még ott készítette, és postán küldte meg lapjának *Záróra után*[248] című útirajzát, amelyben az idegenforgalmi szezont követő, velencei és firenzei életképeket írta meg. Erről az utazásról, hazaérkezése után még három más cikket is írt.[249]

A következő másfél év alatt készült cikkeiben Bálint György jórészt inkább megmutat, leleplez, s azzal lázítja, háborítja fel embertársait. A fasizálódó közélet sok-sok tünetét tárja fel, rávilágít a társadalmi összefüggésekre, amelyek közt halódik, pusztul minden emberi érték. A *Közélet*ben[251] kifejti, hogy az ember a politika kiszolgáltatott eszköze: „Mert hangsúlyozom és ismétlem: ezt a közéletet nem mi csináljuk, hanem csak történik velünk." (. . .) „Erkölcsi életemben örvendetes javulás mutatkozik: az idén már nem rendezek szépségversenyt. Anyagi helyzetem is javul, mint a legújabb Tyler-jelentésből olvasom. Ha még nem teljesen kielégítő is, végleg rendbe hozza majd az új középiskolai rendszer, mely a negyedik osztály után alaposan megrostálja majd a gyermekeimet, és nem engedi, hogy fölös számban lépjenek felsőbb osztályba. Hiszen régóta köztudomásom van róla, hogy lényegesen javítja az ember anyagi helyzetét, ha sohasem hallott Horatiusról és a Pitagorasz-tételről, és nem ismeri a nyelvtant és a történelem alapelemeit."[252] Rokon ez a stílus az 1933-as *Naplótöredék* nyelvével, s helyenként gyilkos ez az irónia. Az egyenesen, nyíltan lázító, felháborodásra szító hang ezután egy időre egyre metaforikusabb Bálint György írásaiban. A német fasizmust ugyan még egy cikkben nyíltan pellengérre állítja. Igaz, nem is támadhatja tovább a lapok hasábjain, hiszen a hivatalos magyar politika, Gömbös Gyula miniszterelnökkel az élen, Hitler barátságát keresi.

A lapkonszern vezetését is Miklós Andor 1933 végén bekövetkezett halála után más vette át. Salusinszky Imre lett az Est-lapok főszerkesztője. A konszernt öröklő tulajdonos, Miklós özvegye, Gombaszögi Frida szerette volna megnyerni a kormány jóindulatát. E célból – a szerkesztőség egy beavatott munkatársának tájékoztatása szerint – titkos tárgya-

lásokat kezdett Gömbössel. E megbeszélések idején, sőt egy ideig utána is, a lapban megjelenhettek korlátozott ellenzékiséget tükröző cikkek, de a visszafogott hangnemre nyilván valamennyi újságírót kötelezték.[253]

Mindez szerepet játszott abban, hogy cikkeinek hangneme inkább rezignált, mint támadó. A náci rendszer diktatúrája kiépült, megerősödött, s az íróra is nyilván csüggesztően hatott, hogy a gazdasági válság okozta megrázkódtatásból nem a forradalmi, hanem a retrográd erők kerekedtek felül: sem Európában, sem másutt – kivéve a Szovjetuniót – nem jutott előbbre a haladás ügye. „A bécsi munkásfelkelés vérbe fojtása 1934 februárjában a közép-európai baloldal utolsó számottevő bázisát semmisítette meg. A válságból kivezető baloldali út lehetősége – úgy tűnt – most már végleg az irrealitások világába költözött, a közép-kelet-európai munkásmozgalom rohamos hanyatlása folytatódott."[254]

A világpolitikai és a hazai, sőt a szűkebb szerkesztőségi helyzet egyaránt lehangolóan hatott, s ennek nyomát magán viseli Bálint György publicisztikája. Nyomott levertség érződik sorain. Az imént említett bécsi munkásfelkelés kapcsán írt *Operett*[255] című cikkében az irónia erőtlenebb, a mondanivaló burkoltabb, mint egy-két évvel azelőtt. Ilyesféle okból adhatott félreértésre alkalmat *A halál védelmében*[256] című, kitűnő írása is. Így azonban az őt félreértő Luszky Istvánnak írt válaszában Bálintnak meg kell magyaráznia előbbi cikke értelmét. De ha figyelmesen olvassuk *A halál védelmében* című írást, nem is annyira az író szavain, hanem inkább az olvasó félreértésén csodálkozunk. Mert vajon félre lehet-e érteni a következő sorokat: „Mert társadalmunkban ez idő szerint az emberek jó része felesleges. (...) Sok mindent tudnának csinálni, de senkinek nincs rájuk szüksége. (...) A világ megbolondult – motyogják bizonytalanul."

Elsősorban azokon a cikkeken érződik az írói hangnem harcosságának „megszelídülése", amelyek szatirikus jellegűek, melyek megírásakor Bálint György – amint írja – igyekszik „belehelyezkedni a mostani termelési és elosztási viszonyok híveinek szemszögébe, és ebből a helyzetből *ad absurdum* vinni egyre zavarosabb és kártékonyabb ideológiájukat".[257] A korabeli átlagolvasó feltehetőleg nem értette meg Bálint György mondanivalóját. Szatirikus cikkeinek száma, a politikai események miatt csökken. Arra kényszerül, hogy képletesen fejezze ki magát, de ez nem jelentett megalkuvást vagy meghunyászkodást. Bizonyára sokan megértették „hangfogóval" írt cikkeinek mondanivalóját is.

Nem szatirikus hangvételű írásaiban Bálint György most is remekel. Az 1934. március 15-e alkalmából íródott *Jegyzetek a szabadságról*[258] a fogalmak pontos és konkrét meghatározásáért száll síkra, mert: „A szabadság alapvető kérdéseit nemigen vetik fel ilyen alkalmakkor. Mennyi szabadság, kinek az érdekében? – ezt nem kutatják." Nincs általában szabadság, a valóság „különféle szabadságokat ismer, melyek különféle célokat szolgálnak"[259] – mondja az író, s a továbbiakban konkrétan ír a szellemi, majd az anyagi, gazdasági szabadságról. Az utóbbival kapcsolatban rámutat arra, hogy (...) „a gazdasági szabadságnak mostanában feltűnően sok támogatója akad nálunk, éppen a szellemi szabadság ellenségei körében". Ők a szélsőjobboldali, fasisztoid mozgalmak vezetői, akik a legszegényebb rétegeket „pártfogolják". „Káprázatos szóbőséggel követelnek gazdasági előnyöket a dolgozók számára – és közben arra ügyelnek a legféltékenyebben, hogy a dolgozók ne igyekezzenek maguk megszerezni ezeket az előnyöket. A pécsi sztrájkkal kapcsolatban a megye egyik legelőkelőbb tisztviselője például orvoslást követelt a munkások sérelmére, de ugyanakkor keményen megbélyegezte

azokat a munkásokat, akik ugyanezt követelték."[260] Bálint Györgynek ezt az időszerű eseményre való hivatkozását azért is idézzük, mert írásaiban általában ritkán fordul elő akkortájt ehhez hasonló példálózás. Igaz, a pécsi bányászok egy későbbi éhségsztrájkjáról – pontosabban annak a közvéleményben történt megítéléséről – külön cikket ír *Esztétika*[261] címmel, majd egy még későbbi éhségsztrájkról szintén megemlékezik. Más alkalommal pedig a szegedi koldusok felvonulásáról szól, az ilyen, eseményre való hivatkozások azonban akkor már, érthető okokból, nem gyakoriak publicisztikájában. Nem Bálint György volt a lap főszerkesztője, a cenzúrát sem ő irányította. Azt, ami abban az időben megjelent, nem a „liberális" korszak írásaihoz kell hasonlítani, hanem az egyéb akkori sajtótermékekhez! Bálint György azt írja meg, amit megírhat, amit leközölnek. Jelentéktelenebbnek látszó tüneteket mutat fel bűnjelként cikkeiben, mert az igazi okokat senki sem mondhatja el, és úgy leplezi le általuk a bűnök, a társadalmi igazságtalanságok szövevényét, ahogy lehet.

1934 és 1935 elején hazai tárgyú írásai általában ilyen leleplezések. Kevésbé jellemző rájuk a szatirikus kifejezésmód, ám enélkül is hallatlanul jelentős cikkek. Az utókor számára dokumentumok, amelyek művészi színvonalon tárják fel a fasizmus kórképét, és az élmény érzékletességével még ma is megrázzák az olvasót. Felejthetetlen írása *A festő halála*,[262] a *Félelem*,[263] az *Aranyláz a szemétben*,[264] hogy csak néhányat említsünk.

Ezek a cikkek bizonyos fokig az írónak azt a törekvését is jelzik (amely később nemcsak megerősödik, hanem állandósul is), hogy az elesettekről, a kiszolgáltatottakról beszéljen, akiknek az ügye mellett elkötelezte magát. Az 1934-ben megjelent *Rettenetes csodák*at[265] tekinthetjük az első ilyen írásának, amelyet hazai vonatkozásban erről a „té-

máról" írt. Ezt követi az olaszországi nyaralásuk tapasztalatairól készült, egy-két rokon jellegű cikke. 1935-ben aztán, a *Kínai virág*[266] című írását egyremásra követik a társadalom számkivetettjeiről, csihéseiről szóló remek cikkei.

1934-ben ismét Olaszországban töltötte feleségével nyári szabadságát. Ennek emlékét több cikke is őrzi. Ez évben három műfordítása jelent meg: Charles Dickens: *A Twist-gyerek kalandjai* a Filléres Klasszikus Regények sorozatban (újabb kiadása *Twist Oliver* címmel 1957-ben a Móra Könyvkiadónál); Sinclair Lewis *Művészek* című regényét az Athenaeum adta ki; John Galsworthy *A várakozó* című műve pedig a Franklin kiadásában került forgalomba.

Ekkor már – évek óta – Bálint György teljes jogú tagja a szerkesztőségi kollektívának. Szinte kifogyhatatlan volt a humorban, a tréfákban. A *Pesti Napló*nál dolgozott a szelíd Londesz Elek is, aki buzgón „körmölt" íróasztalánál. Bálint egyszer Londesz asztali lámpájára spárgát kötött, amelynek másik végét az asztal mögött átvezetve rákötötte Londesz íróasztalfiókja fogantyújára. Londesz valósággal megrökönyödött, amikor a fiókot kihúzta, lámpája pedig eltávolodott tőle az asztalon.[267]

Egyszer meg – Salusinszky Imre főszerkesztő hangját utánozva – felhívta telefonon Escher Károlyt, a lap fényképészét (a későbbi híres fotóművészt), és azt közölte vele, hogy „azonnal menjen ki a budaörsi repülőtérre, mert a pápa őszentsége átutazik Budapesten". Escher komolyan vette a dolgot, és egész felszerelésével rohant le a lépcsőn. Persze Gyuri utánaszaladt, és megmondta, hogy csak vicc az egész. „Egyszer azt diktálta a szerkesztőségi gépírónőnek, hogy »Árpád-házi szent Böske«, a nő gépiesen leírta, és csak a szedő vette észre, hogy valami nincs rendben."[268]

Otthon, baráti körben pedig még inkább kedvét

lelte Bálint György a tréfálkozásban. „Gyakori szórakozásunk volt, hogy a telefonkönyvből kikerestünk furcsa nevű embereket és felhívtuk őket. Hirtelenében csak egy jut eszembe: Nagyfejeo. Gyuri felhívta és megkérdezte, hogy még mindig olyan nagy-e a feje. A pasas dühöngött, mi meg nevettünk."[269] Se szeri, se száma tréfáinak, amelyekből csak töredéknyi morzsákat őriz az emlékezet. „Egyszer bajuszt és szakállt ragasztott arcára (akkoriban ritkaság volt a szakáll), és úgy sétált végig az Andrássy úton. Becsöngetett különböző barátokhoz, mindenféle hülye szöveggel." Egyikük „csak akkor ismert rá, amikor Gyuri elnevette magát".[270]

Kifogyhatatlan mókázó kedv, sziporkázó szellemesség, telibe találó észrevételek, magvasan tömör vélemények, ugyanakkor zárkózottság, sőt félszegség is – mind e tulajdonságaival egyetemben kell látnunk Bálint Györgyöt. Olyan emberként, aki nem kedvelte az előírásos derűt, inkább vonzódott az egyéni leleményhez, ötlethez mulatság dolgában, mint erről maga is gyakran írt.[271] „Vidám zenével ébresztett ma reggel a szomszéd rádiója. Tegnap este is vidám műsor volt, mikor el akartam aludni. Sajnos, nem vagyok hálás közönsége az ilyesminek, különösen reggel. (. . .) Megvallom, nagyon gyanakvó vagyok mindenfajta programszerű vidámsággal szemben. (. . .) Nem tehetek róla, de én jókedv dolgában feltétlenül a háziipar híve vagyok. Az ember lehetőleg maga készítse, házi használatra, ha éppen eszébe jut. Lehet, hogy így nem egészen sima és hibátlan, de legalább friss és egyéni." Később megjegyzi, hogy az emberek többségének, „ha nevetni akar, kiagyalt és nyakatekert bohózatjelenetekre van szüksége. Én ilyenkor átlapozom a telefonkönyvet és kitűnően elszórakozom néhány különös hangzású néven."[272] Nagyszerűen értette és művelte a jókedv „háziiparát" – mondhatni, mestere volt. Írásaiban rejtettebben, visszafogottabban – gyakran iró-

niával párosulva – nyilatkozik meg humora, amely persze, a valóságban sem volt harsány, „csak" szellemes. Miközben „történt vele a közélet", ő nem mulasztotta el, hogy derűt csempésszen a mindennapok komor valóságába, amely ezáltal lett elviselhetőbb.

Bálinték 1934-ben költöztek végleges otthonukba a Benczúr utcából. Ez az otthon akkor épült fel a Szent István park Dunával párhuzamos házsorában, az 5. sz. házban, s Bálint György feleségével az V. emeleti, 3. számú, kétszoba-hallos, összkomfortos lakást vette ki. Az ott rájuk köszöntött 1935-ös esztendő első napját Bálint György *Újévi emlék*[273] című tárcájában örökítette meg. Szobáik ablakán át a parkra, a Dunára, a Margitszigetre, majd azon túl a budai hegyekre nyílt szép kilátás.

Hogy milyen volt kapcsolata itteni tágabb környezetével, arról Boldizsár Iván emlékeit idézzük. Ha Bálint György alakja „feltűnt a Szent István parkban vagy a szomszédos Pozsonyi úton, sokan megállították beszélgetni, panaszkodni. Bálint jól tudta meghallgatni az embereket. Azután jól tudott nekik halk hangján válaszolni, a rászorulókat az élőszó erejével továbbsegíteni. Tanulságos volt akkor, a harmincas évek sivár levegőjében, végigmenni vele szűkebb fővárosi pátriájának, a Margithíd és a Wahrmann utca közti negyednek utcáin. Minden kapualjból, sok boltból, a »francia udvarok« gyermek-hancúrozásaiból szeretettel integettek feléje. (. . .) Azt szerették benne, hogy mindenkihez kedves, szalámihéjat hoz kedvenc állatainak, a macskáknak, nem ripakodik rá a gyermekekre, nem rázza le a felnőtteket, nem türelmetlen a vásárlásnál, kezet fog a boltmélyedésben meghúzódó névtelenekkel (hogy azután mind a mai napig megőrizze a neveket, mint Hunta Máriáét, a *Történelmi életrajz*[274] című megrázó cikkben). Kíméletes, lekötelező, jóságos volt személyes magatartásában."[275]

1934-ben írt cikkei között fel kell figyelnünk azokra, amelyek az év nyarán, Olaszországban töltött szabadságának emlékeit őrzik. Ilyen a remekbe szabott riport, *A márvány nehéz napjai,*[276] az *Edényárus,*[277] a *Történelem*[278] és a következő év elején írt *Ismeretlen katona.*[279] Voltaképp a *Történelem* befejezésében foglalmazza meg azt, amivel ezúttal bővebben szeretnénk foglalkozni. A cikk nagyobb részben a sienai levéltárban látottakról és gondoltakról íródott, s csupán a befejezésében szól az író a közeli téren jövő-menő emberekről, akik többségükben szegények. „Nem volt igazam az előbb – gondoltam most –, nem a levéltárban van a történelem, hanem itt. Nem az akták maradtak meg a történelemből, hanem ezek az emberek, a tömegek örök hullámverése. Életük, küzdelmük, filléres kenyérgondjuk erősebb és nagyobb a sok ezer kötetes múltnál. Izmos vállukon, üres zsebükben hordozzák az időt, szüntelenül újjáteremtik az életet, a múltból szakadatlanul alakítják a jövőt. Ők a történelem."[280]

Akik „szüntelenül újjáteremtik az életet", azokról ekkoriban egyre többet ír Bálint György. Közéjük tartoznak a márványbányászok és az ismeretlen katona is. Közéjük tartoznak a pécsi szénbányászok, a lézengő munkanélküli, akihez „levelet" ír, és az *Egy ember sír* című írásának „hőse" is. E két utóbbi cikke azt mutatja, hogy az író nem filantróp módon, hanem az elesettekkel azonosulva ír sorsukról. Bálint György írásművészetének két sajátosságát találjuk meg e cikkekben. Testvérnek szólítja a lézengőt, aki két éve építőmunkás volt. Végig tegezi, s ezáltal is bensőséges viszonyát fejezi ki vele. Érdemes figyelni a „zavar" ige ismétlődését a legsúlyosabb mondanivalót tartalmazó sorokban. „Zavar a lézengésed, és zavar a nyomorod, akár

saját hibádból kerültél bele, akár a társadalomé-ból. (. . .) Igen, zavar a nyomorod, zavar barázdás arcod, szomorú, őszes bajuszod, ötven-egynéhány esztendőd, amit épületeken töltöttél, sok porban és kevés örömben, zavar a silány eleséged és a rothadt lakásod, amit elképzelek, és zavar a jövőd, amit nem tudok elképzelni. Zavar, hogy itt állsz és lézengsz, zavar, hogy alázatosan megköszönöd, hogy vettem valamit tőled – zavar, mert másutt szeretnélek látni, és más hangot szeretnék tőled hallani."[281] A jobb, a súlyosabb mondanivalót hordozó formában újul meg az ilyen jellegű írásokban az az elnyomottakkal vállalt szolidaritás, amelynek első kifejezésével először szabadverseiben találkoztunk. De míg azokban lehetett filantróp jellege is rokonszenvének, itt már mély ideológiai meggyőződésből táplálkozik a társadalom csihéseivel való azonosulása.

Ezt a hangot találjuk az *Egy ember sír*[282] című cikkében is, amelynek „témájáról" feleségétől értesült egy ebéden a Csillag szülők Kádár utcai lakásán. Bálint György másfelől érkezett oda, felesége a Visegrádi utcán át haladva látta meg a kapualjban síró férfit, akiről beszámolt az otthoniaknak. Ez ihlette meg az írót, aki tökéletes remekművet alkotott a hallottak alapján. Szarkazmusa is felbukkan a cikkben. Amikor megemlíti, hogy a síró férfi munkáskülsejű, rögtön hozzáteszi: „Emberemlékezet óta nem fordult elő, hogy diplomata külsejű férfi vagy kormányfőtanácsosné külsejű nő sírt volna Visegrádi utcai kapualjban, sőt még az előkelő Váci utcában sem jegyeztek fel hasonló esetet."[283] A cikk befejezése igazi Bálint György-i remeklés: „Fölötte négy emelet tornyosul. Üzlethelyiségek, irodák, hálószobák, ebédlők, úriszobák, szalonok és összes mellékhelyiségek emelkednek fölötte, mérhetetlen magasságokban. Antennák, távíródrótok és éterhullámok kavarognak fölötte, és távoli repü-

lőgépek morajlanak. Millió szó, millió cselekedet és millió paragrafus. Az élet gazdag rendetlensége és a törvény gazdag rendje. Pár óra múlva este lesz, és akkor ragyogni fog fölötte a világ. Mindig, minden csak fölötte.

Miért sírhat ez az ember?"[284]

Bálint György azt latolgatja, mi adhatott okot sírásra a férfinak. Valamennyi eshetőség összefügg azzal, hogy a zokogó ember munkáskülsejű. Ám a számba vehető konkrét lehetőségek skálája széles, az író sok okot felvet, míg végül eljut a nyomasztó, de egyetemes érvényű, általános igazsághoz: „Mindig, minden csak fölötte." A kérdés az olvasóra bízza, hogy maga vonja le a következtetéseket. „Társulnak képzeteim" – írta másutt,[285] s ezzel a képzettársításos módszerrel sokszor az ostorcsapás élességével érezteti állásfoglalását. Az idézett két cikk megírásának idején már újból ilyen éles megfogalmazásra törekedett.

1935 fordulópontot jelent Bálint György életében és művészetében. Még közelebb kerül a kommunista mozgalomhoz, részt vesz – éspedig tevékenyen – a mozgalom szellemi fórumát képviselő folyóirat, a *Gondolat* szerkesztésében; kapcsolatot tart az illegális párt több sejtjével, csoportjával. Minderről Gondos Ernő is megemlékezik: Bálint György „a baloldal kiemelkedő tekintélyű hangadója az évtized közepén lesz. E szerephez vitathatatlan tisztasága, elvhűsége és ragyogó tehetsége mellett a *Gondolat*nál folytatott munkássága vezette el. A *Gondolat*ot 1935-ben indította útjára Nemes (Nágel) Lajos. A folyóirat már indulásakor kifejezte az 1933-as rettenetes csapás után eszmélkedő baloldal egységtörekvéseit és tájékozódó antifasizmusát. 1935 végén a folyóiratot átveszi a Kommunisták Magyarországi Pártja. Így a *Gondolat* 1936-ban és 1937-ben az illegális párt legális – féllegális folyóirataként működik. Az 1936-os első

számot Vértes György Déry Tiborral jegyzi, majd a további két évben Vértes György szerkeszti. A kivételesen nehéz körülmények közt működő folyóirat felbecsülhetetlen jelentőségű munkát végzett a haladó erők egységének megteremtéséért, a nemzetközi kommunista mozgalom új, népfrontos orientációjának meghonosításáért. Bálint György a folyóirat mindhárom évfolyamába sűrűn ír; 1936-tól pedig a lap vezető publicistája. Vértes György elmondta, hogy »a laptervekét megbeszéltük és nem ment le fontosabb írás a nyomdába anélkül, hogy Bálint ne látta volna«. A *Gondolat*ban végre nyíltan írhat és nem kell térben sem korlátoznia magát. (...) Ebben az időben már nemcsak kialakult nézetekkel, de eszközökkel, orgánummal is rendelkezik, s állásfoglalásait egy forradalmár közösség képviseletében mondhatta ki."[236] Ez megedzette harcosságát, szilárd lelki támaszt adott az uralkodó „renddel" vívott harcához. Erről a „rendről" is meggyőzően bizonyította be, hogy nem más, mint újjászervezett rendetlenség. Általában így nevezte a fasiszta diktatúrákat.

Ezekben a rendszerekben szerinte, minden ellenkező látszattal szemben, meghatározó erők azok, akik kérges kezükkel nap mint nap újjáteremtik a jövőt, megalkotják a tegnapból a mát, a mából a holnapot. „Ők a történelem." A jövőformálók egyedeiről és csoportjairól írásainak hosszú sora szól. Felsorolásuk vagy egyenkénti méltatásuk helyett inkább idézzük Bálint Györgynek azokat a vallomásait, amelyek a munkásokkal és szegényparasztokkal való azonosulását tanúsítják. „Munkások és szegényparasztok! Nem tudok pátosz nélkül írni, ha rájuk gondolok. Hiszen az ő életükben is rengeteg a pátosz a szónak eredeti, görög értelmében, melynek több köze van a szenvedéshez, mint a szenvedélyhez."[287]

Egy parasztasszonyról és falusi kislányokról szóló írását így fejezi be: „»Mi közöd hozzájuk?« – kér-

dezi megvetően a divatos elfogultság. Látszólag nagyon kevés – valójában nagyon sok. Személyesen alig ismerem őket, de ha tollat veszek a kezembe, hiába, mégiscsak ők vannak »minden gondolatnak alján«. Azt hiszem, hazug és tökéletlen minden leírt gondolat, melynek alján nincsenek ott. Azt hiszem, sohasem kaphatunk választ semmiféle kérdésre, amíg az ő alapvető kérdésüket nem tisztáztuk. Mi közöm hozzájuk? Azt hiszem, csak hozzájuk van közöm."[288]

Spanyolországban jártam[289] című útinaplójában előbb az olasz néphez fűződő viszonyáról vall. „Örömmel beszéltem fiaiddal és leányaiddal, Itália. Vonaton, utcán, kocsmában, hegyen és tengerparton kerestem az alkalmat, hogy meghallgassam őket. Sok munkásoddal és parasztoddal beszéltem. Nápolyi munkásokkal, Róma környéki parasztasszonyokkal, carrarai márványfejtőkkel, liguri munkanélküliekkel, favágókkal a Dolomitokban és katonákkal. Őszintén beszéltek, pátosz nélkül és szűkszavúan. Nehéz sorsukról, szegény és mégis megoldhatatlan küzdelmeikről." Alább a „győzelem" szó Abesszínia megszállására utal:

„. . . Győzelemmel vagy anélkül, változatlanul szeretem, Itália, régi köveidet és mai munkásaidat és parasztjaidat!"

Ugyanebben az útinaplóban, a Marseille-ről szóló részben kétszer is ír a munkások közé tartozásáról, illetve irántuk érzett nagyrabecsüléséről. „Úgynevezett jobb társaságok összejövetelein sokszor feszengve éreztem, hogy nem tartozom közéjük, de ők nem vették észre. Most, a zsúfolt autóbuszban, a francia, olasz, arab és szenegáli dokkmunkások közé szorítva, különös melegség fog el, és úgy érzem, otthon vagyok közöttük."[290] E sorok nemcsak azt jelentik, hogy az író meggyőződése szerint a munkásokhoz pártol. Otthon érzi magát közöttük, úgy érzi, közéjük tartozik, pedig a jobb módú polgárok között ne-

velkedett. De megérti azt is, hogy rokonszenvét nem viszonozzák, sőt helyesli a dokkmunkások iránta tanúsított udvariatlanságát. „Beszélni szerettem volna néhány kikötőmunkással. Csak igennel vagy nemmel válaszoltak és kelletlenül hátat fordítottak. Először megdöbbentett, azután szinte ujjongva gondoltam: igen, ez a helyes. Nem hatotta meg őket, hogy jól öltözött idegen érdeklődik a sorsuk iránt, nem állnak haptákba, nem veszik le a sapkájukat, ha más osztálybeli szól hozzájuk. Ezért, legfőképpen ezért szerettem volna megszorítani a kezüket."[291] Más osztálybeli? Nem túlzás, hogy Bálint György akkor már csak a látszat szerint volt más osztálybeli, lényének leglényege – ez saját kifejezése – szerint egy volt a munkásokkal és szegényparasztokkal.

Ez, csakis ez a magyarázata annak, hogy olyan mély, feltétlen odaadással azonosult az elesettekkel, a koldusokkal, a lézengőkkel, a Hunta Máriákkal, a mindenesekkel, az ágyrajárókkal, a cipőtisztító gyerekekkel, a guberálókkal, az Ismeretlen Családdal, a Visegrádi utca 20–24 proletár lakóival, a római sírt birtokló és hallgatag parasztcsaláddal, az Illyés Gyulától megismert puszták népével, Szabó Zoltán tardi és Féja Géza Viharsarokjának parasztjaival, zselléreivel, a rongyos emberrel, a cselédekkel, a hatóságilag üldözött virágárusokkal, a szintén üldözött, fiatal kínaival, a mutogatóval, az utcaseprővel, a hómunkásokkal, a húsz fillérről vitázó munkásasszonyokkal. Ezért tudott azonosulni velük, s ezért tudta magáévá tenni ügyüket és képviselni azt az írott szó olyan művészi erejével, amely már költészet – prózában. *Aranyláz a szemétben* című cikkét így fejezte be: „Nem, ebből a hátborzongató izgalomból sohasem lesz ponyva. Legfeljebb talán majd egyszer: költészet."[292] E gondolatát bizton kiegészíthetjük azzal, hogy az ő prózájában költészet lett belőle és más, hasonló témákból is.

Bálint György már 1933-ban számolt a háború lehetőségével. Ezt a felismerést sajnos, egyre fokozottabban igazolta az idő múlása. Viszonylag korai háborús „megérzéseit" a történelmi tények magyarázzák. A nácizmus már hatalomra jutása előtt is alapvető feladatának tartotta a német imperializmus revansát, amelynek később hivatalos kormánypolitikájában igyekezett érvényt szerezni, az egész európai hegemónia igényével. Ugyancsak más népek feletti uralkodásra irányult az olasz fasizmus proletárnemzet-elmélete. A Távol-Keleten a japán imperializmus hódító törekvései szították a háborús veszélyt.

Mindezt már a harmincas évek elején tapasztalta Bálint György. Az évtized közepére egyre inkább fenyegetett a háború lehetősége. A Harmadik Birodalom urai gyors ütemben folytatták a fegyverkezést, semmisnek nyilvánították azokat az előírásokat, amelyeket az első világháború utáni békeszerződés tartalmazott Németország hadi potenciáljának korlátozására. Hitler egyre gátlástalanabbul követeli a Saarvidéket, és hamarosan vissza is csatolja. Egyre nyíltabban hangoztatja más területek, országrészek birtoklására irányuló igényeit, miközben Mussolini Olaszországa Etiópia lerohanására készül.

A *Közben tánczenében*[293] Bálint György a németországi háborús készülődés egy mozzanatáról, a Berlinben 1935-ben tartott nagy légvédelmi gyakorlatról számol be, melynek során a városban „ostromállapot és sötétség volt tíztől egyig". Magas épületek, templomtornyok kilátópontjairól és Berlin fölött cirkáló repülőgépekről megfigyelők ellenőrizték az elsötétítést, miközben a rádió tánczenét sugárzott szórakoztatásul. Az író hozzáfűzi: „Nagy Junkersek szálltak a homályban, bonyolult fegyvercsövek néztek a magasba a stratégiai pontokról, és akinek kedve volt, tangózhatott a sötétben. (. . .) Közben tánc-

zene: valóságos jótétemény ez. Hiszen enélkül talán elkedvetlenednének a sötétségtől."[294]

Ebben az időben zajlik a *Nyugat* ankétja: *Mit tegyen az író a háborúval szemben?* Babits Mihály aggódó kérdésére válaszul többen kifejtik véleményüket, s a vita lezárásával a szerkesztőség Bálint Györgyöt bízza meg.[295] Ő két hozzászólással: Kosztolányi Dezsőével és Füst Milánéval foglalkozik tüzetesebben, nekik válaszol. Tegyük hozzá mindjárt, hogy elítélően. Ilyen értelmű választ többen is adtak Kosztolányinak arra az érvelésére, hogy „háborúk mindig voltak", s hogy ennek okai a lelkek mélyén „szunnyadó ösztönökben" rejlenek. Bálint tehát mintegy összefoglalja a lényeget: „Kosztolányi egy helyen kijelenti, hogy nyugtalanul aludna, ha a világ sorsát az írók kezére bíznák. Ez a veszély egyelőre nem fenyeget. Egyelőre csak a világ lelkiismeretének sorsát bízták az írókra, de ha kiderül, hogy sok író gondolkozik így minden országban, akkor, sok más aggasztó jelenségtől eltekintve, ez is elég ok arra, hogy nyugtalanul aludjunk.

De még Kosztolányinál is nyugtalanítóbb és elszomorítóbb a másik nagyszerű költő, Füst Milán esete. (. . .) Közgazdasági érvekkel védi az imperialista tömegirtás ügyét ez a költő, aki oly szívhezszólóan szép versben tudta egyszer elpanaszolni, hogy milyen fájdalmasan kellemetlen, ha az ember hosszú éjszakán át álmatlanul forgolódik jól megvetett ágyában. (. . .) Komolyan hinné, hogy a japán nép azért nem tud megélni, mert a sziget kicsi, és nem azért, mert a japán ipari trösztök és pénzintézetek profitja túl nagy?"[296] Hasonlóképpen vitázik Füst Milán további „érveivel", amelyekkel a költő arra a következtetésre jut, miszerint azért háborúzunk, „hogy egy szaporodó s falánk kis csoporthoz jók lehessünk". Bálint György megjegyzése ehhez: „Örülünk, hogy végre ő is megemlékezik a falánk kis csoportról, csak az a kár, hogy e csoportot rossz

helyen keresi. Mert nem a japán nép az a falánk kis csoport, melyet gyanús jótevői a háború áldásában akarnak részeltetni. A falánk kis csoport ezeknek a »jótevőknek« maroknyi, de nagy befolyású szervezete, mely időnként lelkes híveket talál a legsötétebb pragmatizmusba tévedt írástudókban."[297] E fogalom-tisztázás után, íme a tanulság: „az írónak a háborúval szemben nem lehet más feladata, mint hogy a falánk kis csoport (. . .) lelki és szellemi üzelmeit leleplezze, és felvegye velük a harcot a veszélyeztetett **embertömegek, az eladott erkölcs** és a megtagadott **kultúra nevében**".[298]

Ugyanez a gondolat hatja át az írónak a Feministák Egyesületében 1936-ban tartott előadását is, amelynek szövege a *Gondolat*ban jelent meg. A befejező szavak szerint az író a tiltakozással ugyan nem előzheti meg a háborút, de azzal, hogy elmulasztja a tiltakozást, elősegíti. „Nem tehet tehát sem többet, sem kevesebbet: tiltakoznia kell, amíg ki nem ütik kezéből a tollat."[299] Bálint György szó szerint teljesítette ezt a követelményt.

Tudta ugyan, hogy kiütik kezéből a tollat, ha következetesen kitart antifasiszta, háborúellenes és osztályharcos elvei mellett. Sőt azt is biztosan tudta, érezte, hogy végül nemcsak szóhoz nem engedik majd jutni hatalmon lévő ellenfelei, hanem bele is fojtják a szót – akár fizikai megsemmisítéssel. Tartott-e tőle? Feltétlenül. Két írásában is foglalkozik a halál lehetőségével, gondolatával. 1935 decemberében a *Szakasz*ban[300] még reméli, hogy természetes halállal fog meghalni, és így ír az élet értelméről: „Az ember egyedül hal meg, de másokkal él. A halálban apró részekre bomlik, de az életben maga is csak sejtje egy óriási testnek. Csak az él igazán, aki együttél."[301]

Egy év sem telik el, amikor Radnóti Miklós *Járkálj csak, halálraítélt* című kötetéről ezt írja: „. . . valamennyien halálraítéltek vagyunk. Az ítéletet már

régen kihirdették, jogerős, csak még a végrehajtás időpontja bizonytalan."[302] Nincs itt már szó természetes halálról, hanem halálos ítéletről, a hatalom ítélkezett ellenfelei fölött, köztük az író és a költő fölött is. „Ez az érzés, melyet nagyon sokan rejtegetünk, és melyet Radnóti most nyilvánosságra hozott, távol van az érzelgős, kispolgári pacifizmustól. Nem halálfélelem: egyszerűen csak *haláltudat*. A halált tudomásul vesszük, beiktatjuk napi életünkbe, számolunk vele, és ha bekövetkezik, nem fogunk meglepődni. (. . .) Halálra ítéltek bennünket, egyelőre haladékot kaptunk, addig mindenesetre élünk, ahogy tudunk, sőt néha még a jövőre is gondolunk, amely nyilván nem lesz a miénk, de kétségtelenül eljön: »mert fagy készül itt, utána hull a hó majd« – de aztán »egy hajnalon az új fű kidugja tőrét«. Addig pedig járkáljunk csak, amíg lehet. Tudjuk, hogy nem sokáig lehet, de ez nem kedvetleníthet el, nem mondhatjuk, hogy nem érdemes. Mennél rövidebb ideig lehet, annál inkább érdemes."[303]

Nagy lelki erő kellett a tragikus felismerés megfogalmazásához. „Nem halálfélelem: egyszerűen csak *haláltudat*." Önkéntelenül adódik a kérdés: vajon aki ezt leírta, az sosem félt? Ismerte a félelmet, voltak szorongó érzései, amelyekről beszámolt írásaiban. Menekülni szeretett volna a kínos érzéseket ébresztő környezetből. Jóval a halál gondolatával foglalkozó írásai előtt írta *Félelem*[304] című cikkét, amelyben az általános félelemről szól. „Mire gondol a félő ember, ha formába próbálja szorítani érzését? Azt hiszem, elsősorban valami lemaradásra vagy kimaradásra. Attól tart, hogy kiszorul valahonnét, hogy nem ér el valamit. Retteg, hogy az utolsó mentőcsónak is el talál úszni az orra elől, hogy a kapu alatt már nem kap helyet, pedig rögtön elropog a jégeső megnyitó tüze. Úgy érzi, hogy most, éppen most fosztják meg a védelem lehetőségétől, közvetlenül az elemi csapás kitörése előtt."[305]

Ilyesfajta szorongások gyötörték időnként Bálint Györgyöt, akinek a félelemérzetét semmiképpen sem magyarázhatjuk csupán ideges alkatával, a környezet hatására kialakuló neurózissal. Azért félt, mert a hatalom birtokosai üldözték. Ezt a félelmet táplálta már a harmincas évek elején a Rajna Béla által közvetített vizsgálóbírói figyelmeztetés, hogy ne járjon a kommunisták közé, mert „megjárhatja". Mégis kapcsolatot tartott kommunistákkal, a *Gondolat* című folyóiratba is sokat dolgozott, amit a hatalom kiszolgálói kétségkívül számon tartottak.

Vajon az aktív együttműködés ellenére Bálint György miért nem lett az illegális KMP tagja? Tudomásunk szerint azért, mert attól tartott, hogy ha lebukik, a Horthy-pribékek előtt gyengének bizonyulna, és a kínzások hatására vallatói elől nem tudná eltitkolni konspiratív kapcsolatait. Nem akarta elvtársainak vesztét okozni, ezért nem kérte felvételét az illegális pártba.[306] (Az is lehetséges, hogy a jó ideig szektás pártpolitika, és nem utolsósorban József Attila kiközösítése is befolyásolta.)

Tudta, hogy kommunistagyanús „elemként" tartják számon, s ha sor kerül rá, annak megfelelő bánásmódban részesítik majd. „Halálra ítéltek bennünket", az ítélet jogerős. Részint ez az oka, másrészt a kor nyomasztó légköre, hogy az írót többször elfogta a menekülés vágya, amellyel 1936-os írásaiban is találkozunk. *Távol-Kelet*[307] című cikkének utolsó sorai így hangzanak: „... ide sem lehet már kivándorolni, pedig milyen sokszor gondoltam titkos bizakodással, hogy egyszer majd, ha Európa már egészen elviselhetetlen lesz, emigrálok a Távol-Keletre".[308]

A *Tavaszi töprengést*[309] így kezdi: „Ilyenkor, tavasszal mindig menekülni szeretnék." Azután mindvégig erről meditál. „Végeredményben mindegy, hogy merre megy az ember. A fontos csak a menekülés. Talán még nem késő, gondolom ilyenkor. Ve-

szélyek hangtalan gyülekezését érzem."[310] Fontolgatja a menekülés lehetőségét: „Jó volna ez? Jó volna az egzotikus sziget napos partján vagy az erdő védett sűrűjében? Félek, hogy kissé unalmas volna." S azért sem lenne jó – folytatja –, mert „nagy a gyanúm, szégyellném is magam. Eszembe jutna mindaz, amitől megmenekültem, amitől csak én menekültem meg. Miért éppen én? Ha mindenki elpusztul, miért kell éppen nekem megmenekülnöm? És ha nem pusztulnak mind el, ha egyszer majd győznek, ha nélkülem győznek – milyen megalázó lenne!"[311] A cikk zárószava: „Maradok."[312]

Bizonyos, hogy ezek a szavak az írónak is sokszor eszébe jutottak később, amikor menekülésre gondolt, s még inkább, amikor megkísérelte azt. *Húsvét-szigetek*[313] című írásában, különféle gyarmati beszámolók alapján, befejezésül így összegezi véleményét: „Nincs többé menekülés, helyben kell maradni, itt kell vállalni az életet, vállalni minden veszélyével együtt, és átalakításán dolgozni, amíg engedik."[314] Egy másik cikkének befejezése mintha ezt indokolná: „Ott maradni a helyszínen, részt venni, mélyen bent dolgozni a mindennapi élet közepén, napi problémákkal szembesíteni az eszmét, a részleteken keresztül törni utat a cél felé – nem pedig félrehúzódni és a távolból tanítani. A lemondás hamis szerénység: aki a világról lemond, az lemond a küzdelemről is. Elvonultan könnyű hűnek maradni az elvhez – bent a forgatagban kell hűnek maradni hozzá, az a nehéz és az az igazi."[315]

„Sarkantyú az állam vékonyában" [316]

SZEMBEN A „TÁMOGATÓKKAL"

Lehetséges: a kormánykörök jóindulatának megnyerését célzó akciók egyike volt az is, hogy az Estlapok új vezetői a *Magyarország* élére „1934 elején Zilahy Lajost, a honmentő eszmékkel foglalkozó, divatos írót kérték fel szerkesztőül. Fellépése rendkívül pozitív volt. 1934. március 4-i vezércikkében »Írók, fegyverbe!« jelszóval a lap köré tömörítette a népi írókat. Bajcsy-Zsilinszky Endre állandó vezércikkíró lett, az addig szereplő írók (Móricz Zsigmond, Hunyady Sándor) mellett új nevek egész seregét vonultatta fel, sorozatban közölt falukutató, szociográfiai cikkeket. Társaival együtt azonban bízni kezdett Gömbös demagóg ígéreteiben, és a »reformprogram« támogatására 1935 tavaszán meghirdette az Új Szellemi Frontot."[317]

1935. április 14-én jelent meg Zilahynak az *Új Szellemi Frontot!* című vezércikke a *Pesti Napló*ban. Ez toborzó jellegű felhívás volt a szellemi élet – elsősorban az irodalom – képviselőihez, művelőihez, hogy „frontba" tömörüljenek a Gömbös-kormány úgynevezett reformprogramjának támogatására. Maga a kormányprogram különféle demagóg szólamokat tartalmazott az ország gazdasági és társadalmi életének bizonyos fokú átalakítására, elsősorban a fasizálódás irányában. Utóbbi jellege azonban nem volt mindenki számára nyilvánvaló, s ezért tévesztett

meg sokakat a Zilahy táborába sereglettek közül. A népi írók jelentős része és a hozzájuk csatlakozó más irányzatúak is a „front" mellett kötelezték el magukat, egy időre feladták ellenzékiségüket, hogy Gömbös Gyula reformprogramját támogassák.

A „front" igazi rendeltetését a baloldal képviselői felismerték és ellene léptek fel. Köztük Bálint György is, akinek *Támogatóének vagy farkasok dala?*[318] című cikkét három héttel a Zilahy-vezércikk után közölte ugyancsak a *Pesti Napló*. Igaz, eléggé hátul, a 40. oldalon jelent meg, de könyörtelenül elítéli – József Attilához hasonlóan – a „támogatókat". (Nem árt itt utalni rá, amiről már volt szó, hogy ez a közlés is jellemzi a lap ellentmondásos arculatát. Hasábjain ugyanúgy helyet kapott egyazon dolognak az igenlése, mint tagadása is.)

Bálint György elsőül a „támogatók" megnyilatkozásainak világnézeti hiányosságait teszi szóvá. „Azokban a cikkekben, nyilatkozatokban és polemikus megszólalásokban, melyek most gépfegyverkattogásszerű ütemben követik egymást, meglepően kevés az ideológiai tartalom. (. . .) Ami csekély, töredékes ideológiai elemet itt-ott találunk, az rendszertelenül, találomra fel-felkapott olasz és német melléktermék. (. . .)

Ideológia híján egy-két gyakorlati szempont mögé csoportosultak tehát ezek a fiatal írók, akik ilyen helyzetben természetesen úgy segítenek magukon, ahogy éppen tudnak. Minthogy pedig a rendelkezésre álló gyakorlati szempontok is meglehetősen kisszámúak ahhoz, hogy nagy szellemi mozgalom hosszabb ideig megélhessen belőlük, a betű élharcosai legalább stílusukkal akarják a nagyobb és izgalmasabb tartalom látszatát kelteni. Ezen a téren azután erős túlzásokba esnek, és a NEP[319] mérsékelt, minden szélsőségtől mentes reformígéreteit harcos, forradalmi cselekedetek színében próbálják feltüntetni. (. . .)"[320]

Ezután a cikk jó néhány Gömbös-féle reformígéretről kimutatja, mennyire nem forradalmiak. „Teljesen indokolatlan tehát, hogy a reformista írók egy része forradalmi színben kívánja feltüntetni azt a kormányzati rendszert, melynek támogatására oly erőteljesen és hangosan tömörült. Ez a furcsa törekvés csak azzal magyarázható, hogy ezek az írók mozgalmuk ideológiahiányát és bölcseleti légürességét harcias frazeológiával vagy legalábbis harcias hanghordozással kénytelenek pótolni. Szerepük tehát végső fokon abban merül ki, hogy izgatott hangon hirdetik a mérsékletet."[321] Cikke zárógondolataként az író megállapítja: az új szellemi frontba tömörült „... kórus fegyelmezett támogatóéneke kétségkívül érdekes, új műfaj lesz, de mi, őszintén szólva, szívesebben hallgattuk volna ezektől az íróktól továbbra is *A farkasok dalát* – hogy egy régebbi reformköltő szavával éljünk".[322]

Azért emeljük ki ezt a cikkét, mert fordulópontot jelez az író pályáján. Fokozódik szavainak élessége, akár a „támogatók" egy újabb típusáról *(Felelős paraszt*[323]), akár a „gutgesinnt kultúrtermékekről" ír *(A fasizált giccs*[324]), s egyre inkább együttérez az elnyomottakkal. Ez is a harc bátrabb és kétségbeesettebb vállalásának jele. A *Gondolat*ban újra szembeszegül a Hitler-fasizmussal, illetve Knut Hamsunnal, aki a papenburgi koncentrációs táborban fogva tartott Carl von Ossietzkyt támadja, náci rabtartói mellett szállva síkra.[325]

„Egy híres ember belerúg egy fogolyba – ez a helyzet. Ehhez nem elég maradinak lenni, ehhez több kell, silányság vagy – legjobb esetben – valami különös erkölcsi szenilitás." Az utóbbi nem valószínű – mondja Bálint György –, marad tehát a silányság. S ezért „... ennek a nagy írónak írásait nem tudjuk többé azzal a szeretettel a kezünkbe venni, melyet rendkívüli művészi értékükénél fogva megérdemelnének. Ez az író megfeledkezett arról, hogy a

nagyság kötelez."[326] Ugyanígy elfordult Bálint György mindazoktól, akik a fasizmussal rokonszenveztek, mint például Szabó Lőrinc, vagy szószólóivá váltak, mint Erdélyi József.

Megbecsül és méltat viszont minden szellemi megnyilatkozást, amely a dolgozó tömegek mellett, a kapitalista rendszerek és ideológiák ellen foglal állást. Különösen jellemző ez azokra az írásaira, amelyek a kibontakozó népfrontgondolat jegyében íródnak, amelyek a fasizmus elleni összefogást hirdetik és szolgálják. Példát ad arra is, hogy bár egyes írókkal éles polémiát folytatott, arra érdemes, további munkájukat megbecsülte és népszerűsítette, mint Kodolányi János esetében, illetve értékelte életművükből azt, ami előremutató, a haladás, a nép szolgálatában áll, mint Kosztolányi Dezsőnél. Arra is példát ad, hogy az új szellemi frontba tömörültek közül megbecsüli azokat, akik tévedésüket belátva, újra a baloldalon keresik helyüket.

1935-ben jelent meg első – naplószerűen sajtó alá rendezett – cikkgyűjteménye *Az idő rabságában* címmel (Viktória kiadás). A könyv korábbi címe *Egy kortárs naplója* volt; így jelezte előzetesen megjelenését a *Literatúra* című folyóirat. Az első változat nem elégítette ki az írót, tudatosan kereste a kifejezőbb, végleges címet. Két regényfordítása – John Galsworthy: *A virágzó vadon* (Franklin kiadás) és Nathaniel Hawthorne: *A skarlát betű* (*Az Est* kiadása) szintén 1935-ben jelent meg. Ugyanabban az évben fordította le Aldous Huxley *Légnadrág és társai* című regényét is, mert 1936 elején már írt róla. Cikkének első soraiban megírja, hogy a fordítás mulattatta.

„Tárgyilagosan dicsérhetem ezt a könyvet. Tárgyilagosan, mert én fordítottam. Ritka eset, hogy a fordító munkája végeztével nem unja a rábízott könyvet. Általában úgy tekint rá, mint a hosszú, szívós küzdelemben legyűrt ellenségre. Minden fordítás

hosszadalmas és kimerítő harc az anyaggal. Ennél a fordításnál nem éreztem ezt. Mulattatott a munka, és ha egy munkán mulatni tudunk, az már nem is számít munkának. Mikor a fordítás véget ért, szinte sajnáltam."[327]

Rónai Mihály András ebből az időből eleveníti fel emlékeit Bálint Györgyről és Szántó Rudolfról: „... ketten ők voltak a legjobb barátok a lapnál. Pedig habitus dolgában a lobogó, a látványosan is zseniális Rudi és a mind viselkedésében, mind stílusában végsőkig redukált, szinte félszeg Bálint György között akkora volt a különbség, hogy abból, ha a kutya-macska ellenségeskedés nem lett, okvetlenül mély, meghitt s komoly barátságnak kellett lennie. Lett is.

Nemcsak az, hogy Bálint György cikkeit a lapban Szántó Rudolf adta le, nemcsak az, hogy ha Bálint Györgynek könyve jelent meg, arról a lapban ő írt, s nemcsak az, hogy a világ eseményeit – a gondolkodás olyan közösségében, hogy megtették köztük röpke utalások, félszavak is – egymás közt mindenekelőtt ők beszélték meg ketten, s ezek úgyszólván csak ettől lettek számunkra is érvényesek. De, mondom, nemcsak ez. Hanem, ha ők ketten diskurálni kezdtek – azon a félszavas, cinkos-mosolyos módon –, az maga volt egyúttal a kész világbirodalom. Ebben is azzal a roppant különbséggel, hogy Szántó Rudolf irodalmi kultúrája mindenestül német volt, kora ifjúsága weimari Németországának kavargó Berlinjéből hozta, s szilárd és mély goethei fundamentumra építette rá, Bálint Györgyé pedig olyan angol volt, aminél angolabb már csak egy brit forradalmár lehetett. (...) Az az idő volt ez, amikor Bálint György Huxleyt, Szántó Rudolf Werfelt fordított, s ezt beszélték meg éppen ketten."[328]

Az 1935-ös év történetéhez tartozik még, hogy szeptemberben Bálint György néhány napot Görögországban, Athénben töltött. *Az Est* ugyanis nagy

hírveréssel egy és ugyanazon a napon több európai fővárosba küldte ki repülőgépen egy-egy munkatársát. Repülőriportereitől szimultán közölt telefontudósításokat. Bálint György több írásban is beszámolt kiküldetéséről különféle sajtóműfajokban. Későbbi publicisztikájában ennek az athéni látogatásnak vissza-visszatérő emléke: tudatosabban idézi fel Szókratész példáját.

„MAGYAR »EJ UHNYEM«-ET!"

Bálint György a kulturális politika kérdéseire is nagy figyelmet fordított. Ez irányú érdeklődése sok vonásában összefügg kritikusi munkásságával. Az utóbbiról több tanulmány ad átfogó vagy részleges – csak bizonyos szempontok alapján kialakított – értékelést. A kutatók érdeklődését elsősorban Bálint György irodalomkritikai tevékenysége váltotta ki. *A magyar irodalom története* is főleg ilyen nézőpontból ír Bálint Györgyről.[329]

Kiss Ferenc *A szocialista kritika történetéből*[330] című tanulmányának értékes megállapításai Bálint György kritikusi alkatáról életrajzi vonatkozásban is figyelmet érdemelnek. Agárdi Péter *A szocializmus mint költészet*[331] című munkája József Attila kritikusaként méltatja Bálint Györgyöt. Koczkás Sándor több tanulmánya szintén behatóan elemzi Bálint György műbírálói tevékenységét. Koczkás Sándoron kívül azonban eddig alig méltatták figyelemre a bálinti publicisztikát, annak a műbírálattal szorosan összefüggő, kulturális politikai vonatkozásait. (Ami egyébként az összefüggéseket illeti, Bálint György gyakran és szabadon keverte a műfajokat, ötvözte a kritikát a publicisztikával, példa rá többek közt, *Járkálj, csak, halálraítélt!*[332] című írása.) De arról, hogy valamennyi művészeti ágról határozott

kultúrpolitikai véleménnyel bírt, a róla készült tanulmányok, méltatások csak futólag emlékeznek meg. Pedig már kezdő publicistaként megnyilatkozik sokoldalúsága. *Neotősgyökér*[333] című cikkében elítéli azt az „idillikus" giccsirodalmat, amely a pesti színházi világot és a sikerkönyvek „világát" egyaránt elárasztja „búzavirágkék" problémátlanságával. Ez az irodalom „távol van minden élettől, de a háború utáni magyar és európai polgár és munkás életétől leginkább. Nem vesz tudomást azokról a válságokról, amelyekben milliók egzisztenciája vonaglik. Nem markol bele az életbe, hogy kimerítse és felmutassa egy lüktető, meleg darabját."[334] Amellett tehát, hogy elítéli és könyörtelenül leleplezi a „gutírozott" giccsirodalmat, azt is jelzi, hogy milyen műveket szeretne látni a színpadon, és milyen könyvektől várja a sikert.

Idéztük korábban *A kritikusok árulása* című írását, amely a korabeli színházi és irodalomkritika silányságát tűzi tollhegyre. Teljes egészében a tagadás, az elítélés hangzik minden sorából: megveti azt a korrupciót, amelyet az akkori „műítészi" gyakorlat mutat. Ha ezt az írást Kodolányi Jánosnak írt ugyanerről a témáról szóló válaszával[335] összefüggésben olvassuk el, kitűnik, hogy amikor Bálint György a kritika becsületét, hitelének visszaszerzését követeli, a haladó kulturális politika álláspontját képviseli. Egyik korai cikkében állapítja meg az egykori sznobok „ellenpólusáról", hogy „Az antisznob az új barbárság diadalmas és szemtelen avantgardistája . . ."[336] (Az „új barbárság" kifejezés itt már minden bizonnyal a fasizmust jelenti.)

Ezek a pályája kezdetén levő író megnyilatkozásai. Később határozottabban foglal állást a kulturális politika kérdéseiben. Mondanivalójának „leglényege" az, hogy az irodalomnak és általában a művészeteknek a néppel kell egymásra találniuk, s e

találkozás előfeltétele, hogy a nép életét, gondjait, örömeit és törekvéseit, céljait fejezzék ki, fogalmazzák meg a maguk formanyelvén. Képzőművészeti tárgyú írásaiban is a szocialista kulturális politikának ezt az alapkövetelményét hangsúlyozta. Nagyrabecsülte például Derkovits Gyula munkásságát és méltatta azok műveit, akik festészetükben az ő példáját akarták követni.

Vagy fordítva: minél távolabb kerülnek egyes művészek, írók a néptömegek problémáitól, Bálint György annál jelentéktelenebbnek – pontosabban: annál értéktelenebbnek – tartja működésüket. A megszaporodott plágiumperekről az a véleménye, hogy az esetek többségében valójában nem plágiumról van szó, hanem a kis szellemek találkozásáról. Mert „... kétségbeejtően szűk körben mozognak azok az írók, akik ma a piacot elárasztják".[337] Folyton ugyanazokat a sémákat alkalmazzák, nem csoda tehát, hogy „saját" ötleteikre ismernek szerzőtársuk darabjában. Jellemző rájuk, hogy „... ezeknek az íróknak túlnyomó része egyformán kerüli az igazi, életbevágó emberi és társadalmi problémákat. Óvatosan körültáncolják őket egy szűk kis területen, és természetes, hogy ilyenkor gyakran egymásba ütköznek."[338]

E cikkének befejezésében megállapítja: a munkások és parasztok millióinak „... problémakörétől és fokozódóan öntudatosodó gondolatvilágától egész mai irodalmi termésünk – néhány kivételt leszámítva – mérhetetlenül távol áll. A legnagyobb kultúrfeladat lenne: hidat verni ezek között a tömegek és az irodalom között. De ennek a feladatnak a megoldása nem a fent említett kis szellemekre vár, mert ők mindig csak egymással találkoznak és sohasem a tömegekkel."[339] Lényegében ugyanazt az elzárkózást teszi szóvá *Elefántcsontkávéház*[340] című írásában is, kiegészítve azzal a megállapítással, hogy e kávéházi írók vajmi keveset tudnak a népről. s alig

van – többnyire csak nagyon felületes, morzsányi – ismeretük a társadalmi-gazdasági folyamatok alapvető összefüggéseiről.

Határozottan kulturális politikai jelentőségű Bálint Györgynek az a véleménye, hogy „eltekintve egy-két finom és jó szándékú kivételtől, a budapesti színpadon a »nép« még ma is szigorúan csak mint komikus elem jelenik meg".[341] S ugyanilyen jellegű az író harcos kiállása az Új Szellemi Front elítélésében, majd a Márciusi Front védelmében írt cikkeiben. A *Gondolat*nál kifejtett egész tevékenysége erről tanúskodik. Minderről másutt részletesen írtunk és írunk, itt csupán Bálint György kulturális politikai érdeklődésére hívtuk fel olvasóink figyelmét.

Vasbetontorony[342] címmel ír az absztrakt művészetről, amelyet immár idejétmúltnak tart, mert képviselői „nem akarnak indulatokat ébreszteni, érzéseket vagy gondolatokat közölni, ítéletet mondani a világ és önmaguk fölött".[343] Pedig szép képeket és szobrokat tudnának alkotni, „... ha volna bátorságuk szembenézni a valósággal, ha le mernék festeni és ki mernék vésni az egyén és a társadalom, az ember és a természet izgalmas és végzetes kapcsolatait, ha merészen megszólaltatnák a tűnődő és küzdő ember ezer indulatát, ha segítenének napjaink gondolkozóinak és harcolóinak megfejteni, leméri és egyszer talán megváltoztatni a világot".[344]

Bálint György sok, a kulturális politikára vonatkozó megnyilatkozását, állásfoglalását idézhetnénk még egyéb kérdésekről is. A *Magyar „Ej Uhnyem"-et!*[345] című írásában például a népművészetekkel, pontosabban a tánccal és dallal kapcsolatban fejti ki véleményét. „Az ősi táncelemek felhasználásával kellene megrendezni a modern aratótáncot, mely megmutatná: mit jelent az aratás, ez a nehéz bérmunka a szegényparaszt számára. Egy-egy hatásos jelenettel, néha talán csak egy-egy mozdulattal érzé-

keltetni a munkás viszonyát a munkájához s a munkaadójához."[346]

Kulturális politikai elveit kritikai munkásságában is kifejtette. Egyébként szívesebben írt arról, ami valamilyen szempontból megnyerte tetszését. Ezt inkább irodalmi bírálataiban tehette meg. Színházi bemutatókra ugyanis általában szerkesztői küldték, tehát azokról írnia kellett. Mesterien értett azonban hozzá, hogy ha látszólag dicsért is, a sorok között érzékeltesse elmarasztaló véleményét. A könyvek közül viszont többnyire választhatott, hogy miről akar recenziót írni, s általában mellőzte az olyan művek bírálatát, amelyeket el kellett volna marasztalnia, vagy ízlésének valamiért nem feleltek meg. Talán ez a magyarázata, hogy miért nem foglalkozott kritikusként a kortársak közül például Németh László vagy Füst Milán munkásságával.

Németh Lászlótól ideológiai különbségek is elválasztották, s azok szintén szerepet játszottak abban, hogy kritikáiban nem foglalkozott Németh László szépírói működésével. S hogy eszmei síkon miért nem polemizált vele, arra megint csak az lehet a magyarázat, hogy inkább kerülte, semmint kezdeményezte a vitát. Ideológiailag csak a fasizmussal perelt, ilyen vitába senki és semmi mással nem bocsátkozott. Nem foglalkozott az úgynevezett népi – urbánus ellentéttel sem.

Elvi megfontolásból is ellenére voltak az olyan széthúzások, sértegetések, gyanúsítások, mondvacsinált okokból folytatott csatározások, amelyek a harmincas évek elején a magyar irodalmi életet jellemezték. Politikailag még megalapozottabb Bálint Györgynek ez a törekvése a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa után, a népfront létrehozására tett erőfeszítések idején. Bizonyos, hogy az összetartásra való törekvés alaptermészetével is egyezett.

Kritikusi alkatáról Kiss Ferenc ad találó jellem-

zést, s mivel ez életrajzi szempontból sem érdektelen, idézünk belőle: „... Bálint György számára elsősorban az alkotás természete jelöli ki az értékelés szempontjait. Jórészt ennek köszönheti, hogy mindig van közelítési pontja (...) benne élt a társadalom és az irodalom sűrű közegében. Állandóan érzékelte azt, ami az írókat írásra kényszerítette. Az irodalommal szinte vele lélegzett. (...) Irodalmi képe szélességében terjedt, a jelenben voltak biztos vonatkozási pontjai Hemingway-től Solohovig. A hazai élő irodalmat pedig minden marxista kritikusnál tüzetesebben ismerte. Értette az egyes alkotók pályájának sajátos logikáját, s tudta a hiteles értékrendet."[347]

„Azokban az években, amelyekről beszélünk, a gondolkodó embereknek természetes reflexük volt a bizalmatlanság. (...) Bálint György közelebb húzódott a remekművekhez s általuk az emberekhez is. Fogékonyságának ez a másik titka. Mindenünnen hozzá szóló üzeneteket hall. (...) Az űzöttség, a kiszolgáltatottság, bármilyen idegen életanyagban öltsön is formát, személyes ügye. Ez az alapélmény magyarázza Veres Péterrel vállalt rokonságát, ez teszi fogékonnyá Chaplin riadt ügyefogyottsága, de még a sokkal életrevalóbb Svejk és Ábel sorsának rajza iránt is."[348]

„Tudója volt a szakma titkainak, de az önfeledt olvasó mindig ép maradt benne. (...) a tetszik-nemtetszik spontán ingere végig ott lüktet bírálataiban. Átadta magát az élménynek. Nem félt a fertőzéstől, akárkit olvasott is. Pedig a legtöbb esetben nem volt marxista forrása, nem segítették és nem kötötték kész ítéletek. A műre figyelt és a reája belülről felelő visszhangra, s általában marxista eredményekre jutott. Látszatra empirikus úton. Azért így, mert az elmélet ízléssé, erkölccsé lényegült benne, s ha nem volt jelen tételesen, akkor is működött: részese volt a visszhangot képező belső konzultációnak.

Innét a spontán magabiztosság. Bálint György

készséggel belehelyezkedik egy-egy idegen alkotó világába, ismert figurák szerepét és érveit gondolja tovább... S közben maga is erősebb és gazdagabb lesz az így létesült kapcsolatokkal. Kivételes tulajdonsága ez is. A legfejlettebb ideológia birtokosának tudta magát, de nem szégyellt kapni. Minden érdemes gondolathoz, minden értékes alkotóhoz ragaszkodott.

(...) nem félt olyannak látszani, amilyen. Teljes emberségével vett részt a bírálatban: biztos tudással és tárt lélekkel, szilárd elvekkel és türelmesen, érett ízléssel és hajlékony olvasóként, önérzetesen és tisztelettel. Jókedvvel és rezignáltan, esendően, »egyre sokasodó lelki vereségeivel« és mindig vértezetten. Jelentékenyebb műbíráló volt nálánál, de szövetségre termettebb nem volt.

Bálint György csak silány tollforgatókkal szemben volt sebző. Az ellentéteket nem élezte, inkább szelídítette. (...) Győzelmeit nem reklámozta, vereségeit nem szégyellte, nem szorult mentségre és igazolásra. Szuverén, szabad elme volt. Amit vállalt, belső szükségből vállalta. S mert a szocializmus eszmevilága stílussá, ízléssé, emberséggé forrt benne, hallgathatott a lelkiismeretére."[349]

„A »SZÉP« AZ A VALÓSÁG..."[350]

Mintha Bálint György a valóság ábrázolását várta volna el, kérte volna számon az irodalomtól s általában a művészetektől. Sőt a valóságot nem pusztán leíró, másoló műveket igényelt, hanem ami azt megváltoztatni, átépíteni, jobbítani törekszik. „Nem tudnám pontosan megmondani, volt-e *egy bizonyos* könyv, mely döntően elhatározta világnézetem kialakulását. Aki megengedi magának azt a »fényűzést«, hogy határozott világnézete legyen, nem *egyetlen* könyv hatása alatt jut el odáig – és egyál-

talában nem csak irodalmi élmények hatása alatt. Az embert nagyon sok világnézeti csábítás éri a legkülönbözőbb könyvek részéről. Vérmérséklet, lelki alkat, társadalmi helyzet és sok más körülmény befolyásolja aztán, hogy melyik csábításnak enged. Kezdettől fogva azok az írások hatottak rám a legmélyebben, melyekből kiéreztem az élet kritikáját, az ember felszabadításának akaratát vagy legalább vágyát."[351]

Az utolsó mondatot már egyszer idéztük, gyermek- és ifjúkori olvasmányélményeivel kapcsolatban. A világot megváltoztatni, átépíteni, jobbítani törekvést mintegy vezérfonalként mindvégig nyomon követhetjük Bálint György esztétikai megnyilatkozásaiban. Realizmusigénye át- meg áthatja írásait, akár irodalomról, színházról, festészetről, szobrászatról vagy népművészeti kérdésekről szólnak. Az utóbbiakról egyébként inkább kulturális politikai véleményt mondott, s nem bocsátkozott szakszerű esztétikai fejtegetésekbe. Kerülte írásaiban az elméleteket, jóllehet sok, tömör és merész esztétikai megállapítás is előfordul bennük.

József Attila *Külvárosi éj* című kötetéről írt rövid kritikája – amint arra többen rámutattak – egy hosszabb tanulmány vezető gondolatait tartalmazza. Egész monográfiát kitölthetne az orosz és az angol irodalom moralizálásának összehasonlításáról szóló fejtegetése, amelyet John Galsworthy halálakor írt. „Az orosz és az angol írók mindig moralisták. Az orosz írók társadalmi moralizálása mély, keserű, mindent átfogó és legtöbbször humortalan. Az angoloké: könnyed, aforisztikus, fölényes és gyakran humorosan gúnyolódó."[352] Ez a hárommondatos megállapítás is sokkal inkább írójának fölényesen biztos tárgyismeretét mutatja, mintsem esztétikai minősítést.

Bálint György a tartalom (a végtelen) és forma kérdésében is a szemléleti hasonlat lehetőségét ra-

gadta meg, és érzékletesen mondja el az igencsak elméleti probléma mibenlétét és bonyolult dialektikáját. A tengeri hajó fedélzetének közepén uszodát létesítettek. A hajó körül a tenger a végtelent jelenti, amit „... nem lehet sokáig elviselni. Partok kellenek, keretek, lemérhető távolságok, lezárt perspektívák. (...) Minden szellemi tevékenység, de különösen minden művészet védekezés a végtelen ellen. Minden forma tulajdonképpen elhatárolás. A művész a forma segítségével valamit kiemel a végtelenből, és elzárja előle. A forma érceszközével védekezik a végtelen ellen, mely kint van az anyagi világban és bent az ő anyagtalan világában is. Védekezik, és ez helyes így – de baj lesz, ha túlvédekezik. Mert a forma csak részben határozza meg az alkotást – meghatározza a végtelen is, amitől elkerítette. Ha nincs benne egy »végtelenségrészlet«, üres forma marad csupán. (...) Szép, sima, erős márványpartok kellenek a tengeri hajó közepére épített uszodának; de értelmetlenekké válnak, ha elpárolog közülük a tenger sós vize. A végtelen és forma küzdelmének sohasem szabad eldőlnie, mert bármelyik fél győzelme katasztrófa."[353]

Bálint György maga írja, hogy általában minden esztétikai meghatározás nehéz.[354] Ez a visszatérő gondolat már felbukkan *Thomas Mann* című írásában: „... miért nagy író a *Buddenbrooks*, a *Varázshegy*, a *Halál Velencében* és a *József*-trilógia szerzője? (...) Az ilyen kérdésre nehéz a felelet. Hogy miért nem nagy egy író, ezt aránylag könnyen ki lehet fejteni, logikusan és szabatosan, hibák és hiányok éles és gondos taglalásával. Levágni valamit: ez a negatív jellegű eljárás a tételes-tudományos esztétikának talán legpozitívabb lehetősége. Minden mű hatni akar rám. Ha a hatás nem sikerül, a mű rossz, és én aránylag könnyen és józanul felsorolom, hogy miért nem tudott hatni. De a jó mű éppen azért és abban jó, hogy hat. Szubjektív kapcsolatba kerülök

vele és rajta keresztül az íróval, és szépségét éppoly nehezen tudom tételekbe foglalni, mint egy tájét. Ha kérdezik tehát: nem tudom megmondani, miért nagy író Thomas Mann, pedig nagyságát ellenállhatatlanul kiérzem minden lapjából."[355]

Csontváryról írja, hogy „Az igazi tehetség rejtélyes".[356] Hangsúlyozzuk, hogy Bálint György nem volt elméleti esztéta, nem igényelte az ilyen érdemekért járó babérokat. Hatalmas irodalmi műveltsége alapján mégis sok, alapvetően fontos esztétikai elvet, törekvést fejtett ki. Már Thomas Mann-cikkében, 1935-ben említi a szociális realizmust (szocialista realizmusnak akkor nem nevezhette). Így emlegeti utolsó, kéziratban fennmaradt tanulmányában is.

Többször és több, hosszabb-rövidebb kritikájában és cikkében írt esztétikai problémákról tett ilyen jellegű megállapításokat. Lehetetlen itt valamennyit számba venni. Egészen fiatalon, 1931-ben az *Antisznobok*ban[357] az új műalkotások és a polgári vásárló közönség viszonyáról beszél: korábban a sznobizmus, az idő tájt pedig már az attól való irtózás jellemezte ezt a közönséget (az író inkább az utóbbit, az antisznobizmust marasztalja el).

A *Kis szellemek találkoznak* (1934) a gyakori plágiumperek okát fejtegeti. „Milyen ötletek témák és megoldások azok, amelyek egyszerre jutnak öt-hat szorgalmas szerző eszébe?" – kérdezi.

„Ha alaposabban megvizsgáljuk az anyagot, azt látjuk, hogy kétségbeejtően szűk körben mozognak azok az írók, akik ma a piacot elárasztják. Mindig ugyanazok a szerelmi háromszögek vagy sokszögek, mindig ugyanazok a karrierek a drámákban és vígjátékokban, mindig ugyanazok a gondosan szagtalanított lelki problémák és bizonytalan társadalmi összefüggések a regényekben, mindig ugyanaz az önmagát sajnáló vagy ünneplő és a »megbolondult« világgal idegbajosan haragszomrádot játszó »felsőbbrendű« ember a lírai költeményekben. Ezeket a dol-

gokat egyre többen írják meg ugyanúgy, és közben elszürkül, elmosódik az irodalmi termelés. Ijesztően sok ma az író. (. . .) Nem is beszélek most a teljesen műkedvelő, rossz írókról. Ezeknél sokkal nagyobb veszedelmet jelent azoknak az egészen ügyes, egészen épkézláb íróknak nagy serege, akik egészen ügyes, egészen épkézláb semmiségekkel és giccsekkel árasztják el a kultúra piacát. (. . .)

Ezért születik annyi feltűnően hasonló műalkotás a kis szellemek kedvelt találkozóhelyein: a színpadon, a folyóiratokban, a könyvekben. És még másért is. Azért, mert ezeknek az íróknak túlnyomó része egyformán kerüli az igazi, életbe vágó emberi és társadalmi problémákat. Óvatosan körültáncolják őket egy szűk kis területen, és természetes, hogy ilyenkor gyakran egymásba ütköznek."[358]

Továbbvezeti s ki is egészíti ezt a gondolatsort az *Elefántcsontkávéház*,[359] amely az író és olvasó kapcsolatával foglalkozik. „Írói körökben e kérdést meglehetősen leegyszerűsítik; az olvasó – mint ködösen távoli fogalom – bizonyos olcsó irodalmi opportunizmus mentőkörülményéül szolgál, »ez kell a tömegeknek«, – felkiáltással." A legjobbak kivételével, akikre a világ előtt is büszkék lehetünk – írja Bálint György – „. . . szélesebb hazai írórétegeink kevés vonatkozásban állnak közel olvasóikhoz, ami annál nagyobb hiba, mert az olvasó végeredményben nem csupán az irodalmi termék fogyasztója, hanem tárgya is. A könyvek és színdarabok hőseinek többsége nem író, hanem olvasó vagy – amint szakkörökben néha nevezik: civil. E civilekről, társadalmukról, életükről és mélyebb problémáikról az átlagírók nagy tömege, sajnos, igen keveset tud. Az életről és fontosabb vonatkozásairól általában kétféle módszerrel szerezhetünk tudomást: szakkönyvek és közvetlen tapasztalás alapján. Íróink jó része, sajnos, mindkét módszert meglehetősen elhanyagolja, és azzal a zse-

niális ösztönnel, megérzéssel akarja pótolni, melyből legtöbbször éppen a zsenialitás hiányzik.

Kevesen látják, be, hogy ha őstehetség van is, ősműveltség elképzelhetetlen. Ha vizsgálóbizottság szállna ki irodalmi törzskávéházainkba és klubjainkba, hogy műveltségvizsgát rendezzen, alighanem szánalmas eredménnyel járna ez a vállalkozás. Legtöbb írónk megdöbbentően kevéssé ismeri például a közgazdaság és a társadalomtudomány alapelemeit, melyek nélkül pedig a mai társadalmi problémákról csak bizonytalan és gyakran torz képet kaphatunk. A történelem inkább csak érdekes, színes emberek és többé-kevésbé regényes események intim beszámolója a szélső individualizmusban nevelődött írók számára. (...) Gondolatok helyett inkább ötletekkel dolgoznak, és ezek az ötletek addig hullámzanak ide-oda a márványasztalok közötti szűk területen, amíg végül összekeveredne, és önkéntelen plágiumok támadnak. Ha néha kikerülnek a kávéházból vagy a klubból, szemléletüket nem a valósághoz idomítják, hanem megfordítva. A világot óriási kávéháznak látják, melyben rossz a kiszolgálás. (...) Az elefántcsontkávéház lakói emberekről írnak, akikkel alig találkoznak, és akikről még elméleti és tudományos ismereteik is igen csekélyek. Az élmény, jól tudjuk, még nem elég a műalkotáshoz, de az ismeret számára nélkülözhetetlen. Ismeret nélkül pedig nincs igazi műalkotás."

A nép mindig komikus?[360] szegezi a kérdést a színpadi szerzőknek. Kevés kivételtől eltekintve „... a budapesti színpadon a »nép« még ma is szigorúan csak mint komikus elem jelenik meg. Ilyen irányú szereplése elég sűrű: alig kerül színre olyan modern magyar darab, melyben egy-egy pajzán szobalány vagy megdöbbentően bőbeszédű házmesterné ne képviselné az »alsóbb néposztályt« a közönség nagy mulatságára. (...) A szemtelen urasági inasok, a részeges hordárok, nagyétkű pucerek, a sápítozó

nénémasszonyok, az ingatag jellemű és jó svádájú vagányok, a túlzottan arisztokratikus modorú pincérek és az idegen szavakat tévesen használó szerelők a legbiztosabb humorforrások színpadi szerzőink és rendezőink számára. (. . .) A »nép egyszerű gyermeke« csakis komikus lehet: ez a szabály. Egyetlen jellemvonást engedélyeznek neki, a »jóhiszeműséget«. Egyetlen színpadi funkciója a nevettetés úgy, mint az amerikai filmeken a négereknek. (. . .) Vajon csakugyan ilyen komikusnak tartják színműíróink a népet?" – kérdi polémikus éllel az író befejezésül.

Polémiába kezdett Bálint György egy szobor fogadtatásáról is. Pátzay Pál *Magyar anya* szobrának ellentmondásos megítéléséből von le általános érvényű következtetést: „A művészet a bátrak mestersége és a bátrakhoz szól. A »szép« az a valóság, az a titok, amit a művész megtalált és minden mellékestől és zavarótól megtisztított."[361]

A pátoszról, mint esztétikai minőségről írt jegyzeteiben azt hangsúlyozza: „És mennél tragikusabb egy kor, annál gyakrabban szólal meg patetikusan."[362] Többször is idézi Lukács Györgyöt (noha nem nevezi meg, mert ez akkor nem volt ajánlatos), és „a mai pátosz apológiáját" adja jegyzeteinek harmadik részében. Megállapítja, hogy korát elsősorban a válságok teszik tragikussá, amelyben „. . . . a válság mindennapossá lett – a válság ma az író alapanyaga, melyből alkotásait formálja."[363] Áttekinti a nyugat-európai irodalom jeles művelőit, s megjegyzi, hogy a pátosz egyre gyakrabban szólal meg Thomas Mann-nál, Gide-nél, Malraux-nál. Ezt természetesnek tartja, hiszen a szellemi ember . . . működése egyvonalba esik azoknak a küzdelmeivel, akik a mostoha világrend mélyrétegeiben igyekeznek kiformálni az ember új törvényeit. Mert ezeknek az élete és harca maga a tiszta pátosz (. . . .)"[364] Utal továbbá Huxley új regényére, a *Vak Sámson*ra is,

melyben „... a ragyogó és mély cinizmus művésze (...) felfedezi az emberi felelősségérzést és a társadalmi ethost (...) Ilyen pátosz teszi oly lenyűgözővé Shaw *Szent Johannájának* vagy *Barbara őrnagyának* befejező jeleneteit és napjaink legszebb magyar történelmi drámáját, Háy Gyula németül írt *Isten, császár, parasztját*. Nem külső, dekoratív hatások kellenek ehhez a pátoszhoz, hanem belső feszültség, nem nagy szavak, hanem tragikusan átélt szavak. Az igazi pátosz nem szaval, hanem zenél, és ez a zene gyakran halk is tud lenni."[365]

Három további írása lényegében azonos témával foglalkozik, kiegészíti egymást. A már említett, *Nyugati regény – magyar regény* című, kéziratban fennmaradt tanulmányában azt vizsgálja, hogyan jelentkeznek a modern nyugati regényirodalom hatásai a magyar regényben, amely „kevés hagyományból táplálkozik". Szól arról, hogyan változott meg körülbelül az utolsó évszázadban, Balzac és Stendhal óta a polgári regényben ábrázolt polgári magatartás. „A törtető, gazdagodni, gyűjteni és megtartani akaró polgár heroikus-epikus alakja a múlté. A mai polgári regényhős inkább töpreng, mint törtet."[366] *Salavin, vagy a kispolgári regényhős alkonya* című írásában Duhamel ötkötetes regényének hősét állítja párhuzamba Balzac Rastignacjával. „Rastignac nem ismert lehetetlenséget, Salavin nem ismer lehetőséget. Rastignac számára nincs megoldhatatlan probléma, Salavin előtt minden probléma megoldhatatlan. Rastignac nem akar tudni, Salavin nem tud akarni. Rastignac többre tartja magát a világnál, Salavin aláértékeli magát. Rastignac szemrebbenés nélkül követ el bűnöket, Salavin soha el nem követett bűnök lelkiismeret-furdalásában gyötrődik. Rastignac cselekszik. Salavin töpreng. Rastignac tapos az embereken, Salavin bocsánatot kér tőlük."[367] Ezzel a párhuzammal jellemezhető általában a modern polgári regény világa, hőseinek magatartása a száz évvel

korábbihoz képest. A cselekvés helyett töprengő, önmagát és lehetőségeit aláértékelő polgár irodalmi alakja azt mutatja, hogy „... A válság ma már úgyszólván primer életformája lett a polgári társadalomnak, az élet alapanyaga."[368] Bálint György részletesen elemzi a válság különféle dimenzióit, köztük az idő válságát, mely „... talán a legmélyebb és legfinomabb tünete a fehér ember sorsdöntő krízisének."[369]

A nyugati regényirodalom alkotói jellegzetességeit áttekintve szögezi le: „Valamikor, nem is oly régen, egyfajta regényt ismertünk csak, ma már legalább négyfélét; epikus regényt, lírai regényt, esszé regényt és drámai regényt.

Az elbeszélő műfaj e sokhangú forrongása csak tompítva ér el hozzánk: csak annyit hallunk belőle a mai magyar regényen keresztül, mint amennyit a tenger zúgásából hallunk, ha egy kagylót szorítunk a fülünkhöz."[370] Egyfelől Márai *Sziget*, másfelől Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című regényét tekinti Bálint György az új magyar regény határainak. „A cselekmény lassanként kivész a magyar regényből és előbb-utóbb már csak az al-irodalomban találkozunk vele"[371] – jegyzi meg aggodalommal.

Al-irodalom – álirodalom. Ez a kétféle megnevezés vezet Bálint György harmadik cikkéhez, a *Siker és érték*hez. Abban ál-irodalomnak nevezi „... a kultúra veszedelmes ellenségét": „a *Margaret Mitchellek*, a *Bromfieldek*, a *Croninok*, a *Dekobrák*, a *Rachmanovák*, az *Axel Munthek* és a regényes történelmi életrajzok beláthatatlan légióját. (...) Ez a fajta másodrendű irodalom aratja a legdöntőbb sikereket a világ könyvpiacain. Egy-egy ilyen ügyesen elkészített regény vagy életrajz egész kontinenseket áraszt el néhány hónap alatt, százezerszámra sodorja magával a gyanútlan olvasókat és nyomában sokáig nem nő fű. (...)

Az effajta »bestseller«-ek a kispolgári szellem leg-

ügyesebb termékei és a kispolgári tömegek számára is készültek. E szellem alapvető jellemvonása a valóságtól való irtózás. A valóság mindig gyanús és többnyire kellemetlen. Még akkor is gyanús és kellemetlen, ha történetesen szépségekkel van tele, mert ezek erős és nyugtalanító szépségek, amelyek felborítással fenyegetik a kispolgári életformát. A valóság, minden szépségével és iszonyatával, a válságok örök sorozata. Válságokon keresztül fejlődik, válság a »normális« állapota. (. . .)

A milliós példányszámokban hömpölygő »bestseller«-irodalom (. . .) kendőzni, enyhíteni akarja a valóságot, eliminálni akarja belőle a lényeget: *a válságot*. Ügyesen felhasználja a modern irodalmi törekvések legmerészebb megnyilatkozásait, de szelídített, ártalmatlan formában. Látszólag merész és intellektuális, de ügyel, hogy az olvasót ne késztesse bátorságra és gondolkodásra. (. . .)

Rendkívül veszélyessé teszi ezt a »bestseller«-irodalmat az igazi irodalommal való erős hasonlatossága. »Egészen olyan« és amellett sokkal kényelmesebb – ebben rejlik nagy csábító ereje.

Hogyan védekezzünk ellene?

Nem könnyű megmondani" – írja, s miután sorra vesz néhány, elvileg lehetséges védekezési módot, befejezésül közli álláspontját az alapvető megoldás lehetőségéről. „Az álirodalom sikere *társadalmi jelenség* és leküzdése is *csak társadalmi úton* lehetséges. Új rétegeket kell olvasókká tenni, *új tömegeket,* amelyek nem ismerik a kispolgár félelmi és kényelmi szempontjait, amelyeknek létérdeke *a valóság megismerése és átalakítása,* amelyek nem iszonyodnak tőle, hiszen úgyszólván a testükkel érzik mindennap és ezért bátran vállalják ismert veszélyeit és ismeretlen szépségeit."[372]

1936 és 1937 a bálinti írásművészet kiteljesedésének időszaka. Ez a kiteljesedés már 1933-ban megkezdődött, a fasizmus ellen írt cikkek sorával. A Hitler-ellenesség, az író antifasizmusa egy év múlva már áttételesebb formában nyilvánul meg, de az író lendülete nem csökkent – írásaiban egyre intenzívebben, meg nem alkuvóan küzd, olyan eszközökkel, amelyekkel küzdeni lehet. Nyíltabban, közvetlenebbül fogalmaz a kisebb olvasórétegnek szóló folyóiratok hasábjain. Éles szarkazmusát a finomabb irónia váltja fel a napilapokban közölt cikkekben.

A *Szélmalomharc*[374] utolsó sorai (1935-ben) így hangzanak: „Don Quijoték ezreire van szükség. Don Quijote-seregekre: az egyetlen Don Quijotének el kell tűnnie és a tömegeknek kell Don Quijotévá válniuk, mert az igazi egyéniség csak hatásában él, és az igazi harcosnak millió feje van és millió dárdája. Millió dárdával pedig a legerősebb szélmalom sem tud harcolni."[375]

Egyre gyakrabban aggodalommal figyelmeztet írásaiban a háború veszélyére, a kisemberek tömegét érintő pusztító hatásra. Egyik, ugyancsak 1935-ben írt cikkében egy olasz munkanélkülire és egy magyar parasztra emlékezik, akiknek – és sorstársaiknak – jövője most a háború fenyegető légkörében mindennél jobban foglalkoztatja. „Mi lesz ezekkel az emberekkel? Meddig beszélhetünk még róluk jelen időben? És mi lesz mindnyájunkkal? Ki ad erre választ? Holnap talán új táviratok jönnek, és új helyzetekről számolnak be. Bűn a kultúra ellen, ha ezekre a hevenyészett táviratokra feszültebben figyelek most, mint sok könyvre, hosszú, gondos szellemi munka gyümölcseire? Bűn, hogy ezek a kattogó táviratok jobban lenyűgöznek, mint a pattogó színpadi párbeszédek? Nem hinném."[376]

Eső[377] című, 1935-ös írásában az abesszíniai há-

ború egyik helyszínét idézi fel: „Zuhog Aduára és környékére... illetve nem, oda nem zuhog, ott már véget ért az esős évszak, ott most csak bombák zuhognak, és a forró napon bomlanak a hullák."[378] Másutt, a szórakoztató iparral kapcsolatban is a borzalmas szegénység országára emlékeztet 1935-ben: „Minden divatos kávéházban dizőz működik mostanában, hogy elvonja a vendégek figyelmét magukról, egymásról és Abesszíniáról."[379]

Az éhező, rongyos emberről, aki a kihívóan gazdag kirakat üvegén innen láthatja a finom falatokat, és csak azok „ideáit" élvezheti – Bálint Györgynek 1936-ban az jut eszébe: hogy „... ha egyszer kitör majd a világháború, akkor minden másképpen lesz. Akkor az ideák világából átmehet majd a jelenségek világába. Igazi puskaport szagolhat, és a mérges gázoktól nem zárják el áthatolhatatlan üvegfalak."[380]

Az író és a béke ügye[381] címen tartott előadást a Feministák Egyesületében 1936-ban. Szövegében, amelyet a *Gondolat* közölt – szintén említi a katasztrófa lehetőségét. „Ma, amikor talán egy új világháború küszöbén állunk, egyik ország hatalmasainak sem kell nagyon félniük: szükség esetén valamennyien számíthatnak odaadóan harcias vagy inkább harciasan odaadó írókra és publicistákra."[382]

Hiszen már a harmincas évek közepén felismerte a világháborús veszélyt. Előjelei voltak az olaszok Abesszínia elleni inváziója, valamint a japán–kínai konfliktus. A spanyol köztársaság vérbefojtása pedig már az új világháború főpróbájának számított. Az író a helyi jellegű vérontások ellen épp olyan erővel tiltakozott, mint a világégés, az élet mindenfajta pusztítása, értelmetlen kioltása ellen.

Az angol lapokban olvassa 1935-ben, hogy egy vidéki helységben házinyulak tömegét pusztítják el benzingázzal, mert piaci áruk a válság következté-

ben lezuhant. A hír ürügyén rámutat – mint már annyiszor – a korabeli gazdasági válság emberellenes következményeire. Részvéttel említi az angol házinyulak tömeges kiirtását és hozzáfűzi: „De részvétünkbe némi önző aggodalom is vegyül: ki tudja, talán legközelebb miránk kerül sor, mert állandóan azt halljuk, hogy belőlünk is sok van."[383] A háború pusztító viharáról jelképesen beszél 1936-ban *Mese a kertről*[384] című cikkében, de minden szimbólum nélkül ír ugyanabban az évben arról a japán hadgyakorlatról, amellyel Kana szigetét eltüntették a föld színéről.[385] Mindig tiltakozott, mert a világ eseményei egyre jobban ráébresztették az emberiséget fenyegető, elkerülhetetlen veszélyre. Személyi biztonsága is látszólagos volt csupán. A néhány utazás külföldre – már nem a kikapcsolódás, a pihenés jegyében telt. Európa minden táján nőtt a háborús veszély.

Legtermékenyebb esztendeje a *Gondolat*nál is 1936-ban volt. A folyóirat csaknem mindegyik számában írt, többször két cikkét, illetve kritikáját közli egy-egy szám. Ősszel jelenik meg az *Intelmek kezdő felháborodókhoz,* melynek első mondata: „Felháborodom, tehát vagyok" – életművének összegezése, ars poeticája. Ez évben közli a folyóirat az *Odisszeusz vagy az óvatosság* című esszéjét és sok, fontos irodalmi tárgyú írását. A szerkesztési feladatokból is ez idő tájt mind többet vállal magára.

Ez az év az Est-lapoknál is változást jelentett számára. A *Magyarország*nak Mihályfi Ernő lett a szerkesztője, s fokozottan bevonta őt a szerkesztés munkájába. Emellett változatlanul írta cikkeit a *Pesti Napló*ba is. Ebben az időszakban délelőtt fél 10-re járt be a szerkesztőségbe, s fél egy, egy óráig maradt bent. Azután ebédszünetet tartott. Időnként valamelyik szülőnél ebédeltek, de gyakran étkeztek feleségével együtt a Margit sörözőben (most a Bizományi Áruház üzlethelyisége a Szent István körút

és a Néphadsereg utca sarkán). Ha a délutáni órák egy része is szabad volt, ebéd után néha pihentek, de sokszor meghívták barátaikat is kávéra, beszélgetésre. 5-re kellett visszamennie a szerkesztőségbe (akkor kezdődött meg a *Pesti Napló* szerkesztése, ahol fél 8–8-ig dolgozott. Otthon vacsoráztak, utána gyakran hívtak vendéget vagy ők felkeresték barátaikat.

Az Est-lapoknál az évek során változó időszakokban tartottak igényt benti munkájára, és utólag már nem rekonstruálható, hogy a napnak milyen óráit, mikor, hogyan töltötte a szerkesztőségben. Volt olyan időszak is, amikor a késő délelőtti órákban otthon fordított.[386] 1936-ban viszont, sőt azután is minden bizonnyal a szerkesztőségben töltötte a késő délelőtti, déli órákat, mert Mihályfi kérésére részt vett a *Magyarország* „vezércikk"-megbeszélésein.[387] Nem kizárólag a vezércikkekről tárgyaltak, hanem a lap 7. oldalán közölt publicisztikai írásokról; arról, hogy ebbe a rovatba mikor, milyen témák kerüljenek. (Egy-egy számban egymás alatt általában három jegyzetet közöltek.) A glosszákat a lap több publicistája írta, aláírás vagy szignó nélkül.

Mihályfi Ernő szerint Bálint György is gyakran írt a rovatba; anyagából utólag Gondos Ernő válogatott össze egy kötetet.[388] Bálint György írta-e a válogatásban szereplő összes cikket, vagy azok közül többet is más szerző írt, szerintünk még nem eldöntött kérdés, és talán el sem dönthető alapos stílusanalízis nélkül. Néhányról kétséget kizáróan megállapítható, hogy az ő tollából származik. (Ezek a *Pesti Napló*ban és a *Gondolat*ban névaláírással is megjelentek, szinte azonos szöveggel.)

Publicisztikai cikkeinek zömét Bálint György nem a szerkesztőségben írta, hanem többnyire otthon, illetve csütörtökönként a szülői háznál. Bálint Árminék Trombitás úti lakása erre igen alkalmas volt: csend és nyugalmas környezet, jó időben kellemes kert állt az író rendelkezésére. Édesapja rendszere-

sen összegyűjtötte a megjelent írásokat, amelyek azonban, sajnos, a bombázások idején odavesztek. A Szent István parki lakásban is nagyon sok írás született. Bálint György rendszerint felolvasta cikkeit feleségének, akivel megvitattak egy-egy nyelvi, stiláris kérdést, Csillag Vera, a cikkek olvasója, s egyben első kritikusa, kitünő nyelvérzékkel rendelkezett.

Utazásaik közül szintén az 1936-os a legjelentősebb. Ekkor ugyanis közvetlen tapasztalatokat szereztek a francia- és spanyolországi népfrontkormányzásról. A Puccini nevű olasz kereskedelmi hajón június végén és július elején a Genova–Imperia–Savona–Marseille–Barcelona–Tarragona–Valencia útvonalon Spanyolországba mentek; három napot töltöttek ott, majd ugyanezen az útvonalon utaztak vissza Olaszországba. Erről készült később a *Spanyolországban jártam* című útinapló.

Hispániát a polgárháború kitörése előtt tíz nappal hagyták el, s az elkövetkező véres küzdelem hónapjai, évei során Bálint György sok cikkben rótta le tiszteletét a spanyol nép, a milícia és a nemzetközi brigádok hősiessége előtt, kiállt ügyük igazsága mellett, leleplezte a Franco-csapatokat segítő, nemzetközi „be nem avatkozást", amellyel az imperialista hatalmak végleg megpecsételték a köztársasági erők sorsát. Egy-egy prospektus, amely spanyol városrészeket, épületeket, tereket épségben, majd bombázás utáni állapotban mutatott be, egy-egy könyv, mely a harcok helyszínéről tudósított, egy hír, amely a madridi utcaseprők kérését röpítette világgá azért, hogy Francóék ne bombázzák többé fővárosukat – mindez külön-külön ürügyet szolgáltatott Bálint Györgynek arra, hogy cikkeiben állást foglaljon a köztársasági Spanyolország mellett. Ezt a polgárháborút kezdettől fogva mindvégig a haladás és a legsötétebb reakció élethalálharcának tekintette, s minden adandó alkalommal együttérzéssel állt ki a spanyol nép hősi ellenállása mellett. A

felsoroltakon kívül is még jó néhány körülmény ösztönözte az írót a spanyol népfront melletti kiállásra és árulóinak, ellenségeinek leleplezésére.

Nem vehetjük itt sorra valamennyi ilyen tárgyú cikkét, csupán a *Spanyol vér*[389] befejező sorait idézzük. Az író rámutat bennük a spanyol tragédia – mint általában minden imperialista háború – pénzügyi hátterére, a busás haszonra, amelyet a tőkések zsebelnek be a fronton pusztuló tömegek vérfürdőjéből. „»Be nem avatkozók«, a nemzetközi tűzvész bölcs »lokalizálói«, diplomáciai megegyezések finom és higgadt fezőrjei: most láthatjátok, milyen véren alkudtatok meg. Kiszámíthatjátok a különbözetet, mennyit ér a spanyol vér nektek, és mennyit nekik! És ha majd teljes eredménnyel jár a nagy »be nem avatkozás«, (...) ha sikerül egy összegben behajtanotok a katalán polgárokon az egész vértartozást; akkor majd, mialatt győztesen mossátok kezeteket, eltűnődhettek: milyen különös kerülő utakat tett meg a vér, míg arannyá varázsolva ömleszthettétek át a zsebetekbe."[390]

Egy másik – nem spanyol tárgyú – írásában szintén a hasznot teszi szóvá, amit a háború jelent a tőkéseknek. „Az embert természetesen mindenki szereti – de nyerni is szeretnek rajta. Illetve, hogy szabatosabbak legyünk, kétféle ember van: aki nyer és akin nyernek. Így van ez általában a futtatásokon. Az emberek nagy része fut és egy kis része nyer a dolgon. Sokféle futtatás van, amin nyerni lehet. Vannak egészen nagy futtatások, akadályversenyekkel. Háromszázezer ember acélsisakban, feltűzött szuronnyal fut, drótakadályokon át, ágyútűzben. Ezen lehet a legtöbbet nyerni."[391]

Bálint György már 1936-ban felhívja a figyelmet *Írás és kép*[392] című cikkében a háború hazugságaira, Frans Masereel belga grafikus és festő háborúellenes rajzaira emlékezve. Az első világháború idején

antimilitarista, pacifista újságrajzokkal illusztrálta a politikusok, államférfiak főbb hazugságait: „... *egy oldal szöveg, egy oldal rajz, egy oldal hazugság és egy oldal igazság.* Masereel rajzain az igazságot, a fronton küzdő emberek szenvedését mutatja meg az 1914–18-as imperialista háborúban. És rajzai mindenkit megdöbbentenek 1936-ban is, és arra is figyelmeztetnek, hogy a kapitalizmus újabb háborúra készül." Bálint György arra figyelmeztet, hogy ne higgyünk a hazugságoknak.[393]

A hazugságról ír később, 1938-ban *Az egyszer-egy mítoszá*ban[394] Thomas Mannt idézve, aki Zürichben felolvasott Wagner-tanulmányában „... megemlékezik egyes fasiszta irányzatok valóságiszonyáról. Ezek az irányzatok »mitikus játékot adnak valódi szociális megoldás helyett«. (...) De kétségtelen az is, hogy e »mitikus játék«-nak sikere van. (...) A közönség, a jó hipnotizőr hatása alatt, könnyen issza isteni bornak a vízvezeték levét – ellenben elég nehezen tanulja meg, hogy e folyadék hidrogénből és oxigénből áll. (...) Sokkal jobban örül annak, ha bornak hiheti." A gyilkos, keserű szatírával Bálint György újra és újra fel akarja rázni az embereket, hogy ne higgyenek a hazugságnak, ne higgyenek a népbutításnak.[395]

Bálint György egész munkásságának alapja a racionalizmus, a marxista világnézetet valló, józan ész diktálta értelem. Ennek fényénél vizsgált és magyarázott minden jelenséget, erre alapozta ítéletét, akár irodalmi témáról mondott véleményt, akár közéleti kérdésekben foglalt állást. Az előbbit jól példázza Szerb Antal *Hétköznapok és csodák*[396] című könyvéről írt bírálata, közéleti racionalizmusát pedig cikkeinek sora képviseli. „Delejes nő vagyok, orvost keresek!" szövegű hirdetést olvas például *Az Est*ben. Tüstént „levelet" ír a hirdetőhöz, akit nyomatékosan lebeszél az orvos társaságáról: „... nem ajánlom önnek, hogy orvossal álljon össze. Még

meggyanúsítják, hogy deleje svindli, hogy olyasmi, amit meg lehet tanulni, nem pedig természetfeletti erők sugallata... Asszonyom, maradjon egyedül, és delejezzen, ahogy csak bírja. Csak rá kell tennie a kezét a páciensre, és minden rendben van. Ha pedig magasra emeli a kezét, akkor a világsiker is biztos: milliók fogják követni, és ön lesz a filmhíradók legismertebb alakja."[397] Az írás nyilvánvalóan szatirikus volta példázza, hogy az író e cikkében is a leghatározottabban képviseli a ráció diktálta mítoszellenességet, az antifasizmust. Az utóbbi egyetlen mondat ugyanis elegendő, hogy felidézze a fasiszta népbutítók alakját.

A fasisztáknak a néptömegeket megtévesztő, a nép érdekei ellen irányuló tevékenységét gyakran pellengérezi ki ekkori írásaiban. A fasizmusról legtöbbször áttételesen ír. Minden alkalmat felhasznál arra, hogy kigúnyolja, leleplezze a hazugságot és megmutassa az igazságot. Ady Endre folytatott ilyen kétségbeesett harcot verseivel és publicisztikájával az első világháború előtt és alatt. *Dal a hazugság-házról* című versét és Bálint Györgynek a második világháború küszöbén íródott *Az egyszeregy mítoszát* ugyanaz az indulat fűti.[398] Bálint György az Athenaeum egykötetes Ady-kiadásához írt széljegyzeteiben írja ezeket a sorokat: „Az Ady-síremlékkel egyformán monumentális és azzal szorosan egybetartozik az emberi értetlenség és szellemi botfülűség emlékműve is. Ady zsenijével egyformán nagy volt az Ady-ellenesek korlátoltsága is. Ez az örök, nagy, klasszikus és sokoldalú korlátoltság, amely az idők során egész hatalmas könyvtárakat nem értett meg. Múzeumokat, kiállítócsarnokokat és panteonokat lehetne benépesíteni azzal, amit ez a korlátoltság olyan lelkiismeretesen és olyan hatályosan nem értett meg. És ez a zseniális korlátoltság is mindig újjászületik."[399]

Bálint György írásainak antifasiszta iránya meg-

egyezik a kommunista mozgalom új, népfrontos törekvéseivel, de ösztönözték az írót az országban mindjobban erősödő fasiszta tendenciák is. Gömbös Gyula az újabb népbutítás minden eszközét felhasználta a néptömegek megnyerésére, s egyidejűleg a szélsőjobboldali mozgalmak, fasiszta csoportosulások is fokozták tevékenységüket. Ez a két szándék kiegészítette és erősítette egymást: az előbbitől vérszemet kaptak az utóbbiak. A fasiszta mozgalmak egyébként Gömbös halála után is nagy erővel törtek céljaik elérésére. Nem kis mértékben hozzájárultak a Darányi-kormány jobbratolódásához is, amely pedig felemás intézkedéseivel azt a látszatot keltette, hogy megzabolázza a szélsőjobboldali törekvéseket, valamint – ez csak természetes – a baloldaliakat is.

A kommunisták népfrontpolitikájának egyik legfőbb célja volt a fasizmus leleplezése, az ellene való határozott fellépés. Bálint részben külföldi témájú írásokban tesz eleget e követelményeknek: többek között a *Görög máglya,*[400] a *Levél egy internálótáborból*[401] című és a spanyol nép ügyéért kiálló cikkekben. Vannak természetesen olyan antifasiszta megnyilatkozásai – például az *Önarcképvázlat*[402] című vallomásában is –, amelyek térhez, országhoz nem kötöttek: általános jellegűek.

1937-ben több cikkben foglalkozik a magyar fasizmus megnyilvánulásaival. Nem a kormányzati politikában vagy más hivatalos körök működésében kimutatható fasiszta jelenségekkel; a már idézett *Támogatóének vagy farkasok dala?* című írás az új szellemi frontról írt leleplezésében ismerhetjük fel a fasizmus néhány vonását. *Egy vezér margójára*[403] című cikkben gróf Festetics Sándort, a magyar nemzetiszocialisták vezérét leplezi le. Ez a negyvenezer holdas arisztokrata „... vezér szabadon használhatja mindazokat a demagóg szólamokat, melyekért másokat bezárnának és melyek megragadják a leg-

szegényebb és politikailag legiskolázatlanabb tömegek fantáziáját".[404]

A pécsi tanulság[405] című írása is elsősorban a honi fasiszták magatartását leplezi le a pécsi bányászok éhségsztrájkjával kapcsolatban. „A magyar fasizmus néhány vezér férfia lent járt Pécsett, fáradságot nem kímélve érdeklődött a munkabérek iránt, és most nagy szociális fejcsóválgatással és hümmögéssel »emelt szót« a bányászok érdekében. (...) Egészen a szélsőjobboldali népbűvölőkig, mindenki egyetért most már abban, hogy a bányászok bérkövetelése jogos volt – de egyetértenek abban is, hogy kíméletlenül meg kell büntetni azokat, akik jogos követelésük érvényesítésére »uszították« a bányászokat."[406]

Nagy feltűnést, csalódást és felháborodást keltett amikor Erdélyi József, a népi írók egyike közzétette a *Solymosi Eszter vére* című versét, s ezzel látványosan a szélsőjobboldalhoz pártolt. Bálint György ekkor ismét leleplezi a fasizmus lényegét. „A magyar szegényparasztság és munkásság szempontjából például megbocsáthatatlan, hogy Erdélyi, aki ennek a rendnek a költője akar lenni, szélsőjobboldali lett. Megbocsáthatatlan, hogy Erdélyi nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy ennek a nemzetközi irányzatnak az emberei csak azért szítják a faji ellentéteket, hogy ezzel elterelj ék a figyelmet az igazi társadalmi ellentétek felől. (...) Nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a reakció ma már csak akkor remélhet sikereket, ha »szociálisnak« látszik: hogy a reakciós tömegpártok történelmi szerepe ez: kézben tartani és mellékutakra irányítani a legszegényebb tömegek dinamikus elégedetlenségét. Nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy ennek az irányzatnak lényege: a dolgozók megszervezése önmaguk ellen. Ez az átvedlett népköltő igazi bűne."[407]

A magyar fasizmus térhódításával és a baloldali törekvések elleni támadásaival szemben – sőt a ha-

tóságok ugyanilyen akcióival szemben is – Bálint György határozottan kiáll a Márciusi Front védelmében. Ismeretes, hogy ennek az 1937. március 15-én zászlót bontott szellemi mozgalomnak a létrehozásában közreműködtek, és további támogatását is fontos feladatnak tekintették a magyar kommunisták – éppen a népfrontpolitika jegyében. Bálint György jó néhány cikkel vett részt e feladat teljesítésében, elsősorban a Márciusi Front elleni támadások leleplezésével s következetes elítélésével. Ezt szolgáló cikkeiben már szót emel a hivatalos kormányköröknek, sőt a miniszterelnöknek a mozgalmat támadó megnyilatkozásai ellen is.

A zsidó származású Bálint e cikkeiben utal először és utoljára a zsidókérdésre, melyet ekkoriban tűznek napirendre a hivatalos kormánykörök (a szélsőjobboldaliak már jóval előbb). Természetesen Bálint György e kérdésben is osztályharcosként mond véleményt. Az imént idézett cikkében – melyet az „Erdélyi-ügyről" írt – a náci Németországban „megoldott" zsidókérdésre utal: „... .. a Harmadik Birodalom a zsidók közül csak a kis és középegzisztenciákat taposta el, míg az ottmaradt zsidó nagyvállalkozóknak és tőkepénzeseknek sorsa ma is valamivel rózsásabb az árja földművesekénél . . ."[408]

Magyar írók sorsa[409] címmel Féja Géza könyvének, a *Viharsarok*nak elkobzását és Veres Péter brutális csendőri megkínzását teszi szóvá. Továbbá azt, hogy az ellenük irányuló jobboldali támadások célja: „... leszámolni a »Márciusi Front«-tal és mindazokkal az írókkal, akik őszintén állottak a hárommillió magyar koldus ügye mellé, akik (. . .) becsületes, gyökeres földreformot követelnek". Rámutat Bálint György arra is, hogy milyen egységbe tömörültek ezekkel az írókkal szemben az uralkodó osztály nem zsidó és zsidó képviselői: „... izgatott tanácskozások és tárgyalások indultak meg, nem árja nagybirtokosi és kartellkörökben, mikor a *Vihar-*

sarok megjelent. (...) gyorsan elsimultak az ellentétek az árja és nem árja nagybirtokosok, »népi-nemzeti« és »idegenlelkületű« befolyások között, mikor egy irodalmi munka váratlanul felidézte a közös veszedelem, a földreform rémét."[410]

Legrészletesebben Ignotus Pál *A baloldali mazochizmus*... című írására válaszoló vitacikkében foglalkozik Bálint György a Márciusi Fronttal, célkitűzéseivel és a hozzá csatlakozottakkal, akiket védelmébe vesz Ignotus és mások támadásával szemben. Pontokba foglalja véleményét, amelyet részletesen idézünk.

„1. (...) Az új szellemi front a maga egészében egyetlen súlyos tévedés volt. Csatasorba akarta állítani a fiatal entellektüeleket a Gömbös-rendszer és a NEP[411] mellett, mert ezektől várta a komoly szociális reformokat. Rövid idő múlva keservesen ki is ábrándult naiv elképzeléseiből. Azóta sok minden történt. Most, két évvel az új szellemi front szükségszerű bukása után, megszületett a Márciusi Front. Vezetőinek egy része azonos az új szellemi front szervezőivel. Ez megtévesztheti azokat, akiket elsősorban a személyi szempontok érdekelnek. De ez majdnem olyan súlyos tévedés, mint amit az új szellemi front követett el annak idején.

2. Mert nem igaz, hogy a Márciusi Front azonos az Új Szellemi Fronttal. A Márciusi Front, bár nem áll pártpolitikai alapon, szembekerült a jobboldal legbefolyásosabb csoportjaival. A Márciusi Front – mint minden eddigi szóbeli és írásbeli megnyilatkozásából világosan látszik – a leghatározottabban diktatúraellenes és ellenségeinek tartja mindazokat az áramlatokat, melyek Magyarországon a fasizmus valamelyik formáját akarják meghonosítani. A Márciusi Front demokratikus Magyarországért harcol, (...) kartell- és nagybirtokellenes, és ugyanakkor ragaszkodik a dolgozók eddigi szervezeteinek teljes szabadságához. (Ez nagyon fontos, mert egyes

fasiszta csoportok is nagytőke- és nagybirtokelleneseknek mondják magukat, de közben minden energiájukkal a munkásszervezetek ellen, a »korporációk«-ért küzdenek.) A Márciusi Front nagyszabású földreformot követel, és a fiatal entellektüel-nemzedéket a szegényparasztérdekek szolgálatába akarja állítani. (. . .)

3. A Márciusi Front fiatal szociográfusai a legkevésbé tartoznak azok közé, akik »időnként méltóztatnak nagy kegyesen elismerni, hogy a proletárnak is van joga emberi életre«. (. . .) Ellenkezőleg: szenvedélyes és lírai néprajongók – néha talán túl szenvedélyesek és túl líraiak is, mint általában a fiatal neofiták. Mert, hogy »megtértek« vannak köztük, az tagadhatatlan. Hogy egyesek a jobboldalról jöttek, az nem vitás. De hiba ez? Maradtak volna inkább odaát, maradtak volna reakciósok, vagy álltak volna be a főúri népbűvölők nyilas seregébe? (. . .) Bírálni lehet őket sok szempontból, rá lehet mutatni tárgyilagosan egyes ideológiai következetlenségeikre, tisztázatlanságaikra, figyelmeztetni lehet őket módszeresebb tudományos vagy politikai gondolkozásra – de szeretettel, megértéssel és értékeléssel."[412]

Néhány utaláson kívül még egy cikket szentel Bálint György a Márciusi Frontnak. *Tovább*[413] a címe, mint annak a Debrecenben indult folyóiratnak, melynek kapcsán az író a mozgalommal foglalkozik. „A Márciusi Front (. . .) új híveket talál az egyetemeken és megy tovább a maga útján. Olyan helyeken terjednek eszméi, amelyek 1919 után másfél évtizeden át csak a szélsőjobboldal szólamait visszhangozták. Olyan körökben akadnak harcosai, szónokai és cikkírói, melyekből másfél évtizeden át a magyarországi szélsőjobb élharcosai kerültek ki. Pedig a márciusi mozgalom célkitűzése egyre félreérthetetlenebb: küzdelem a szélsőjobb törekvések ellen, a népi demokráciáért."

A folyóirat Bálint György által méltatott számába Veres Péter is írt. Az ő cikkéből idéz egy megállapítást, amellyel kapcsolatban – mintegy azt kiegészítve – ismét véleményt mond a zsidókérdésben. „A magyar dolgozóknak – írja Veres – igazán mindegy, hogy zsidó magyarok fizetik-e a filléres órabéreket és a pengős napszámokat." Bálint György hozzáfűzi: „Az antiszemitizmussal kapcsolatban rá kellet volna még arra is mutatnia, hogy vannak zsidó dolgozók is, munkások és kispolgári entellektüelek, akiktől a zsidó nagytőke éppoly idegen, mint nem zsidó osztályos társaiktól. Egyébként Veres cikke felismeri, hogy ezzel a kérdéssel nem lehet elütni az igazi szociális kérdést – sőt maga a zsidókérdés sohasem oldható meg a szociális kérdés megoldása nélkül."

Az Erdélyi-ügy kapcsán írottakkal együtt Bálint Györgynek mindössze ennyi állásfoglalásáról tudunk a zsidókérdésben. Nem írta meg többször róla a véleményét, s a maga nehézségeivel kapcsolatban sem sejteti soha, hogy annak oka az ő zsidó származása lehet. Igaz, többnyire azt is közvetve írja meg, hogy a haladásért vívott harcáért üldözik, sőt ítélték halálra.

A *Tovább* 1938. március 13-án jelent meg. Ez idóben már a Márciusi Front ügye – részben a hatósági üldöztetések, részben a belső (mozgalmon belüli) ellentétek fokozódása miatt – főképp Budapesten rosszul állt. Valószínűleg Bálint György is látta ezt, bár cikke megírásakor még nem volt elveszett az ügy. Debrecenben azonban a baloldali fiatalok – jobbára egyetemisták – ekkor tesznek nagy erőfeszítést, hogy előrelendítsék a mozgalmat, tömegbázisának kiszélesítésével, s nem utolsósorban folyóiratuk megindításával. Az idézett sorokban rejlő bizakodás egyben biztatás is volt a debrecenieknek, s általában a Márciusi Front híveinek.

Itt említjük meg, hogy Pintér Istvánnak a *Párttörténeti Közlemények*ben megjelent tanulmánya sze-

rint Bálint György személyes szerepet is vállalt a mozgalom 1937-es zászlóbontásakor. Hogy a Márciusi Front vezetői között olyan személyiség legyen, aki a kormánynál is szalonképes – írja Pintér –, Zilahy Lajos „neves író megnyerését Bálint György vállalta, akinek személyes kapcsolatai voltak hozzá".[414] Ez kérdéses; valószínűbb, amit Pintér a lábjegyzetben említ, hogy Kovács Imre hívta meg Zilahyt a vezetők közé, s a Front által rendezett március 15-i ünnepség egyik szónokának is.

Bálint György a *Pesti Napló* 1937. február 28-i számában válaszol H. G. monogramú olvasójának levelére. Elismeri U. G. bíráló levelének kifogásait: „... igen helyesen érezték ki az utóbbi időben írt cikkeimből a megtorpanást, a kétséget, a bizonytalanságot, a pesszimizmust".[415] Megkísérli a magyarázatot: a munkások és szegényparasztok tömegének eltántorodását tapasztalta az igazságtól, amelyet szolgálni igyekezett írásaiban. „A tömeg lassan – úgy tűnt fel –, fokról fokra megfeledkezett a maga igazságáról és a jövőről. Úgy látszik, hogy kétségbeesésében lemondóvá lett, feladta igényeit, és meghallgatott mindenkit, aki bármely csekélységet ígért neki, nálunk és Európa túlnyomó részében. Elkövetkezett tehát számunkra vagy – hogy csak a magam nevében szóljak – számomra a pesszimizmus korszaka. Úgy éreztem: légüres térben írok és már legfeljebb csak önmagamat lelkesíthetem. Kietlen érzés volt, annyi bizonyos. Nem teremhetett belőle más, mint általános kétely, fanyar vállvonogatás, gúny és öngúny, cinizmus. Szabadság, igazság, jövő – mindez kezdett önmaga paródiájává torzulni. Nem tudtam mit kezdeni azzal, amiben addig hittem".[416]

Nem tudjuk, U. G. milyen cikkeket kifogásolt, megnevezte-e azokat egyáltalán, de nem találunk Bálint Györgynek U. G. levelét megelőző írásaiban olyan mérvű „megtorpanást, kétséget, bizonytalan-

ságot, pesszimizmust", amely szembeötlően mutatkozna meg. Ellenkezőleg: nagyon is jelentős, határozott hangú cikkeket írt 1936 második felében. Ezek, témájuktól függően természetesen nem egyforma intenzitással váltják ki az olvasó felháborodását, de ugyanez voltaképpen más időszakban írt cikkeiről is elmondható. Az U. G.-levél előttiekből még olyasféle hangváltás, kevésbé markáns fogalmazásmód sem érződik, amilyen az 1934-beli, 1935 eleji Bálint-publicisztikát jellemezte.

Nemcsak „visszamenőleg" nem tapasztaljuk ezt, hanem az ellenkezőjét sem az U. G.-levelet követő írásokban. Bálint György ugyanis így fejezi be idézett cikkét: „Most már tudom, mi az entellektüel feladata: konokul hirdetni az igazságot, a tömeg igazságát, akár van tömeg a közelben, akár nincs. A jövőhöz beszélni, bármilyen gúnyosan szól is közbe a jelen. Vállalni – szükség esetén – a legnehezebbet, az egyoldalú szolidaritást."[417] Kétségkívül követi e felismerést mindvégig, de nem mondhatjuk azt, hogy vallomásszerű cikke után gyökeres változás jellemezné munkásságát. A fasizmus térhódítása miatt eltöltötte mindaz a keserűség, amiről U. G.-nek válaszul ír, de az akkoriban publikált cikkeit – sem a *Gondolat*ban, sem az Est-lapokban – nem hatotta át olyan bénítóan, mint önkritikusan vallja. ***Jégtáblák, könyvek, koldusok*** címmel, második publicisztikai kötetét 1937-ben adta ki az Athenaeum. Ugyanez a kiadó jelentette meg a következő évben *Az állatok dicsérete* című könyvét is.[418]

„SPANYOLORSZÁGBAN JÁRTAM"

Ugyancsak 1938-ban készítette elő a Rekord kiadó Bálint György *Spanyolországban jártam*[419] című útinaplójának és két esszéjének megjelenését egy kötetben. (Címük: *Salavin vagy a kispolgári regény-*

hős alkonya,[420] illetve *Odisszeusz vagy az óvatosság.*[421] A könyvet ki is nyomtatták, de forgalomba hozatalát a cenzúra nem engedélyezte. A kinyomott íveket a Csillag-szülők lakásán őrizték a német megszállásáig, amikor – biztonsági okokból – papírzúzdába adták. Csak száz példányt kötött be jó barátja, Frankl Sándor, amelyeket a szűkebb baráti kör tagjai kaptak meg kézirat gyanánt.

Bálint György politikai tisztánlátásának fontos dokumentuma ez az útinapló, valamint a korábbi keletű – és a *Gondolat*ban nyilvánosságra is került – *Odisszeusz vagy az óvatosság* című esszé.

Bálint György és felesége 1936-ban – július elején – a „Puccini" nevű olasz kereskedelmi hajón földközi-tengeri utazást tett, Genovától Valenciáig és vissza. Kikötött a hajó Marseille-ben is, ahol a francia népfrontkormányzás helyi viszonyait, míg Barcelonában, Tarragonában és Valenciában a spanyol népfrontidőszak utolsó békés napjait ismerhették meg.

Az útinaplóban természetesen sok mindenről szó esik: a bevezető sorok után olaszországi tapasztalatokról, amelyek közt az Abesszínia feletti győzelem örömmámoráról emlékezik meg az író – bírálja a fasizmust, a fasisztákat: „Az indulatok és érzések felszabadításáról beszélnek a tömegnek, és közben a legsivárabb tekintélyuralom alá hajtják. Az »élettől idegen intellektualizmus« ellen szavalnak, hogy a tömeget annál jobban elidegeníthessék a maga érdekeitől.

Az ész ellen lázítják, nehogy észre térjen és ellenük lázadjon. (. . .) És mi közöm mindehhez? – kérdezem magamtól, a hajó korlátjára dőlve. Mi közöm mindehhez most, ezen a hajón, ebben az órában, mikor már a francia partok lámpái égnek a horizonton? Nyaralni jöttem ide, és nem töprengeni, pihenni jöttem, és nem felháborodni. Ez igaz, de nem a szabadságot keresem-e ezen az úton? Szabadnak érzem

most magam, nagyon is szabadnak. Semmit nem tudok megtiltani magamnak, a gondolkodást sem és a felháborodást sem. Számomra ez is felszabadulást jelent – itt, az esti tengeren nem érzem azokat a korlátokat, melyeket otthon szakadatlanul érzek, melyek mindenben gátolnak, a gondolkodásban is és a felháborodásban. Az a kínos, alig észrevehető és mégis erős nyomás, mely otthon egy pillanatra sem hagy el, mely az élet minden vonatkozásában alattomosan és kitapinthatatlanul feszélyez, most elhagyott."[422]

Az otthoni korlátokra, a szólásszabadság hazai hiányára utal a napló sok fejezete. A város sugárútján a falragaszokat nézve megjegyzi: „... kissé elképedek a szövegek láttán. Ösztönös ijedtséggel nézek magam köré: nem látja-e valaki, hogy ilyesmit olvasok? A marseille-iek nyugodt pillantást vetnek rám és a kiáltványokra. Különös, de nem is sejtik, hogy egy-egy plakát egy-egy mondatáért, sőt egy-egy jelzőjéért hány évi börtön járna más országokban. (...) Ami ugyanennek a tengerpartnak egy másik, nem kevésbé festői szakaszán biztos koncentrációs tábort jelent, az itt kormányképesen, sőt félhivatalosan hangzik."[423]

„Egy hónapja van már uralmon a népfront kormánya, és ez, mint a falragaszok és az újságok elárulják, nem mindenki számára örvendetes. A baloldal lapjai arról írnak, hogy Sabiani hívei belegéppuskáztak egy szocialista menetbe. »Sabiani au poteau« – »akasztófára Sabianival« – követeli néhány szigorú felirat a falakon. Monsieur Sabiani ettől még messze van.

A népfront kormánya azért vette át a hatalmat, hogy megvédje a szabadságot – és ebben a szabadságban mindenki egyformán részesül, még Sabiani is."[424] Bálint Györgynek ez a megfogalmazása egyben a francia népfront Léon Blum vezette kormányá-

nak kritikája, s egyszersmind az ilyen kormányzáson túlmutató politikai hatalomgyakorlás igenlése.

„A kormány nehéz helyzetben van: méltányosnak kell lennie mindenkihez. Miközben a munkásokon igyekszik segíteni, kissé idegesen gondol arra is: mit szól mindehhez a polgári balközép? És főleg: mit szól Mr. Eden Londonban, aki nélkül ma már nincs francia politika.

A balközép egyelőre jóindulatú, s nincs hiány Mr. Eden támogatásában sem. De a demokratikus Franciaországban van jobboldal is, és a szocialista miniszterelnöktől nemcsak a munkásság, hanem a nagytőke is jó kiszolgálást követel. A népfront győzött ugyan, de azért a munkásság a szerényebb. A demokrácia győzött, de azért a jobboldal hangosabb. A baloldal csak megmutatta erejét, de nem használta ki. Annál jobban kihasználja a jobboldal a baloldali szerénységet."[425]

„... ebben az országban teljes a szabadság. A fasiszta alakulatok is szabadon szervezkedhetnek, és a demokráciára hivatkozva, felháborodottan utasítanak vissza minden beavatkozást. Mi a szabadság? – kérdem magamban, és a felelet kissé nehéz. Szabad-e a nép, amíg nehezen kiharcolt gazdasági előnyeit egy rövid, csendes árdrágítással semmivé teheti a nagytőke? Szabad-e a nép, amíg Sabiani emberei belegéppuskázhatnak, az emberi jogokra hivatkozva? Szabad-e a nép, amíg ellenségei is szabadok? Hol a szabadság határa, ki ügyel, hogy a szabadság nem válik-e egy óvatlan pillanatban önmaga ellentétévé? A szabadság néha veszélyes fegyver a szabadság ellenségei kezében."[426]

Nyilvánvaló, hogy e néhány sorban – ha kérdő formában is – a francia népfrontkormány biztosította teljes szabadságot kifogásolja az író. Az sem vitás, hogy Bálint György – jóllehet ki nem mondott, de félreérthetetlen – álláspontja szerint csak olyan körülmények között szabad valóban a nép, ha ellensé-

gei: az árdrágító nagytőkések és a fasiszta Sabianik nem szabadok. Ezt pedig csak a proletárdiktatúra biztosítja. Bálint György gondolatának következetes folytatása az, ha összevetjük a lenini meghatározással, mely szerint: „Csak az a marxista, aki az osztályharc elismerését *kiterjeszti a proletárdiktatúra* elismeréséig . . ."[427]

A „Felháborodom, tehát vagyok" is voltaképpen erre utal. Azt is jelenti: osztályharcot vívok, tehát vagyok. Mert Bálint György ehhez az ars poeticáját summázó aforizmához azt is hozzáfűzte: „Ha valami ellen felháborodom, annak az ellenkezőjéért lelkesedem, ha valamit elutasítok, annak az ellenkezőjét követelem."[428] S hogy mi is az, amit – érthető okokból kimondatlanul – követelt, világosan kitűnik a francia népfrontkormányzat politikájáról írt kifogásaiból. Az *Odisszeusz vagy az óvatosság* című esszéje is sok, ezzel rokon, marxista gondolatot tartalmaz.

Az útinapló spanyolországi fejezeteiben a pihenésről, felszabadultságról ír, de természetesen politikai tapasztalatairól is beszámol: Barcelona életéről a közelmúltban, s részletesen szól találkozásáról az anarchoszindikalistákkal, egyikükkel folytatott beszélgetéséről, említi törekvéseiket. Így ír róluk: „Nem véletlen, hogy ma már csak Spanyolországban él az anarchizmus. (. . .) Korszerűtlen gazdasági formák korszerűtlen lázadókat termelnek: az anarchisták, a jellegzetesen spanyol forradalmárok még ma is az egyéni vakmerőséget tartják a legfőbb forradalmi módszernek, és úgy támadják a reakciót, mint egykor Don Quijote a szélmalmokat."[429]

Néhány mondattal jellemzi a spanyol társadalom korszerűtlenségét is. „Spanyolország is (. . .) monumentális, félelmes és félbemaradt. Ilyen, amióta világbirodalommá lett, és fokozottan ilyen, mióta nem világbirodalom többé. Mikor világbirodalom lett, királyai és főurai Amerika aranybányáira vetették

magukat, és az anyaországban valahogy félbemaradt az élet. Ömlött az országba az amerikai arany és lassanként feleslegessé vált minden egyéb termelés. Előbb az ipar halt el, aztán elsorvadt, visszafejlődött a földművelés. Bizarr pompájú, hatalmas homlokzatot mutatott Spanyolország a világnak – és a homlokzat mögött nem volt semmi, csak elhanyagolt fű, rongyos gyerekek és sovány kecskék."[430]

Magáról a spanyol népfrontkormányról nem az útinaplóban ad határozott jellemzést, hanem a *Gondolat* 1936. szeptemberi számában Kádár Gyula álnéven közölt *Egy perccel a polgárháború előtt* című cikkében:[431] „Minden ellenkező hírrel szemben – írja – tiszta polgári demokratikus kormány volt, melyet az összes baloldali pártok támogattak a reakció ellen – és gyakran a saját bizonytalansága és óvatossága ellen is."[432]

Lényegében minden külföldi útra készülődésüket jellemzi Bálint György az útinapló bevezető soraiban. Említi, hogy útinaplót írni nyugtalanító, „mint ahogy nyugtalanító maga az utazás is. Legalábbis a magamfajta, egy helyben élő városi kisemberé. (. . .) Mi egyszer egy évben utazunk, és már hetekkel az indulás előtt érezzük a rendkívüli események kínos előhangulatát. (. . .)

Utazni nyugtalanító, mert az ember nemcsak állandó lakhelyét hagyja el, hanem állandó életformáját is. Amint a vonat kigördül a pályaudvar teteje alól, megszűnnek mindennapi életünk apró, de intenzív kötöttségei. Napi problémáink nem problémák többé, személyi és társadalmi kapcsolataink mintha egyszerre megszűntek volna. Ami az előbb még izgatott, most már nem érdekel. (. . .)

. . . nincs semmi megkötöttség: egy időre menthetetlenül szabadok vagyunk. Előírt szöveg sincs – magunknak kell megtalálnunk a sok hamis után az iga-

zit. Egyévi szünet után most ismét fel kell fedeznünk önmagunkat. Nem segít ezen az sem, hogy velünk jön útitársnőnk, aki év közben is velünk van, szelíden és megnyugtatón. Most ő sem nyugtat meg, már csak azért sem, mert magának is hasonló gondjai vannak. Ezt a problémát egyedül kell megoldani. Egyedül kell kibírni az élet egyetlen igazi értékét, a szabadságot. Egyedül kell megtalálni a kellő magatartást abban a pillanatnyi szabadságban, melyről most azt hisszük, hogy örökké fog tartani."[433]

Persze, nem tart örökké az a „pillanatnyi" szabadság, amit egy külföldi nyaralás jelent. Mint ahogy Bálintéknak is letelt 1936. évi szabadságuk augusztus 2-án. Hazatérve írta a *Minden külön megnyugtatás helyett*[434] című cikkét. Ebből idézzük, hogyan zökkent vissza a megszokott kerékvágásba: „Két napja vagyok itthon. Rég nem éltem át ilyen viharos napokat. Megszokott életem apró mozzanatai, melyekből egy időre kiestem, egyszerre ismét megrohantak. Régi kapcsolataim megint a nyakamban vetették hurkaikat, és napi problémáim, gondjaim bombáznak veszekedetten. Ügyeket kell elintézni, harcolnom kell, várakat bevennem és támadókat visszavernem. Tegnap például házbért fizettem. Lesállások mögött munkák várnak rám, agresszíven és könyörtelenül. A harcok vad korszaka elkezdődött: már izzadó homlokkal, összeszorított foggal állok a megszokott barikádokon."[435]

„A toronyőr visszapillant"

Az utolsó fejezetcímhez külön kívánkozik néhány bevezető sor. Bálint György lezárt, befejezett, tartalmilag is „kerek" életművet hagyott ránk, mely magában foglalja a munkásságáról készült számvetést is. Hogyan lehetséges ez, hiszen csupán harminchat és fél évet élt? Voltaképpen szó volt már a magyarázatról is: „... valamennyien halálraítéltek vagyunk. Az ítéletet már régen kihirdették, jogerős, csak még a végrehajtás időpontja bizonytalan".[436] Ehhez hozzáfűzte: „A halált tudomásul vesszük, beiktatjuk napi életünkbe, számolunk vele, és ha bekövetkezik, nem fogunk meglepődni."[437]

A halálnak, a haláltudatnak jelenléte a mindennapi életben magyarázza azt, hogy az író miért összegezte többször is rövid életének tanulságait. Önként vállalta sorsát. Mást nem tehetett. Barátja, felszabadulás utáni első kötetének szerkesztője, Káldor György így ír róla az *Emberi méltósággal* előszavában: „Évek hosszú során át farkasszemet nézett a halállal, készült rá, barátkozott vele. Mint aki lassan lehánt magáról mindent, ami lényegtelen, ami hívságos és üres, ami léha és felületes – így készült Bálint György az intellektuális helytállás e nagyszerű szerepére."[438]

Az utóbbi gondolatot fejezi ki *Egy szerény elmebeteg vallomásaiból* című írásában (1937) is.[439] Ibsent idézi, aki *Vadkacsa* című darabjában azt mond-

ja: „mindenkinek kell valamilyen »élethazugság«, valami alaptalan, de reménykedő elképzelés, hogy az életnek különösebb értelme van". Enélkül nem lehet élni – hirdette Ibsen. De – teszi hozzá Bálint György – „... csendesen, szinte szótlanul beismerte, hogy »élethazugság«-gal sem lehet. Most már belátom, hogy ebben volt igaza".[440] (...)

„Mert senki sem felnőtt addig, amíg hazugsággal igyekszik enyhíteni életét. (...) Lelke mélyén kiskorú mindenki, aki így vigasztalja magát: »kell hogy valami mélyebb értelme legyen az egésznek, mert különben nem lehetne kibírni«. A felnőtt már tudja, hogy nincs értelme, de valahogy mégiscsak kibírja." Mielőtt tovább idéznénk, hangsúlyozva az író által dőlt betűkkel kiemelt szavakat, emlékeztetünk az iménti citátumra: „A halált tudomásul veszszük..." Itt azt mondja, hogy a felnőtt „Egyáltalán nem *képzel* többé, csak *tudomásul vesz.* A képzelet a gyávaság és a gyengeség jele. Tulajdonképpen *kérés,* amit a valósághoz intézünk: legyen jobb, barátságosabb, engedékenyebb hozzánk. A felnőtt nem kérleli többé a valóságot. Tudomásul veszi és ha kedve tartja, harcol vele. A valóság üt, a felnőtt visszaüt. Igyekszik a valóságot a maga szükségletei szerint formálni, a maga szolgálatába kényszeríteni. Vagy, ha ehhez nincs bátorsága és ereje (a felnőtt is lehet gyáva és gyenge), elfogadja. De semmi esetre sem akarja »megszépíteni«.

Már én is felnőtt vagyok. Bátor-e vagy gyáva, erős-e vagy gyenge: majd elválik. Tudomásul veszem a világot és a sorsomat."[441]

„AZ IGAZI SZELLEM IGAZI NAPJAI"

Ez a cikke 1938. július 16-án jelent meg. Idézzük kezdő sorait: „Európa napjai, ha a harci zaj rövid pillanatokra elhalkul, a szellemi élet gyászdalaitól

hangosak. Mindenki a pusztuló szellemet siratja, és sápadt hozzátartozóit sajnálja, az entellektüeleket. A gyászos hangulatra meg is van minden ok ma, a szétlőtt műkincsek, a máglyára vetett könyvek és a majdnem máglyára vetett szerzők korszakában. Kemény kor a szellem emberei számára, annyi bizonyos. (...) Gyakran hasonlítják az európai kultúra legsivárabbnak tartott periódusaihoz."[442]

Kétségtelen, azt munkássága tanúsítja, hogy a „pusztuló szellemet" itt a lehető legtágabb értelemben említi. Nemcsak a kulturális értékeket: a szétlőtt műkincseket, a máglyára vetett könyveket érti, hanem az emberiség szabadságeszményeit, legszebb ideáljait is, melyeknek letéteményesei a szellem legjobbjai. Mindezek pusztulására utalnak idézett szavai. A reakció mindegyre szűkíti, a fasizmus pedig totálisan megsemmisíti ezeknek az eszményeknek a hatását azzal, hogy hirdetőik, az alkotók munkássága elé mind magasabb gátat emelnek, megakadályozzák, hogy műveik eljussanak a tekintélyuralom országaiba, miután e szellem ottmaradt képviselőit már végképp elnémították.

Az évek múlásával pedig a fasizmus egyre több teret hódít Európában és más földrészeken is (például a militarista Japánban és Mussolini abesszíniai győzelmével Afrikában.). „A német hadsereg 1936 márciusában bevonul a Rajna menti övezetbe, amelyet a francia és az angol megszálló csapatok 1930-ban ürítettek ki azzal a feltétellel, hogy az demilitarizált terület marad. A nyugati hatalmak beletörődnek ennek az egyezménynek a felrúgásába is."[443]

A spanyol polgárháború idején, „1936 októberében létrejött a »Berlin–Róma tengely«, az európai fasiszta hatalmak agresszív katonai tömbjének alapja. A német és a japán kormány pedig 1936 novemberében megkötötte a hírhedt »antikomintern paktumot«. Agresszív blokkjukat azért nevezik így, mert

a nyugati hatalmak előtt az kívánják hangoztatni, hogy szovjetellenes háborúra készülnek. A náci Németország azonban előbb a gyengébb európai országok leigázására tör, hogy azok erőforrásainak megszerzése után indítsa meg a szovjetellenes háborút; a japán imperialisták pedig mindenekelőtt Kínát akarják meghódítani. Az agresszorok szorosabb együttműködésre léptek, hogy kirobbantsák az új világháborút és felosszák egymás között a világot.

A japán hadsereg 1937 júliusában újabb hadjáratot indít Kína ellen, elfoglalja Sanghajt, Nankingot (Kína akkori fővárosát), Pekinget, Kantont és az ország igen nagy területét. Kína ellenáll, s a hódítók hosszas háborúba bonyolódnak.

1937 novemberében Olaszország is csatlakozik az antikomintern paktumhoz. Ekkor már feladja ellenállását az Anschlusszal szemben. A hitlerista hadsereg pedig 1938 márciusában elfoglalja Ausztriát. A nyugati hatalmak ezt is tudomásul veszik, bár szavatolták előzőleg az osztrák függetlenséget.

1938 szeptemberében Anglia és Franciaország megköti a fasisztákkal a szégyenletes müncheni egyezményt, amelyben hozzájárulnak ahhoz, hogy a hitlerista hódítók megsemmisítsék a polgári demokratikus Csehszlovákiát. Martalékul dobják nekik Ausztria után Csehszlovákiát is. Eközben azt hirdetik, hogy a békét hosszú időre megmentették, mert »jóllakatták« a zsákmányra éhes hitlerista fenevadat."[444]

Egészen bizonyos, hogy Bálint György nem fogadta el az angol és francia államférfiaknak ezt az „érvelését". Politikailag sokkal éleslátóbb volt, semhogy ezt a „mesebeszédet" komolyan vegye. *Eden, az „áruló"*[445] című cikke megmutatja, milyen világosan ítélt politikai kérdésekben. Idézhetjük egy korábbi megállapítását is: „A fasizmus a kapitalizmus parancsuralmát jelenti és a háborút."[446] Nyilvánvaló, hogy akinek már 1936-ban ez a véleménye a fasiz-

musról, az két év múlva is kitart mellette, főleg mert látja, hogy a nyugati hatalmak toleranciája is felelős a fasizmus előretöréséért.

Bálint György egyébként nem hitt abban, hogy a fenevadat kisebb-nagyobb engedményekkel ki lehet elégíteni. Ez idő tájt írt háborúellenes cikkei tanúsítják, hogy tulajdonképpen a második világháború kitöréséig követi az intelmet: az írónak a háború ellen „tiltakoznia kell, míg ki nem ütik a kezéből a tollat".[447] Tiltakozása a spanyol nép hősi ellenállásáról írt sok-sok cikkében, valamint a japánok Kína elleni agresszióját elítélő írásaiban jut kifejezésre.

Az utóbbiak közül a *Peiping halálára*[448] című cikkét külön ki kell emelnünk. Pekinget – írja 1937 októberében – „... most a japán szuronyok felügyelete alatt »a béke fenntartására alakult kínai bizottság« kormányozza. Ez a gyanúsan pacifista nevű testület határozott úgy, hogy mától kezdve tilos a »Peiping«." (A város tudniillik 1928-ban a Peiping – észak békéje – nevet kapta.) „... Végre egy japán cselekedet, mely világos és félreérthetetlen! A béke fenntartására alakult bizottság nem tűri ezt a szót: béke. Ez már nem a homályos Kelet, ez már a kristálytiszta Európa! Most végre elhihetjük, hogy a japánok tökéletesen megtanulták az európai civilizációt!

Amerre csak nézünk az európai politikában, mindenütt a peipingi, pardon, pekingi eset példaképeit láthatjuk. Itt van mindjárt a londoni benemavatkozási konferencia, mely, mint Azana spanyol köztársasági elnök találóan megállapítja, eddig csak egyetlen tényező beavatkozását hiúsította meg: a Népszövetségét. Ettől eltekintve gondosan őrködik, hogy az, akinek kedve tartja, a lehető legkényelmesebben avatkozhassék be a spanyol polgárháborúba. A benemavatkozási bizottság pontosan úgy aránylik a be nem avatkozáshoz, mint a béke fenntartására alakult bizottság a békéhez.

Ugyanígy aránylanak a legújabb »népi« mozgalmak a néphez. A magyar »népi« alakulatok például a nagybirtokos arisztokráciát támadják időnként nagybirtokos arisztokraták vezérlete alatt. Feladatuk természetesen az, hogy ha az általuk oly sokat emlegetett nép esetleg igényt tartana az excellenciás »néptársak« egy-két holdjára, egyenfokosaikkal alaposan beverjék a fejét. Szociális reformokról szavalnak ködösen és megfoghatatlanul: de ha valaki világosan próbálja megfogalmazni e reformköveteléseket, azonnal ügyészért kiabálnak. Munkáspártiaknak nevezik magukat, és vasárnapi szórakozásaik között előkelő helyet foglal el a munkásverés. Nemzetieknek nevezik magukat, és külföldi szakkönyvekből fordítják le a »magyar« nemzeti eszméket, olyan szolgai hűséggel, hogy még a szórendjük és a mondatfűzésük is magyartalan."[449]

Hosszan idéztünk ebből a cikkből. Nem azért, mert Bálint Györgynek szinte egyetlen írása, mely három ilyen távoli témakört tárgyal egy közös vonás alapján, hanem mert összefoglalja mindazokat a fő problémákat – köztük a magyar fasizmus jellegét –, amelyek több más, a spanyol ügyhöz hasonló tragédiával együtt, roppant erkölcsi súllyal nehezedtek az európai szellem legjobb képviselőire. További ilyen tragédia volt Ausztria megszállása, a Csehszlovák Köztársaság megsemmisítése, de bennük – főleg az utóbbiban – a hivatalos magyar politika is érdekelt volt, s ezért Bálint György nem említette írásaiban. Számolnia kellett ugyanis azzal, hogy tüstént belefojtják a szót, ha konkrétan tiltakozik e gyalázatos tettek ellen.

Egyik írásában panaszolja is, hogy a publicista tárgyköre folyton szűkül. „Egyre kevesebb lesz a témája, egyre kevesebb tényt állapíthat meg, és egyre kevesebb megjegyezni valója van róluk. Mindenki, aki rendszeresen ír a világ dolgairól, előbb-utóbb banalitásokat ír. Csak egészen nagy témák vannak

már, csak egészen nagy sérelmei és fájdalmai vannak már a világnak. És ezért csak egészen nagy igazságokat lehet velük kapcsolatban megjegyezni. Az egészen nagy igazságok pedig végeredményben banalitások." Végül azt kérdezi: „Érdemes őrült módjára ismételni az élet és halál rettentő általánosságait? (. . .) És a felelet: igen, igen, ezerszer és százezerszer igen!"[450]

A „csak egészen nagy témák vannak már" szavak egyrészt a történelem által akkor felvetett „lenni vagy nem lenni" alapvető kérdéseire utalnak, másrészt Bálint György írói lehetőségeit jelzik: azt, hogy ő maga mind kevesebb konkrét témáról mondhat véleményt, és csak egyre általánosabban fejtheti ki álláspontját. „Irtózatos erővel kérdeznek néha a napi események: a szellem embereinek felelniük kell."[451] S ő éppen a napi eseményekhez szinte egyáltalán nem szólhat hozzá – az elnémíttatás kockázata nélkül. S ha eddig metaforikusan kellett kifejeznie mondanivalóját, most fokozottan erre kényszerült.

1938 júliusában mégis így vélekedik koráról: „Zord és kínos kor, kétségtelenül, de valljuk meg, vannak értékei is. Nehéz benne élni, de ismerjük el, érdemes. A szellem óriási megpróbáltatása ez: de van-e igazi fejlődés megpróbáltatások nélkül? Bizonyos, hogy kegyetlen ma az entellektüel sorsa. De vajon terméketlen-e? Ez egyáltalában nem olyan bizonyos, mint amilyennek látszik. A nagy próbatétel napjai ezek: a szellemi embereknek vizsgát kell kiállniuk az intellektuális erényekből. Itt az alkalom, hogy megerősítsék magukat ezekben az erényekben. Itt az alkalom az összeszorított fogú kitartásra, az acélos, sohasem lanyhuló rugalmasságra, a konjunktúrákkal nem törődő őszinteségre, a népszerűtlenségre, a lelki és testi szenvedést vállaló bátorságra."[452] Végül így fejezi be cikkét: „Higgyék el a könnyen kétségbeesők: ezek az ítéletnapok az igazi szellem igazi napjai."[453]

A Horthy-rezsim hagyományos revíziós céljairól, a Darányi-kormány egymilliárdos fegyverkezési programjáról és erősödő németbarát politikájáról tudva Bálint György látta, hogy Magyarország is háborúra készül, mégpedig Hitler oldalán. Személy szerint őt is érintette már 1938-ban ez a készülődés: október 1-én behívták katonának.

Ennek a „parancsnak" bizonyos előzményei voltak. A trianoni békeszerződés értelmében Magyarország csak megszabott létszámú zsoldos hadsereget tarthatott fenn. A rendelkezést úgy próbálták kijátszani, hogy nem sorozásra hívták be a férfiakat, hanem indokolás nélkül beidézték őket – Budapesten a kerületi elöljáróságra. Amikor Bálint György 1932-ben ilyen idézést kapott, levelet írt az elöljáróságnak, hogy amíg nem közlik vele, mire szól az idézés, nem megy el. (Azt persze általában mindenki tudta, hogy az ilyen hatósági idézés mit jelent, de senkinek sem lehetett baja abból, ha annak nem tett eleget.) Bálint György nem kapott választ levelére. Ha mégis elment volna az elöljáróságra, bizonyosan kidobták volna, mivel minden érettségizett zsidót elküldtek. A rendelkezések értelmében ugyanis az érettségizetteket újonckorukban „karpaszománnyal" látták el, és a tényleges szolgálat ideje alatt tartalékos tiszti kiképzést kaptak; zsidó tiszteket viszont általában nem tűrtek meg Horthy hadseregében. (Bálint György barátait: Csillag Sándort, Radvány Ferencet szintén elutasították az elöljáróságon.)

1938-ban azonban már katonai sorozásra jött a behívó. Csillag Vera szerint „azt, hogy bevették katonának, kizárólag annak a levélnek köszönhette" Bálint György, amit 1932-ben az elöljáróságnak írt. Három hónapig volt kiképzésen az Albrecht-laktanyában, miközben a szolgálat viszontagságaitól, s főleg a silány koszttól megbetegedett: sárgaságot kapott.

Karácsony előtt szerelték le. (Csoda, hogy ilyen állapotban arra futotta erejéből, hogy a *Pesti Napló* és a *Magyarország* ünnepi számában egy-egy cikket írjon.[454]) Több mint két hónapig feküdt.[455]

A spanyol polgárháborúról szóló írások sora a *Pesti Napló*ban március 3-án közölt *Műemlékek halála*[456] című cikkel lezárul, s többé nem ír a japánok Kína elleni agressziójáról sem. Ekkor már megkötötték az antikomintern paktumot, amelyhez Olaszország is csatlakozott, s Bálint Györgynek nem volt kételye afelől, hogy a Horthy-Magyarország is csatlakozik hozzá (1939 februárjában került rá sor). A belpolitikai események is fokozott óvatosságra intették: 1938 tavaszán meghozták az első zsidótörvényt, amely egzisztenciájában fenyegeti Bálint Györgyöt. Ez a törvény – mint ismeretes – kamarai tagsághoz kötötte többek között az újságírói tevékenységet, és a zsidók számarányát egy sor foglalkozási ágban húsz százalékban maximálta. A törvény alapján a Sajtókamara még létre sem jött, amikor – 1939 májusában – életbe lépett a második zsidótörvény, amely az említett arányszámot a sajtóban hat, illetve kilenc százalékra csökkentette. Bálint Györgyöt így már fel sem vették a júniusban megalakult kamara tagjai közé.

De a veszélyekkel nem törődve tovább írja tiltakozó cikkeit. *Világbéke a parketten*[457] című írásában ismételten rámutat a világégés „haszonélvezetére". „Akik a lokálban ünnepelték a világbékét, vajon miért ünneplik? Nyilván elsősorban azért, mert ez idő szerint még többet lehet rajta keresni, mint amennyit egy világháborún lehetne."[458] A különböző pilótarekordokat kommentálva keserű iróniával állapítja meg: „Hála a technika csodálatos áldásainak, az emberek a jövő háborújában lényegesen gyorsabban kapják majd meg napi bombaadagjukat, mint azelőtt."[459]

Több, ez időből származó cikkéről már megemlé-

keztünk. Meg kell még említenünk *A szavak felkelése*[460] című, remekbe szabott írását is, amely allegorikus tiltakozás a fasiszta népbutítás s a szavakkal való visszaélés ellen. *A hideg máglya*[461] című cikkében a sajtótörvényről fejti ki gondolatait, amelyet a parlament 1938. május 4-én fogadott el. A törvénnyel – írja Bálint György – „csírájában fojtják el a gondolatot, hogy ne tehessen kárt, hogy ne ébresztgethessen senkit. Landerer és Heckenast gépei szigorú felügyelet alá kerülnek, nehogy 1848 megismétlődhessen.[462]

1938-ban került ki a nyomdából spanyolországi útinaplója, amely – mint írtuk – nem kerülhetett forgalomba. Könyvét és idézett cikkeit olvasva barátai látták, hogy az író továbbra is folytatja a tiltakozást és kockáztatja életét. Elveit nem akarja s nem tudja feladni sem most, sem később, amíg írnia, publikálnia lehet.

Látva a rá váró veszélyeket, bizonyára több barátja is ajánlotta, hogy kísérelje meg az emigrálást. 1939 kora tavaszán újra katonai behívót kapott – ezúttal Vácra kellett bevonulnia –, s a szolgálat olyan gyötrelmekkel járt, amelyeket szeretett volna elkerülni. Nem szólva arról, hogy a katonáskodás hosszabb távon a fasiszta háborúban való részvételt jelenthette. „Rövid távon" pedig azt, amit Bálint György Vácra szóló behívásakor szerkesztőségi barátainak búcsúzóul mondott: „Most bevonulok Horthy hadseregébe, felszabadítom a Felvidéket és bevezetem a zsidótörvényt."[463] (Ekkor már a második zsidótörvény meghozatala volt napirenden.) S valóban, a felvidéki Léván is katonáskodott pár hétig (Vácról odavezényelték). Ott egyszer felesége is meglátogatta. Aztán visszavitték őket Vácra, ahova felesége majdnem minden délután kiutazott. Ezúttal április vége felé szerelt le (30-án a *Pesti Napló* már közli egy cikkét).

A személyes megpróbáltatások és a baráti taná-

csok arra késztették Bálint Györgyöt, hogy megkísérelje a menekülést. Felesége is ezen az álláspontón volt. A váci katonáskodás után, 1939 tavaszán elhatározták, hogy Angliába utaznak. Meg is kapták mindketten a kiutazáshoz szükséges okmányokat, de végül Bálint György úgy döntött, hogy egyedül utazik, s mihelyt sikerül valamiféle megélhetést találnia, felesége is utánamegy. Két hónapig volt Londonban, ahol felkereste több, angol újságíró ismerősét s egy-két, ott élő magyar barátját (például Buday Györgyöt). Az angol kollégáktól azonban semmi biztatást sem kapott az ottmaradásra, segítségüket sem ajánlották föl, és úgyszólván valamennyien kételkedtek a háború kitörésében.[464]

Emigrálási kísérletének írott emléke az a tíz cikk, amelyet az Est-lapoknak küldött. Ezek támasztják leginkább alá Gondos Ernőnek azt a megállapítását, hogy „csak amit személyesen tapasztalt, csak ami egész személyiségét megmozgatta, arról írt".[465] Az utazásról, mialatt a vonat London felé száguldott vele. (Írásában ezt az úticélt nem nevezi meg, de tudjuk, hogy erről van szó.) „Az utazás és a halál örök, elcsépelt hasonlatára gondolt. A halottakról mindig úgy emlékeznek meg, mintha elutaztak volna – így van ez minden mítoszban és minden magánbeszélgetésben. Az elutazók pedig egy kissé halottakká válnak az otthonmaradottak szemében – ez is régi, banális igazság. Aki nagyon messze van, szinte már halott . . ."[466]

Cikkeiben megemlít néhány angol sajátosságot, leír egy-két londoni benyomást, tapasztalatot, s ezekhez fűzi hozzá saját gondolatait. Megrendítő a „Thetis" tengeralattjáró tengerészeinek pusztulása, amelyről a *Kilencvenkilenc gondolatjel*[467] című cikkében beszámol. *Csendes halál a Piccadillyn*[468] című írása többek közt elmondja: „Halkan, de pihenés nélkül zúgta körül a halottat London, melynek egét éjszakánként fényszórók szántják végig, London, mely-

nek parkjaiban félreérthetetlen árkokat ásnak, London, mely mosolyogva, szemrebbenés nélkül készül valamire."[469]

Londoni tartózkodása idején felesége váltig arra kérte, hogy ne jöjjön haza. Édesanyja azonban ezt nagyon ellenezte, mondván, hogy fiának Magyarországon van a helye. Kereseti lehetőséget nem találván, július 15-én hazatért, és akkor realizálta az itthoni helyzetet. Augusztusban ismét vízumot kért, de az angoloktól nem kapta meg a beutazási engedélyt. Így maradtak itthon, egyre elviselhetetlenebbé váló körülmények közt.[470]

A rövid londoni távollét alatt Magyarországon a fasizmus ijesztő méreteket öltött. Ez a május végi országgyűlési választások eredményében is kifejezésre jutott. „A választási akcióegységben fellépő különböző szélsőjobboldali pártok (. . .) az eddigi 13 mandátumuk helyett 49-et szereztek."[471] (Nagymérvű előretörésük jórészt annak tulajdonítható, hogy a „német kormány sok százezer pengőt – talán egymilliónál is többet – fordított a szélsőjobboldali erők finanszírozására a magyarországi választásokon."[472] Ám parlamenti képviselőik számának nagymérvű növekedésénél is riasztóbb volt gátlástalan magatartásuk az utcán, a mindennapi életben. Az akkori miniszterelnök, gróf Teleki Pál ezt a veszélyt annyira lebecsülte, hogy ellensúlyozására csak a – korántsem erős, a választáson jelentősen vissza is esett – baloldal elleni fokozott fellépést tartotta „megfelelőnek". Közben pedig a nyilasok és a nácibarátok óriási propagandával fertőzték a közvéleményt, s toboroztak maguknak újabb híveket.

Ráadásul ez év nyarán tetőfokára hágott a háborús hisztéria. A magyar kormány katonai politikájában roppant felerősödött a kardcsörtetés: Telekiék újabb „területgyarapításra", Erdély visszaszerzésére törekedtek. Elgondolásuk az volt, hogy e „fegyvertényt" a németek támogatása nélkül is véghez viszik.

E célból a „Románia elleni katonai előkészületek már 1939 májusában megkezdődtek".[473]

Ami pedig az európai hadszínteret illeti, Hitler a cseh-morva területek március 15-i bekebelezése után csakhamar Lengyelország ellen lépett fel. Április végén felmondták a német–lengyel megnemtámadási egyezményt és a német–angol flottaegyezményt. Mind fenyegetőbbé vált a Lengyelország elleni háború veszélye, amely nemzetközi konfliktust is jelenthetett volna. „1939-ben mindenekelőtt azok a tényezők hatottak erőteljesen, amelyek a nyugati hatalmak és Németország közötti háború kirobbantásának lehetőségeit erősítették."[474]

Hazatérése után három hét múlva a rettenetes felismerések hatására írja számvetését. Költött személlyel, a guatemalai Diazzal mondatja el: „Szerettem volna mélyebb, őszintébb, szabadabb értelmet adni az életnek, a magaménak és a többiekének. Szerettem volna megérni, hogy a civilizáció többet jelentsen, mint kifogástalanul működő jégszekrényeket és modern mellékhelyiségeket. Amiért éltem, az most nem időszerű. Minden jel amellett szól, hogy hiába éltem."[475]

De az ugyancsak költött nevű diktátor által bárányokká varázsolt tömegnek mégsem tesz szemrehányást. Inkább bátorítja őket: „Peonok, guatemalai peonok, talán még nem késő: ne higgyetek Alvareznek!"[476] Itthon és Európa nagy részében már késő volt ez az intelem.

Diaz levele az író vallomása is: „Van egy érzésem, melytől nyilván sohasem fogok szabadulni. Ez az érzés ott van minden hangulatnak mélyén. Zavart, bizonytalan érzés, mintha elvesztettem volna valamit; mintha reggel elfelejtettem volna magamhoz venni valami döntően fontosat, ami nélkül nem teljes az élet. Sohasem jut eszembe, mi az, éppen ezért kínos ez az érzés. (Talán az okozta, hogy emberi kapcsolataim sohasem voltak hiánytalanok. Valami alig ész-

revehető, finom zavar volt mindig a legfontosabb személyi kapcsolataimban is: mintha egy gépezet fogaskerekei nem kapaszkodnának egymásba egészen tökéletesen. Egy milliméternyi távolság maradt mindig a kerekek között. Nagy bajt azért nem okozott ez, és most már úgyis mindegy.)"[477]

„AZ EMBERISÉG VÉGNAPJAI"[478]

Volt néhány halvány reményt keltő jel is az 1939-es nemzetközi politikában. Tavasszal Anglia segélynyújtási egyezményt kötött Lengyelországgal, majd követte példáját Franciaország is. A Szovjetuniónak arra a javaslatára viszont, hogy teremtsék meg együtt a Hitler-ellenes összefogást, vonakodva reagáltak. Angliában a kormányon levő, és Chamberlain miniszterelnök révén a gyalázatos müncheni paktumért is felelős konzervatív párt belső ellenzékének, németellenes szárnyának képviseletében Churcill határozottan követelte az összefogást. A *Daily Telegraph and Morning Post* című lap július 8-i számában erről megjelent cikkét bizonyára Bálint György is olvasta. Egy héttel hazajövetele után azonban látta, hogy teljesen alaptalanok azok a vélemények, amelyek Londonban kétségbe vonták egy új világháború közeli kitörését.

A szovjet kormány viszont – azt tapasztalván, hogy a nyugati hatalmak mennyire vonakodnak együttműködni a Hitler-ellenes szövetség létrehozásában – augusztus 23-án, időnyerés céljából, megnemtámadási szerződést kötött Németországgal. Ennek a híre sokakra megdöbbentően hatott – így Bálint Györgyre is, de aztán úgy vélte, hogy „Józsi bácsi" biztosan tudja, mit csinál.[479]

Szeptember elsején Hitler csapatai megtámadták Lengyelországot, majd harmadikán – mivel a Führer fittyet hányt a hozzá intézett ultimátumukra –

Anglia és Franciaország is hadat üzent Németországnak. Kitört tehát a második világháború, amely – mint Bálint György írta – leginkább abban különbözött az elsőtől, hogy senkit sem ért váratlanul. Mégis, az első napokban rá is bénítóan hatottak az események. Nem vállalkozott mindjárt értelmezésükre, mint előzőleg a hitlerizmuséra, szinte hatalomra jutásának időpontjában.

Ekkoriban már az Est-lapok léte is veszélyben forgott, a szélsőjobboldal hosszú idő óta egyre élesebben támadta őket. Teleki Pál miniszterelnök tudta, hogy a kormány lapjai alig állnak rendelkezésére: azok a kormánypárt jobbszárnyának, Imrédynek és társainak kezében vannak. Meg akarta tehát szerezni azoknak az időknek legnagyobb újság-, nyomda- és könyvkiadó vállalatát, s így kívánt magának sajtóbázist teremteni. „Gazdasági szakértőinek" a lapkonszern elleni első akciója viszonylag szűk körben vált ismertté, s nem bizonyult eléggé „járható útnak" a zsidótulajdon „államosítására". Szeptember első felében új, célravezetőbb megoldást alkalmaztak. Az események szemtanúja, Magyar Pál, a *Pesti Napló* rendőri riportere így mondja el a történteket:

„Pénzügyi szabálytalanságokat »fedeztek fel« a vállalat életében, bírságot róttak ki, tartozást állapítottak meg. És szeptember 13-án, szerdán délben teherszállítók jelentek meg a szerkesztőség előtt. A munkatársak tudta nélkül korábban lefoglalt ingóságok transzferálása fél 1-től fél 4-ig tartott. Elsőnek az írógépeket vitték el (a szerkesztőségből!), aztán fokozatosan az egész berendezést. Péntekre már csak a »csőszoba« volt üzemben. (...) A bekötött régi újságpéldányokat ottfelejtették. Azokból készítettünk, a kisebb rakásokból ülőhelyet, a nagyobb rakásokra a kiemelt ajtókat (az ingatlan tartozékait) fektettük keresztve, s azok voltak az íróasztalok. Kéziratpapírt és ceruzát a zsebünkben tartottunk, a szemetet a sarokba dobáltuk, mert még a papírko-

sarakat is elvitték. Az MTI előfizetett stenciljei megérkeztek, a telefonberendezés (a posta tulajdona) működött. Gépelést a szomszédos leíró irodák vállaltak. »Westerplatte« – mondtuk erre a munkaszobára: így nevezték a lengyelek utolsó ellenállási fészkét is, Gdańsk mellett."[480]

Csoda, hogy ilyen körülmények között még heteken át szerkesztették, előállították mindhárom napilapot. S ha azt sem tévesztjük szem elől, hogy a már érvényben levő két zsidótörvény alapján mennyi személyi változás történt a laptriász munkatársi-szerkesztői gárdájában, különösen súlyosnak kell tartanunk a lapkészítés gondjait, nehézségeit. Miklós Andor özvegye, Gombaszögi Frida – mint a lap tulajdonosa – nem is várta meg a baljós végkifejletet: a lapkonszern birtokában levő részvényeit szeptember 27-én átadta az államnak.

A kormány természetesen a lapok kulcspozícióiba saját embereit helyezte. Teleki „saját lapja" a *Magyarország* lett, amely november közepétől külön reggeli és esti kiadásban jelent meg. Főszerkesztője Szvatkó Pál, aki a visszacsatolt Felvidék sajtójából jött ide, hozta saját munkatársait, s megtartott a régiek közül is sokakat, főként a nem zsidókat. (Az arányszám szigorú betartásával néhányan az utóbbiak közül is maradhattak még.) A *Pesti Napló* október 31-én megszűnt anélkül, hogy búcsút vehetett volna olvasóitól. A már állami kézben levő *Az Est*et Teleki Pál novemberben, a *Magyarország* két kiadásának indulásakor „megszüntette", és másnap már *Pest* címmel – és természetesen kormánypárti szellemben – állította elő a „megrostált" munkatársi gárda.

Nyilvánvaló, hogy a munkahely válsága Bálint Györgyre szintén lesújtóan hatott, s keserűségét csak növelte a két zsidótörvény végrehajtása. Mindezek „nyomát" azonban hiába keresnénk írásaiban. Azt, hogy „valamennyien halálraítéltek vagyunk."[481]

1936-ban már megállapította, de akkor sem elsősorban zsidó voltának, hanem következetesen marxista baloldaliságának tulajdonította. Nem volt kétsége afelől, hogy legfőképpen ezért kell majd „az élet útjának felén" elpusztulnia.

Háborúellenes felfogása lényegében már 1933-ban kialakult. Több írása tanúskodik róla az új világháború első napjaiban is. Sok részletet idézhetnénk ezzel kapcsolatban *Az első nap*,[482] a *Notturno*,[483] *A kígyók halála*,[484] *A szavak emberei*,[485] a *Van más is*,[486] a *Tündéri vadnyugat*[487] című írásaiból. Mind azt mutatja, hogy Bálint György most is alapvetően háborúellenes, bár korábbi álláspontjától eltérően – néhány más cikkében –, bizakodóbban fogadja az új háborút.

„A háború (. . .) nem jött váratlanul: attól a perctől kezdve, hogy az első véget ért, érlelődni kezdett az új háború. És talán ez ad okot némi reménykedésre. Az 1914-es háború véget vetett egy régi biztonságnak – az 1939-es háború talán véget vet egy régi bizonytalanságnak. 1914 és 1939 között likvidálódott minden érték és minden mérték: most pedig talán elkezdődik a likvidálás korszakának likvidálása. Az európai színpadot megint a nagy tragédiák pátosza hatja át – a tragédiák pedig, mint a görögök óta tudjuk, a megtisztulás, a »katarzis« állapotába hozzák a nézőt. Igaz, hogy a mai európai tragédiáknak – közvetve vagy közvetlenül – a nézők is részesei, de azért a »katarzis« nem maradhat el, sőt talán éppen ezért lesz általános és maradandó. Nem tudhatjuk, mi következik majd a tragédia utolsó felvonása után, de valószínű, hogy a rend új korszaka kezdődik el, az igazi rendé, mely összefér az igazi szabadsággal, mely véget vet egy emberöltő kegyetlen zűrzavarának, mely világos fogalmakkal épít ismét lakható világot az európai embernek."[488]

Ugyanezt fogalmazza meg az *Elszántan és szomorúan*[489] című cikkében is: „. . . ez a háború más, mint

a legutóbbi. Több mint más: az ellentéte. 1939 nyíltan és keményen fordul 1914 és annak minden következménye ellen. Amit a világháború négy éve és az utána következő »béke« húsz éve teremtett, azt kell felszámolnia, az európai szellemi emberek szerint, a mostani háborúnak."[490] Ezért áll ki cikkében azokért az alkotókért, akik az antifasiszta hadviselő európai országoknak a győzelemért vívott harcát támogatják, hiszen „a mai fájdalmak már egy új Európa születésének előjelei".[491]

1939. december elején írja ezt, s önkéntelenül is adódik a kérdés: honnan meríti a reményt, milyen alapon ítél ilyen korán, ennyi optimizmussal? Kétséget kizáró felelettel nem szolgálhatunk. Azt hisszük azonban, hogy Bálint György bízott benne, hogy a Harmadik Birodalomnak hadat üzent országok nemsokára győzedelmeskednek a Hitler-fasizmus felett. Annál is inkább, mert Anglia és Franciaország az Egyesült Államokat természetes szövetségesének tekinthette.

1939 késő őszén, október közepe táján Bálint Györgynek ismét be kellett vonulnia katonának, ezúttal Tápiósülyre, hatheti nehézpuskás-átképzésre. Sok kemény megpróbáltatásban volt része: esőbensárban gyakorlatoztak. A következő évben is „szálltak a gyors behívók", s úgy volt, hogy újra be kell vonulnia. Befeküdt a Fasor-szanatóriumba, ahol az egyik orvos barátjuk dolgozott. Az ismét Vácra szóló behívó valóban megérkezett, s az orvosi igazolással felesége utazott oda. „Szerencsémre egy emberséges tiszt volt az ügyeletes, és elintézte, hogy Gyurinak ne kelljen bevonulni."[492]

Mivel az Est-lapok államosítása megtörtént – s eközben a *Pesti Napló* is megszűnt –, Bálint György leszerelése után írásait 1939. december elejétől az *Újság* közölte (elsőnek a már idézett *Elszántan és szomorúan*t). Ennek a lapnak, mint 1940 márciusától a *Népszavá*nak is, már csak külső cikkírója lehetett.

Mivel a zsidótörvények alapján létrehozott Sajtókamara őt, korának legkitűnőbb publicistáját és kritikusát, eleve kihagyta a tagok felvételekor, egy szerkesztőség sem alkalmazhatta belső munkatársként, havi fizetéssel. Cikkeiért csak esetenként kapott honoráriumot, és még így is szerencse, hogy akadt lap, amelynek hasábjain, ha nem is sokáig, nyilvánossághoz jutott.

Hét cikkét közölte 1939 decemberében az *Újság*. Ezek közül a *Naplójegyzetek*[493] a karácsonyi számban jelentek meg. A csillaggal megosztott írás második része életrajzi tényhez kapcsolódik. „Technikai okokból egy idő óta nem lakom együtt a könyveimmel – meséli valaki. Lakásomban rokonszenves külföldiek laknak. (. . .)"[494] A mesélő „valaki" maga az író. Csillag Vera közli, hogy amikor Bálint György Londonba utazott (május 15-én), lakásukat – föltehetően anyagi megfontolásból – kiadták „rokonszenves külföldieknek", és ő egyik barátnőjéhez költözött. Arra azonban nem emlékszik, hogy a hazatérés (július 15.) után hol lakott a férje, s végül is mikor költöztek vissza a Szent István park 5. alatti lakásukba. Valószínűleg csak valamikor 1940-ben.

A *Naplójegyzetek* szóban forgó részét a könyveire való emlékezésnek szenteli az író. Könyvekre, amelyek a padlótól a mennyezetig érő polcokon sorakoztak, és amelyeket rendszeresen gyarapítottak, jövedelmük nem kis hányadából. Volt egy állandó vásárlóhelyük a Váci utca 11-ben: a híres Lauffer-féle könyvkereskedés. Ez akkor (főképp a harmincas években) – Csillag Vera szerint – „a baloldali entellektüelek »támasza és talpköve« volt. Sokszor jártunk ott Gyurival. Ilyenkor csodáltam, ahogyan belelapozott a könyvekbe, és percek alatt tudta, mi az, amit érdemes megvenni és elolvasni."

A könyvkereskedés tulajdonosa akkor az „öreg" Klein volt. Egy időben Rózsa Ferenc is ott dolgozott,

aki később az illegális KMP egyik vezetője, majd az 1942-ben megjelent *Szabad Nép* szerkesztője volt, s akit Horthy rendőrsége letartóztatott és halálra kínzott. Ő is a Berzsenyi Gimnáziumba, mégpedig Bálint Györggyel párhuzamos osztályba járt. Amikor a Lauffer-könyvkereskedésben dolgozott, Rózsa Ferenc „a harmincas években többször járt nálunk a Klein-lányokkal, akik közül az idősebb, Juliska, osztálytársam volt a gimnáziumban".[495] Rózsa Ferenc ekkor már az illegális párt aktív tagja – 1932-ben a *Kommunista* című lap munkatársa.

E fejezetrész címe – „Az emberiség végnapjai" – áll Bálint György egyik cikke fölött is, amely 1940. április 14-én a *Népszavá*ban jelent meg. Azokkal a polgári szellemiségű entellektüelekkel száll vitába az író, akik közül „... sokan emlegetik az emberiség végnapjait. Sokan beszélnek arról is, hogy az emberiség menthetetlen és javíthatatlan". Velük szemben Bálint György megállapítja: „Nem lehet általában az »emberiségről« beszélni."[496] E pontatlanul tág fogalomba ugyanis a legellentétesebb érdekű és osztályhelyzetű emberek tartoznak. Köztük azok az elnyomott és kizsákmányolt százmilliók is, akik „ma még a világtörténelem előszobájában várakoznak ..." – mindenekelőtt arra, hogy a maguk társadalmi rendjét és életformáját megteremtsék, az emberiség „végnapjai" után. Nekik köszönhetjük, hogy „Az emberiség túl fogja élni ezeket a »végnapjait« is, mint ahogyan túlélt eddig is minden végnapot."

Ez a kegyetlen, háborús időszak tehát Bálint György szerint egyáltalán nem jelenti az emberiség végnapjait, mint ahogyan azok az első világháborúban sem következtek be. „Csak az életformák nem halhatatlanok: és ez az, amibe olyan sokan nem tudnak beletörődni. Az értelem és az erkölcs majd ta-

lán más keretek között él tovább: reméljük, hogy jobban és tartósabban, mint eddig."

E cikkében Marx híres megállapítását is idézi: „Ha a szocializmus megvalósul, írja *Marx, véget ér az emberiség előtörténete.* Az »emberiség« túlnyomó többsége – folytatja Bálint György – csak akkor kezd majd élni, és történelmet formálni."[497] A polgári humanista bölcselkedők az „emberiség végnapjait" emlegető pesszimizmusáról megjegyzi, hogy nem veszik észre „... hogy a proletariátus maga a testet öltött társadalomkritika".[498] A *Jegyzetek a hóról*[499] című írásában József Attilára emlékeztetve állapítja meg: „Az igazi realisták mindig a munkások: az anyagi valósággal birkóznak egész életükben. Formába öntik az anyagot, de ugyanakkor az anyag is beleszorítja őket ércszabályaiba."[500]

Bálint György a legnehezebb időkben sem „óvatos": minél veszélyesebb a marxizmust propagálni, annál elszántabban ír róla. S nemcsak cikkeiben foglalkozik vele. A Cserépfalvi Kiadó munkájába ez idő tájt kapcsolódik be intenzívebben. Néhány kéziratot lektorál, de ami ennél fontosabb, hogy baráti tanácsaival biztatja Cserépfalvi Imrét, hogy minél több, a haladást szolgáló, az igazságtalanságokat leleplező, háborúellenes és antifasiszta könyvet, füzetet adjanak ki. Minél többet, és amíg csak lehet, minél előbb![501]

Ekkor még más kiadóknak is dolgozott. 1940-ben három műfordítása jelent meg: Ann Bridge *Griffmadár* (Franklin), Stuart Cloete *A harcos nép* (Dante) és John Knittel *Marokkói kaland* című regénye (Bárd kiadás).

„1940 késő őszén, hazafelé menet a Pozsonyi úton (éjjel egy óra körül) hozzánk szegődött egy kutya. Jött velünk, mintha hozzánk tartozna. A kapu előtt, amíg a házmesterre vártunk, Gyuri azt mondta: »En-

nek a szegény kutyának nincs hol aludnia ebben a hidegben. Vigyük fel, csak ma éjjelre, holnap elviszem valahova.« A kutya, mintha csak megértette volna, hogy tőlem függ a sorsa, rámnézett óriási, meleg, barna szemekkel. Beleegyeztem.

Felvittük, megetettük és fekhelyet csináltunk neki a konyhában. Másnap hajnalban elkezdett ugatni. Bevittük a szobába, nehogy a szomszédokat is felverje. Délelőtt Gyuri elvitte egy kutyaszépítő »intézetbe« és visszajött egy szép, fehér, barnafoltos, gyönyörűen megnyírt kutyával. Szerencsére nem valódi drótszőrű foxi volt (azokat nem szerettem), hanem egy sima és egy drótszőrű foxi keveréke. Sem a füle, sem a farka nem volt levágva – ahogy az a pedigrés drótszőrűeknél szokás –, nagyobb is volt, és a szeme ellenállhatatlanul szép volt.

De még mindig ellenkeztem. Gyuri betett egy hirdetést az újságba – hogy ezzel is húzza az időt –, hátha valaki keresi elveszett kutyáját. Sokan telefonáltak, és az egyik leírása már majdnem ráillett, de aztán kiderült, hogy az illető hímkutyát keres, ez pedig nőstény volt.

Közben elmúlt néhány nap, és már én is úgy megszerettem a kutyát, hogy nehezen váltam volna meg tőle. Abban az időben láttunk egy filmet, amelyikben egy foxi szerepelt. Mister Smith-nek hívták. Miután a miénk nőstény volt, elneveztük Mrs. Smith-nek. Idővel ezt túl hosszúnak találtuk, és Szmisszinek, később Smiceknek és végül Smicinek hívtuk. Negyvennégyben, amikor én »olajra léptem« (vagyis hamis papírokkal bujkáltam), odaadtam valakinek. Később, az ostrom alatt megint velem volt. A felszabadulás első napján kiment az utcára, és soha többé nem került elő."[502]

Gondos Ernő könyvében olvasható – negatív „másolatban" – Bálint György kézzel írt, disztichonos verse, amelyet 1942-ben a Margit körúti fogházban „költött" a „kutyájához".[503]

Bálint György életében az 1940-es év – miután az említett orvosi igazolással sikerült kikerülnie az újabb katonai szolgálatot – viszonylag nyugodt és termékeny esztendő – sajnos, az utolsó ilyen év – volt. A gazdagság publicisztikai tevékenységében már kevésbé mutatkozik, hiszen mindössze húsz-egynéhány cikke, s csupán hat kritikája jelent meg az *Újság*, a *Népszava* és a *Nyugat* hasábjain. Nem is elsősorban a cikkek írására összpontosítja figyelmét, hanem egy könyvméretű tanulmányra, amelyet *Veszély Ázsiában* címmel ír a Cserépfalvi Kiadó megbízásából.

A *Veszély Ázsiában* 1940 közepe táján jelent meg, de megírására Bálint György már az előző évben készült: kisebb kézikönyvtárnyi szakmunkát szerzett be és tanulmányozott át. Ennek, valamint marxista műveltségének és kitűnő ítélőképességének köszönhető, hogy 124 oldalas kötetében alapos értékelést ad Kína és Japán belpolitikai helyzetéről, 20. századi fejlődéséről, a japán–kínai háborúról, a japán imperializmusnak más imperialista hatalmakkal s a német fasizmussal kialakult kapcsolatáról, és – vázlatosabban – a közel-keleti helyzetről.

Gondos Ernő politikai esszének nevezi ezt a tanulmányt, amelynek mondanivalóját egy csendőrségi nyomozótiszt is „jellemezte" – nyilván felettesei számára: Dr. Kereskényi Barna t. fhdgy. véleménye Bálint György *Veszély Ázsiában* című munkájáról: „Az objektivitás látszatába burkolva, statisztikai adatokkal újságcikkszerűen teletűzdelve, szubjektív kirohanások Japán és ezen keresztül a tengelyhatalmak politikája ellen. Japán ellenfeleit ártatlan áldozatokként állítja be, hosszú felsorolást közöl állítólagos japán kegyetlenkedésekről, mészárlásokról a meghódított Kínában."[504] Valójában Bálint György nagyon is tartózkodott a „szubjektív kirohanások-

tól": tényeket közöl és tárgyilagos véleményt mond róluk.

József Attiláról tudomásunk szerint viszonylag későn, 1932-ben írt először: a *Külvárosi éj* című kötetéről közölt méltatást. Mint említettük, akkor már személyesen ismerték egymást. Csakhamar összebarátkoztak, bár kapcsolatuk nem volt olyan szoros, mint a Bálint- és Radnóti-házaspár között, akik egymástól nem messze laktak és gyakran voltak együtt.

„József Attilával és Szántó Judittal Dóczéknál ismerkedtünk meg, azt hiszem, 1932–33 telén. Aztán időnként együtt voltunk, de nem olyan gyakran, mint Radnótiékkal. Egy alkalommal, amikor náluk voltunk, Attila felolvasta *Lebukott* című versét (ez akkor nem jelenhetett meg). Csodálatos élmény volt. Nálunk is voltak többször; csak egy estére emlékszem. Régi magyar dalokat énekeltünk Attilával. Gyönyörű hangja volt. Tőle tanultam a »hosszú az asztal, keskeny az abrosz, kicsi a vacsora . . .« szövegű dalt. Ezen az estén néhányan a Szegedi Fiatalok közül is ott voltak."[505]

Bálint György az ilyen „házi összejöveteleken" kívül is többször találkozott József Attilával, akit a harmincas évek eleje óta nagyra becsült. (Idéztük erről Horváth Márton visszaemlékezését.) A *Külvárosi éj* című kötetről is megírja ezt, mégpedig olyan tömören, hogy négy mondatban egész tanulmányhoz elegendő gondolatot vet fel: „József Attila egy-egy versében gyakran egy fél verskötetre való téma van. Kevés mai magyar költő tud olyan tömör lenni, mint ő. Egy-egy verse: lírai érzés, elmélkedés, lázadás és cizellálás, összesűrítve. Kifejezésmódja pregnáns, kompozíciója hibátlan, formája a leggondosabban kidolgozott – és a vers hangulata mégis közvetlen, csaknem dalszerű, időnként népies."[506]

Ezután a költő *Medvetánc* című kötetében összegyűjtött verseiről ír 1935 júniusában. Megemlíti, ezek közül „kihagyta néhány legismertebb, harcos

élű versét, másokat viszont »enyhített«, átstilizált – ez inkább hirtelen zavarra és elbizonytalanodásra mutat, mint mélyebb jellemátalakulásra".[507] Ezzel voltaképpen mentegeti a költőt, legújabb verseiről megállapítva: „Ezek a versek elszigetelődésről, magányos keserűségről, önmagába merülésről vallanak."[508] Hiszen Bálint György ismerte az „elszigetelődés" előzményeit: a költőt az illegális kommunista párt mellőzte, kiközösítette soraiból. Költészetét a szektás esztéták igaztalanul támadták, leszögezve, hogy az már nem a munkásosztály törekvéseinek, harcainak kifejezője, segítője.

Bálint György egy pillanatig sem osztotta a költő elleni vádakat, és mélységesen fájlalta azt a konfliktust, amely az akkori pártvezetés és a költő között támadt, s nem kismértékben hozzájárult József Attila betegségének rohamos rosszabbodásához. Ez az elszigetelődés okozta a költő befelé fordulását. Bálint György a *Medvetánc*ról írt kritikájában megállapítja: „József Attila, úgy látszik, eljutott önelemzése során addig az ősi határvonalig, melyen túl már nincsen semmi. Most már mintha mindent felderített és tisztázott volna termékeny magányában. Minden nagy és lelkiismeretes magába merülésnek megújulásra kell vezetnie. Ez a megújulás ennél a nagyszerű költőnél sem maradhat el, és útja csak egyfelé vezethet: vissza a világba."[509]

Baráti, őszinte, jó tanács ez. Bálint György tud József Attila betegségéről, de bízik benne, hogy kilábal a bajból, s ehhez a legjobb fogódzóul ajánlja a befelé fordulás ellentéteként a világba való visszatérést: az ösztönök világa helyett a termelési erőkét. Ennek „varázsait" mérje le és fejezze ki újra a költő – javasolja a kritikus, remélve barátja gyógyulását. Ha ezt a reményét Bálint György akkor még nem fejtette ki bővebben, viszont határozottan megfogalmazta József Attila következő, *Nagyon fáj*[510] című kötetéről szóló cikkében, a *Gondolat* 1937-es első

számában: „... reméljük – a költő érdekében is –, hogy lírájának ez az irányzata, ez a nagy befelé nézés nem marad állandó. Emberi és művészi szempontból egyaránt meddő volt sokáig itt időzni."[511] Ezt követően kifejti, hogy a további befelé fordulás szülte pszichoanalitikus felismerésekből „személyes ügy helyett egyszerűen csak *magánügy* lesz", tehát a költőnek utat kell találnia a közösséghez. Ez a kritika azonban sokkal többet mond ennél. S éppen, mert a *Gondolat*ban jelent meg, más megállapításai is rendkívül fontosak.

Elsősorban azok, amelyekkel kiáll a József Attilát ért „balos" támadások ellen: „Gyanús az olyan költő, aki *minden* versében szabatosan és félreérthetetlenül döntögeti a tőkét, és ha siránkozhatnékja van, gyorsan leteszi a tollat, és félrevonul. Az ilyen költőnek nemcsak művészi, hanem emberi és szocialista meggyőződése is fölötte gyanús. Nem igazi harcos az, aki soha, egy pillanatra sem csügged, és nem igazi költő, aki ezt a pillanatnyi csüggedést nem meri bevallani. Őszinteség nélkül nincs költészet és nincs harc sem."[512]

Bálint György nem csupán a költőt védi, hanem az új világért küzdő harcosoktól általában is őszinteséget követel. József Attilát – folytatja – most túlzás volna ugyanolyan baloldali költőnek tekinteni, mint néhány évvel korábban, „de ugyanilyen túlzás volna, ha azt mondanánk, hogy végképp eltávozott a tömegek ügyétől, a szocializmus gondolatától. Tekintsük egyszerűen költőnek, méghozzá igen nagy jelentőségű költőnek, aki szocialista elveit fenntartva, a gyakorlatban befelé fordult. Nem jobbra fordult – csak befelé. Ez lényeges különbség."[513]

A méltatott *Nagyon fáj* kötet verseiből idéz, azt bizonyítva, hogy sem a munkásszolidaritás, sem a népfrontlendület „nem veszett ki" József Attilából, „... akit – hangsúlyozza – napjaink egyik legjelentékenyebb költőjének tartok". És megismétli:

„. . . nem tartom sem kisiklásnak, sem »árulásnak«, hogy József Attila egy időre hátat fordított az emberi közösségnek". Befejezésül azonban újfent a költő figyelmébe ajánlja: „De most majd ismét fel kell fedeznie a világot, az emberi kapcsolatokat, »a termelési erőket odakint«. S költészetével ismét *segítenie* kell azokat, akik a termelési erőket az egész emberiség érdekeinek szolgálatába akarják állítani, egy kis csoport szolgálata helyett."[515]

Tudjuk, hogy József Attila mindjobban elhatalmasodó betegsége miatt már nem „teljesíthette" ezt a követelményt. Valószínű, hogy Bálint György barátja romló egészségi állapotáról tudva maga sem várt gyors visszautat a befelé fordulásból. Abban az időben, amikor a költő már a Siesta-szanatóriumban volt gyógykezelésen, a megmentéséért fáradozó Szántó Judit kieszközölte, hogy a Kereskedelmi Iparcsarnokban „rendezzenek egy előadást, Attilát szerető írókkal. Az ígéretet megkaptam, tehát a helyiség is biztos volt. Bálint György és Radnóti Miklós, akik minden időn át barátai voltak Attilának, el is vállalták a rendezést."[516]

József Attila 1937. december 3-i tragikus halála annyira megrendítette Bálint Györgyöt, hogy akkor egy sort sem írt róla, mert képtelen volt rá. Ha akkor nem is, azután annál többet írt, annál többször hivatkozott a költőre. S ha korábbi kritikáiban akadt kiigazítandó vagy teljesebb értelmezést kívánó megállapítás, értékelését kiigazította és maradéktalanul ki is egészítette. Agárdi Péter jól érzékeli és követi nyomon mindezt.[517]

Két évvel József Attila halála után Bálint György így ír róla: „Nehéz pátosz nélkül írni róla, hiszen élete is csupa pátosz volt, a szónak nem annyira modern, mint inkább görög értelmében, ami elsősorban magát a szenvedést jelenti. Nyomor, harcok, szkizofrénia, öngyilkosság, mindez önkéntelenül is nagy és megrendült szavakat kíván. Mégis, azt hiszem, aki

József Attiláról írni akar, annak kerülnie kell az ilyen szavakat."[518]

Ezt megelőzően, 1938 nyarán idézi a költő alakját, mert akkor jelent meg „összegyűjtött verseinek hatalmas, bár kissé hiányos kötete". Bálint György hiányolja, hogy a költő szociális verseinek „egy részét, sajnos, túlzott szigorral kihagyták a kötetből . . ."[519] És jó másfél év múlva Bálint György a Cserépfalvi Kiadó megbízásából (1940-ben) sajtó alá rendezte József Attila *Összes versei*nek első olyan gyűjteményét, amely az akkor ismert összes verset tartalmazta. Bálint György tehát nemcsak tollal, hanem szerkesztői munkával is éltetője, gondozója volt költőbarátja életművének.

Említettük, hogy a Bálint- és Radnóti-házaspár között szoros volt a barátság. Azzal kezdődött, hogy Bálint György „feltűnő művészi érzékenységre valló" kritikát írt Radnóti első verskötetéről, a *Pogány köszöntő*ről. Gondos könyve idézi erről a költő özvegyének sorait: „Első találkozásom Bálint Györggyel, ha nem is testi valóságban történt, mégis felejthetetlen. 1930. június 3-án szóbeli érettségire mentem a Mária Terézia állami gimnáziumba (ma: Varga Katalin Gimnázium). A fogaskerekű felől jöttem a négyes villamoson, át a Margit-hídon, de leszálltam a pesti hídfőnél, hogy előbb még találkozhassam Miklóssal, aki a Lipót körút (ma: Szent István krt.) 5. számú házban lakott, és a hídfő Pozsonyi út felé eső kis parkjában várt. Kiszolgáltatott, nyomorult kis lénynek éreztem magam ott a hányingeres vizsgadrukkban. Rémülten kapaszkodtam Miklósba, hogy segítsen, tegyen csodát, hogy ne kelljen bemennem az érettségire. Ő szó nélkül kezembe adta a *Nyugat* júniusi első számát, Bálint György írt benne Miklós első kötetéről, a *Pogány köszöntő*ről. Az első fontos és költővé avató kritika. Akkor ott, ettől egy kicsit

megnyugodtam, és azzal mentem az iskolába, hogy akármi is történik velem, most már csak az a fontos, hogy Bálint György írt Miklósról, és így írt, ilyen értőn, biztató hangon."[520]

Baróti Dezső írja, hogy magának Radnótinak is „A legnagyobb örömet Bálint György kritikája szerezte (. . .), nem annyira azért, mert a *Nyugat*ban jelent meg: lázadó indulataiban a nagy múltú folyóiratot ekkor még fiatalos iróniával nézte. Inkább azért, mert a kritikát az a Bálint György írta, akinek írásait már ekkor nagyon közelállónak érezte magához."[521]

Nem tudjuk, mikor találkoztak először; 1931 nyarán – Baróti szerint – Radnóti Miklós és Bálint György már barátok voltak. Találkozásaikra azonban a harmincas évek elején csupán nagyobb időszakonként kerülhetett sor, mert Radnóti akkor még a szegedi egyetem hallgatója volt. Menyasszonyával csak 1932-ben ismertette meg Bálint Györgyöt egy közös vasárnapi kirándulás alkalmából. (Radnótiné visszaemlékezése szerint ekkor Bálinték már Budán, a Keleti Károly utcában laktak.)

Ugyancsak 1932-ben került sor a közös tátrai nyaralásra, amelyről korábban már részletesen megemlékeztünk. Most (Baróti könyve alapján) mégis idézünk Radnótiné visszaemlékezéséből, mert e forrásból még teljesebbé válik a kép. „Bálint György csak pár nappal utánunk érkezett (. . .) és bizonyos nyugtalansággal vártuk, hogy mit fog szólni spártai életünkhöz. Persze velünk együtt vállalta a patakbeli mosakodásokat, a favágást, mindazt, ami adódott. A kunyhó ajtajának belső oldalára nagy betűkkel bevéste Lenin nevét, és gyakran ismétlődő eledelünket is Gyuri szavával »lenincsének« becéztük. Esténként gyertyafénynél Dóczi György a magával hozott *Tőké*ből olvasott fel, amit hosszú viták követtek."[522] S nem utolsósorban ide kívánkozik az adat, hogy Rad-

nóti Miklós *Tátrai tábor* című versét Bálint Györgynek ajánlotta.

Baróti Dezső az ekkoriban írt Radnóti-versekkel kapcsolatban említi Villon hatását, s ennek kapcsán József Attila példamutatását, amely – úgymond – erősítette Radnótinak „azt a szándékát, . . . hogy rímes verseket írjon". „Radnóti Miklósné visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Bálint Györgyék lemezjátszója mellett ülve gyakran hallgatták a *Koldusopera* számait és azt a néhány német mozgalmi dalt, amelynek lemeze csempészúton jutott el hozzájuk. Bálint György felesége az előbbi visszaemlékezés szavai szerint »gyönyörűen énekelte valamennyit . . .«. Az ő éneke nyomán kapott kedvet Radnóti Miklós az egyik dal átköltésére . . ."[523]

Radnóti *Lábadozó szél* című kötetét Bálint György két helyen is méltatta: némileg Babits véleményével vitázva a *Nyugat*ban[524] *és a Pesti Napló*ban (1933. február 12. 35. sz. 23. old.). S mint nemrégiben kiderült, Radnóti védelmében vitacikket írt a *Független Szemlé*be is (1933. novemberi szám), Simon Andorral vitázva igen szellemesen. De cikkében bírálja is költőbarátját: „Radnóti nyelvében és hasonlataiban talán valóban akadnak »modernizmusok«, melyeket szívesen lecserélnénk valamilyen egyszerűbb és puritánabb fordulattal. Nem lehet azonban tagadni, hogy nyelve még így is érdekes, sajátos ízű és gyakran szuggesztíven tömör."[525]

Többször említettük Bálint György *Járkálj csak, halálraítélt!* című cikkét és foglalkoztunk publicisztikájával. Kiss Ferenc kritikai értékelésében méltatja ezt a cikket. „Ha a szociológiai értelemben vett valóságot kérné számon ezen a köteten, vagy csak a mondandó fogalmi elemeire figyelne, akkor a szorongató haláltudat állandósuló jelenlétét ő is dekadenciának: világcsömörnek, pacifizmusnak minősíthetné, . . . de ő a korszak baljós közérzetével szembesíti a kötet veszélytudatát, s a résztartalmak helyett

a versekben működő lélek egészét figyeli, tehát nemcsak a félelmet, hanem, az élettel való kötődés szorosságát, s így a haláltudat és az egészség összefüggését is látja. S látja a félelem bevallásában rejlő erkölcsi erőt, a holnapra készülő lélek szelíd és szigorú bátorságát."[526]

Mint kritikus és barát, Bálint György segítette leghathatósabban a költő művészi fejlődését, egyre magasabb csúcsokra ívelő pályáját. Radnóti viszonozta a baráti segítséget, a *Jégtáblák, könyvek, koldusok* címét például ő javasolta. És ami ennél is fontosabb, a könyvről elismerő kritikát írt. Abban olvashatjuk ezt a megállapítást is: „Bálint György némi öngúnynyal, idézőjelbe írva »közíró«-nak nevezi magát, én költőnek tartom." S ezt mintegy azzal indokolja: „A világ apró látványai az elmélet és líra magasságába emelkednek, minden jelképpé nő és a bálinti világ éles fényeiben helyezkedik el véglegesen."[527]

„József Attila, Radnóti és Bálint életművében – írja Gondos Ernő – rengeteg az egymásra rímelő motívum, esetenként szándékolt parafrázis. Műveik sokoldalú érintkezését, beleértve a tudatos és spontán motívumkölcsönzéseket is, szellemi rokonságuk magyarázza."[528] (Egyébként több „egymásra rímelő motívum" van József Attila költészete és Bálint György publicisztikája között, s nyilvánvaló, hogy az előbbi hatott az utóbbira.) Kétségtelen azonban, hogy Radnóti Miklós 1936-os kötete rendkívül jelentős megállapításra indította Bálint Györgyöt: „. . . Valamennyien halálraítéltek vagyunk."

Ugyanilyen fontos az, amit Radnóti Miklós verseiről 1940-ben írt – tanulságul: „Igen, a halált is le lehet győzni, ha vállaljuk, és nem törődünk vele, mikor csap le; ha a halál közvetlen közelében is úgy dolgozunk, mintha örökké élnénk."[529] Radnóti Miklós, ha nem is sokáig, de túlélte Bálint Györgyöt, s az emlékére írt *Ötödik eclogá*ban, 1943. november 21-én meg is siratta:

Eltűnt. – koppan a hír.
És dobban, dermed a szív bent.
Két bordám közt már feszülő, rossz fájdalom ébred,
reszket ilyenkor s emlékemben oly élesen élnek
régmondott szavaid s úgy érzem testi valódat,
mint a halottakét –
Mégsem tudok írni ma rólad!

„A VILÁG CSAKUGYAN SZÉP VOLT..."[530]

Az emberiség végnapjai című cikkével kapcsolatban említettük Bálint György 1940-es publicisztikáját. Idéztünk *Ősfaűrlap* című írásából is. „Sohasem volt oly kevés közünk a sorsunkhoz, mint most, sohasem volt oly kevés beleszólásunk az életünkbe... »Akár egy halom hasított fa« – determináljuk egymást valamennyien. Nincs szükségünk sem indulatokra, sem gondolatokra, az életünket *nem éljük*, az életünk *történik velünk*" – írja *Magányos varjú a jégen*[531] című cikkében. Már 1934-ben a *Közélet*ben játszik ezzel a keserű gondolattal: „Történik velem a közélet..." Jó hat év múlt el azóta, s most már *nem csak* a közélet, hanem általában „az életünk *történik* velünk". Idáig fajult a világ.

De talán túlzás ez a fogalmazás: nem az egész világ, hanem csak itthon fajult idáig a helyzet és azokban az országokban, ahol a fasizmus „ülte torát", a népeket igába hajtva. Az itthoni helyzet, a szűkebb haza lett ennyire mostoha a fiához, aki oly szemérmesen vallotta meg e haza iránti szeretetét, magyarságát – akkor, amikor ellenfelei oly szemérmetlenül magyarkodtak, „hazaffyaskodtak".

A szülőföld szeretete – írja Bálint György – „megvan mindnyájunkban, akik baloldalian gondolkozunk, megvan egészen mélyen, csak nem szeretünk sokat beszélni róla. Csendesen, de erősen érezzük, hogy tartozunk valahová. Egy fizikai és szellemi táj-

hoz, mely elidegeníthetetlenül a miénk. Néhány mező vagy domboldal, amit talán csak a vonatablakból láttunk; egy-két kép, szobor és regény; egy budapesti utcaszöglet; néhány Vörösmarty- vagy Ady-strófa; egy-egy nagyon régi népdal a legújabb gyűjtésekből; színehagyott ruhájú, csendes parasztok és félmeztelen, külvárosi gyerekek, akiket szavak nélkül is megértünk; az alanyi és tárgyas ragozás, a hangrendi illeszkedés és az ikes igék, melyeket a külföldi oly nehezen tanul meg – nagyjából ez az, amit sohasem lehet elvenni tőlünk, amitől nem tudunk és nem is akarunk megszabadulni és amit a legtöbbször meghamisított, leggyakrabban félrehangsúlyozott szóval így szoktak jelölni: haza."[532] Arról, hogy más népeket is becsült, szeretett, hogy a munkásnemzetköziség híve volt, sokat írt spanyolországi útinaplójában.

Hamarosan kitört az új világháború, amely ugyan „senkit sem ért váratlanul", de amikor bekövetkezett, mégis megrendítette Bálint Györgyöt. Az első döbbenetből ocsúdva – nagy, irodalmi tragédiák analógiájára – a népek katarzisának tekinti a háborút, amely után „valószínű, hogy a rend új korszaka kezdődik el, az igazi rendé, mely összefér az igazi szabadsággal . . ."[533]

Személyes sorsát azonban kivédhetetlenül sötétnek látta. Ez készteti a *Diaz levele* után alig másfél hónappal *A toronyőr visszapillant*[534] című számvetés megírására. Cikke még a *Pesti Napló*ban jelent meg az író közvetlen vallomásaként, visszapillantásaként „toronyőri" munkásságára. (Goethe *Faust*jának Lynceusról szóló sorai csupán támpontot és a torony szimbólumát adják a közvetlen mondanivaló kifejtéséhez. A torony az eszmét jelenti, ennek vállalása és szolgálata pedig a toronyőri hivatást.) „Aki arra született, hogy lásson, aki arra rendeltetett, hogy nézzen, akit esküje kötött őrhelyéhez, az nem panaszkodhat. A világ csakugyan szép volt, minden válságával és szörnyűségével együtt.[535] (. . .) ha sikerült

hűnek maradnunk a toronyhoz, akkor csakugyan szép volt minden. Szép volt, amit láttunk és szép volt az is, amiben részt vettünk. Az egész világ szép volt: Giotto oltárképei a firenzei Santa Crocéban és a marseille-i nép éneke július 14-én, a Hardangerfjord hallgatag sziklái egy világosszürke nyári éjszakán és a spanyol munkásasszonyok lármája a valenciai fűszerüzletekben, a steril tisztaság Hamburgban és a kavargó piszok Patraszban, a séták a budai hegyekben és a gondok a pesti lakásban, Moissi hangja a színpadon és a zongoraverkli az udvarban, eltűnődni egy szonetten és felháborodni egy igazságtalanságon, álmodozni egy pohár bor mellett, és harcot fogadni egy statisztikai kimutatás mellett, teát inni egy londoni kocsmában, dokkmunkások között, menetelni az országúton, magyar parasztok között, és megosztani velük egy csajka vizet, figyelni az egzotikus kacsákat a St. James Park taván, és figyelni a politika rádiógramjait, ülni kettesben egy nyári padon és őrt állni magányosan az őszi esőben."[536]

A felsorolás végén már a katonáskodás emlékei is helyet kapnak: azok is velejárói utóbbi éveinek. Mint ahogy hozzátartoznak a későbbi gondok, bajok, gyötrelmes meghurcoltatások is, de sajnos, már nem a szükséges élményekhez, hanem a balsors, az ítélet beteljesüléséhez. Róluk írta a zárósorokat: „Ne sajnáljunk semmit, ami eddig volt, és ne sajnáljuk előre, ami lesz." Ne sajnáljuk, „... mert hűek maradtunk eskünkhöz, láttunk és jelentettünk". S ezt „már nem marhatja ki eszméletünkből semmi".[537]

Utolsó műfordítói munkája 1941-ben a Bárd Kiadónál jelent meg, John Knittel *Therese* című regénye. Átültetésén dolgozott 1941 első hónapjaiban, míg be nem hívták munkaszolgálatra. Ez 1941 tavaszán, májusban következett be; Gödöllőre rendelték. Onnan csakhamar Tokajba, majd Újverbászra vitték. Gondos Ernő közöl egy fényképet könyvében, amely valószínűleg Tokajban készült. Több talicska

is látható rajta, amiből arra következtethetünk, hogy ott kubikos munkát végeztek. Egyébként mind a kaionai, mind a munkaszolgálat körülményeiről kevés az adatunk.[538] „Újverbászon egyszer meglátogathattam. Akkor elég jó hangulatban volt, csak a bizonytalanság izgatta, hogy meddig tarthat még. Egy barátnőnk lakott akkor Újverbászon, és így, ha Gyurinak »kimenője« volt, emberi körülmények közé került."[539]

1941. augusztus 26-án engedték haza. Hét hónapot tölthetett otthon, és azalatt készült kéziratban ránk marad *Visszapillantás*[540] című írása, amely allegorikus számvetés a múlttal; s ugyanakkor dolgozott *Nyugati regény–magyar regény*[541] című esszéjén is. Első közlésükre csak jóval a felszabadulás után került sor.

Tudomásunk szerint az életében publikált legutolsó írása a *Népszava* 1942. január 18-i számában jelent meg *Siker és érték*[542] címmel. Az igazi és az álirodalomról szól, rámutat arra a veszélyre, hogy a talmiság háttérbe szorítja az igazi irodalmat. A csillagászati példányszámban fogyó bestsellerek ellen roppant nehéz hathatósan küzdeni. Mivel „az álirodalom sikere társadalmi jelenség, (...) leküzdése is csak társadalmi úton lehetséges. Új rétegeket kell olvasókká nevelni, új tömegeket, amelyek nem ismerik a kispolgár félelmi és kényelmi szempontjait, amelyeknek létérdeke a valóság megismerése és átalakítása..." – mondja Bálint György utolsó kulturális politikai állásfoglalásában.

Utolsó, legutolsó – ezek a jelzők ismétlődnek újra meg újra Bálint György ekkori munkáival kapcsolatban. S a tragédia – 1941–42-ben már egyre közelít, személyes és történelmi vonatkozásban egyaránt. Nem tudhatja, „meddig tarthat még" a munkaszolgálat Újverbászon, de tud róla, hogy – a kapitalista Európa sok meghódított országa után – 1941. június 22-től már szovjet földön is gyorsan

nyomul előre Hitler hadserege. S vele „vállvetve", öt nap múlva Magyarország is hadat üzent a Szovjetuniónak.

Emiatt sem tekinthette augusztus 26-i elbocsátását véglegesnek, nem bízott abban, hogy most már tartósan békén hagyják. Hazatérése után mégis újra munkába veti magát, leginkább a Cserépfalvi Kiadónak dolgozik, biztatva Cserépfalvi Imrét baloldali szellemű, háborúellenes és antifaszista kiadványok megjelentetésére. Munkával telik el az ősz, részben a tél is, de már nem minden baj nélkül.

A Hadik-laktanyában (Horthy Miklós út – ma: Bartók Béla út – 24-ben) székelő katonai kémelhárítás provokátort küldött lakásukra. Csillag Vera ezt írja róla: „Január 22-én megjelent egy nő, Gyurit kereste, de nem volt otthon. A nő nem akart várni, azt mondta, másnap reggel újra eljön. Gyuri gyanúsnak találta, hogy nekem nem akarta megmondani, milyen ügyben keresi, és elhatározta, hogy nem fog ajtót nyitni. De aztán mégis beengedte a nőt, aki elővett nyolc kis diafilmet, azzal, hogy Isztambulból küldték, választ vár, és két napig még Pesten lesz. Egy szállodacímet adott meg.

Nem volt nagyítónk, nem tudtuk elolvasni a lekicsinyített szöveget. Elrohantam nagyítóért. A levél így kezdődött: »Kedves Imre, ez a levél hármatoknak szól, Bálinttal és Kováccsal«, azután részletes utasítás következett, hogy ki, mit csináljon. Cserépfalvi szervezze meg az entellektüeleket, Bálint a ipari munkásokat, Kovács a földmunkásokat.

Gyuri rögtön arra gondol, hogy ez provokáció, miután a levél Cserépfalvinak szólt. De mégsem mert azonnal a Hadikba menni. Először a Cserépfalvi könyvüzletbe ment. Ott Cserépfalvinétól megtudta, hogy a férje már néhány napja a Hadikban van. Ezután elment a Hadikba, átadta a filmeket és elmondta, hogyan kerültek hozzá. Elengedték."[543]

A történtekkel azért foglalkozunk részletesebben,

mert a sajtóban (Bálint György születésének 70. évfordulójára) a fentiektől eltérő beszámoló jelent meg róluk. Az írás így kezdődik: „1942. január 18-án letartóztatták a magyar határ átlépése után Visnovitz Jenőné magyar születésű, török állampolgárt. Még aznap őrizetbe vették egy éjszakára Bálint Györgyöt, Cserépfalvi Imrét és Kovács Imrét."[544] Pedig Bálint Györgyöt akkor nem vették őrizetbe, Cserépfalvit viszont nem „egy éjszakára", hanem néhány napig fogva tartották a Hadik-laktanyában.

A cikk dokumentumrészleteket is közöl, amelyek az eseményeket ismertetik. Az első dokumentumrészlet szerint Bálint György tanúvallomást tett Visnovitz Jenőnének a haditörvényszéken lefolyt tárgyalásán. Bálint György egyáltalában nem találkozott Visnovitznéval. Január 22-én egy provokátor kereste fel, a nyolc diafilm pedig az eredetiről készült másolat volt.

Az sem felel meg a valóságnak, hogy „Bálint György II. r. gyanúsított az ipari munkásság körében (...) szervezkedést indított (...)" Bálint György az „utasítást" hozó provokátort önvédelemből feljelentette és előzőleg sem folytatott semmiféle szervezkedést.

A kémelhárítás azonban igyekezett bebizonyítani a szervezkedést. Cserépfalvi Imrétől tudjuk, hogy áprilistól szeptemberig, mialatt vizsgálati fogságban tartották őket, a magyar katonai kémelhárítás érintkezésbe lépett a gyanúsítottak nevében Visnovitzné és Lutfi angol érdekeket képviselő megbízóival.[545] Cserépfalvinak a diafilmre vett üzenetet Pálóczi Horváth György küldte, aki korábban Bálint György kollégája volt, ekkor Törökországban élt emigrációban, és a cikk írója szerint az angol titkosszolgálatnak dolgozott.

Tosan Satvet Lutfi, török állampolgár, 1942. április 1-én kereste fel a könyvüzletben Cserépfalvit azzal, hogy üzenetet hozott Pálóczi Horváth György-

től, aki korábban Visnovitz Jenőnével küldte a diafilmeket. Cserépfalvi, az előzményeken okulva, följelentette az üzenethozót. „De ez a szerencsétlen török valódi volt és nem provokátor, így mindannyiunkat bevittek a Hadikba."[546] Erről Csillag Vera számol be részletesen:

„Április 2-án reggel jött két férfi, mondván, hogy valutarendőrség, és Gyurinak velük kell mennie, öltözzön fel. Miközben öltözött, az egyik detektív telefonált, és utána azt mondta, én is öltözzem fel, mert nekem is be kell menni. Mind a ketten sejtettük, hogy nem valutarendőrség.

Éppen ott volt a bejárónő, és nagy kegyesen megengedték, hogy a kutyát elvigye a szüleimhez. Így ők tudtak arról, hogy elvittek minket.

A Hadikban külön hallgattak ki. Aránylag udvariasak voltak, de néha rám ordítottak. Aztán »markos legények« jöttek be, és minden percben vártam, hogy elvernek. De nem bántottak. Időnként átvittek egy másik szobába, egy újabb kihallgatóhoz. Emlékszem egy jelenetre: keresztülvittek egy szobán, ahol Cserépfalvi állt, falnak fordulva. Azt kérdezte tőlem a detektív: – Ismeri ezt a patkányt?

Enni egész nap nem adtak, mert még nem voltunk az ellátmányi listán. Este levittek a pincébe, ahol a zárkák voltak. Katonák voltak az őrök. Az egyik nagyon megsajnált, és adott egy darab kenyeret. Másnap reggel már adtak egy csésze pótkávét és kenyeret. Aztán megint felvittek kihallgatásra. Ebédre lekváros metéltet kaptam, amit sosem szerettem, de olyan éhes voltam, hogy még ízlett is.

Délután bevittek egy szobába és otthagytak egyedül. Később bejöttek civilruhás férfiak – halkan beszélgettek egymással, de úgy, hogy egyes szavakat megértsek: Margit körút . . . hajnal . . . akasztás . . . Meg voltam győződve róla, hogy ez Gyurira vonatkozik. – Este kilenckor közölték, hogy hazamehetek. Először a szüleimet kerestem fel, azt akarták,

maradjak ott, de nem volt türelmem hozzá. Hazamentem, egész éjjel felöltözve ültem a díványon, és képtelen voltam másra gondolni, mint arra a négy szóra. Reggel jött egy barátunk, aki a szüleimtől megtudta, hogy otthon vagyok. Ez egy kicsit megnyugtatott.

Egy nap gyalog mentem Budára a Margit-hídon. Egyszer csak szembejött velem az a katona, aki a Hadikban a kenyeret adta. Megismert, és elmondta, hogy Gyurit átvitték a Margit körúti fogházba (csodálkozott, hogy nem értesítettek), szabad látogatni, de engedélyért a Hadikba kell menni.

Két nap múlva Gyuritól is jött levél, közölte, hogy hol van, ne aggódjak, vigyek csomagot, fehérneműt és könyveket (élelmiszert nem lehetett beküldeni). Ha jól emlékszem, Gyuri egy ideig közönséges bűnözőkkel volt együtt. Később Weil Emil és Pikler György, akik akkor már évek óta bent voltak, elintézték, hogy az ő cellájukba tegyék át. Levelet kéthetenként írhatott, de többször kaphatott."[547]

Ezek tehát a letartóztatás, a Hadik-laktanyában a katonai kémelhárítók által folytatott vallatás részletes, majd a Margit körúti (ma: Mártírok útja 85.) fogházban töltött hetek és hónapok vázlatos körülményei. Kiderül, hogy a gyanúsítottakat elég hamar átvitték a Hadikból a Margit körútra, ahol sok tekintetben azonban még a kémelhárítók rendelkeztek felőlük. Nincs rá adat, hogy a katonai ügyészség vádiratot készített volna ellenük. Valószínű, hogy az említett *Élet és Irodalom* cikkben közölt 3. dokumentumrészlet szerinti vizsgálati fogságot egy vizsgálóbíró rendelte el (1942. április 30-án), s az folytatta kihallgatásukat is.

Cserépfalvi Imre védőügyvédje az idézett dokumentumrészlet szerint azzal kérte a katonai eljárás megszüntetését, hogy „a gyanúsítottak a terhükre róható cselekményeket még a háború idejére szóló büntetőjogi rendelkezések hatályba lépte előtt követték

el". Erre való tekintettel a gyanúsított Cserépfalvit és Bálintot szeptember 11-i rendelkezés alapján 12-én szabadon engedték (Kovács Imrét már előbb), majd „bűnügyüket" – 1943. január 26-án, amikor Bálint György már nem élt – a királyi ügyészségnek adták át. Ekkor azonban – mint az említett dokumentumrészletből kitűnik – már nincs szó a kémelhárítók által „bizonyítani" próbált szervezkedésről, hanem a gyanúsítottak „bűnéül" általában egész baloldali tevékenységüket róják fel. Bírósági tárgyalásra ez ügyben azonban később sem került sor.

Fogságuk alatt leggyötrőbb mindennapi „kellemetlenségük" volt az éhezés. (Élelmiszercsomagot nem kaphattak.) A Margit körúti fogságban Bálint György „összekerült az ott büntetésüket töltő kommunistákkal. Találkozott régiekkel, akiknek már jó néhány év volt a hátuk mögött, mint például Horváth Mártonnal, Kovács Istvánnal, Weil Emillel, Péter Györggyel és másokkal a frissen bekerültek közül, akiket Schönherz Zoltánnal, Rózsa Ferenccel fogtak el 1942 tavaszán, nyarán. Horváth Márton elmondja, hogy Goldmann György szobrásszal együtt sokat beszélgettek vele. Bálint széles körű tájékozottságával sok fontos információt adott nekik. »Csaknem tíz éve volt már akkor, hogy utoljára láttam – így beszéli el Horváth a találkozásukat –, s engem meglepett, mennyire magáévá élte át a marxizmust, s milyen közel került a párthoz azóta. Párttag nem volt, de a párt politikáját tudatosan és következetesen támogatta – noha voltak fenntartásai. A moszkvai perekről szóló TASZSZ-információkat nem tudta elfogadni, s gyötrődve kereste a magyarázatot. És rendkívül mélyen érintette József Attilának a párttal való konfliktusa. Nem tudott napirendre térni fölötte."[548]

S ami mindezen túl nagyon jellemző Bálint Györgyre: vizsgálati fogsága alatt spanyolul tanult. Csillag Vera így emlékezik: „A börtönben, fél év

alatt, megtanult spanyolul. De tévedés az, hogy Garcia Lorca néhány versének nyersfordítását[549] a börtönben készítette, mert én csak egy spanyol könyvet küldtem be neki: Cervantes *Don Quijotéjának* első kötetét. Kiszabadulásakor sem ezt, sem a többi beküldött magyar könyvet nem kapta vissza. Gyuri csak a börtön után készíthette el a nyersfordításokat Miklósnak."[550]

Ezzel foglalkozott tehát Bálint György az alatt az utolsó, alig valamivel több mint egy hónap alatt, amelyet otthon tölthetett. Irodalmi ügyet szolgált: Frederico Garcia Lorca verseiből készített nyersfordításokat költőbarátjának, Radnóti Miklósnak. Többször találkozott Cserépfalvi Imrével is, aki mindannyiszor igyekezett rábírni, vonuljanak mindketten illegalitásba, de Bálint György erre nem volt hajlandó. Lesz, ami lesz, mondta, de képtelen vállalni a bujkálást.[551]

1942. október 27-én ismét munkaszolgálatra hívták be Gödöllőre. Mint „nemzethűség szempontjából megbízhatatlan" egyént, különleges munkásszázadba sorozták, s november 27-én szerelvényüket – mozgó vesztőhelyként – útnak indították Ukrajna felé.

Ez időtől fogva nagyon hiányosak az ismereteink Bálint György sorsáról. A legtöbbet az a levél tartalmaz, melyet Bálint Árminné írt Csillag Verának 1942. december 25-én: „Az orvos, aki velük (a munkásszázaddal) ment, tegnap este visszajött (. . .) és hírt hozott a fiúnkról. Voronyezs–Sztálingrád mögött 120 km-nyire, egy kis faluban vannak, ez a végső célpontjuk. Itt részben fakitermeléssel, részben vasútépítéssel foglalkoznak. Vagy iskolában, vagy parasztházakban laknak. (. . .) Reggel 5-kor kelnek, 6-kor indulnak munkába. (. . .) Az utat végig vasúton tették meg (. . .), csak azt az utat a faluig (120 km-t) kellett bizony magas hóban 4 nap alatt megtenni, ezt a gyaloglást igen rosszul bírta szegény Drágám. Az

orvosnak nagyon panaszkodott, de már a harmadik napon nem panaszkodott többé! Az élelmezés elég jó, és azt mondja az orvos, hogy rövidesen meg fogják szokni a környezetet és a munkát."[552]

Bálint György itt egyike volt az ötvenezer zsidónak és politikai üldözöttnek, akiket büntetőszázadban „harctéri segédszolgálatra" küldött a Horthy-rezsim a 2. magyar hadsereg mellé, a Don-kanyarba. Lehet azonban, hogy már ötvenezer fölött voltak, hiszen ők a front mögött végeztek fakitermelést és vasútépítést. Az ötvenezer viszont – Nemeskürty Istvánnak a *Requiem egy hadseregért*[553] című könyve szerint – a frontvonalban látott el fontos műszaki, szállítási és egészségügyi feladatokat. Nyilván korábban is érkeztek oda, mint a munkásszázad, amelyben Bálint György volt. Ők december első felében juthattak el abba a kis faluba.

Lényegében azonos sors várt az arcvonalbeli és a front mögötti munkásszázadok „legénységére": a biztos halál. Mindegyik századot egy „keret" kísérte a pusztulásba. Ennek a honvédekből, tiszthelyettesekből és „egy zászlósi vagy ilyenféle rangú parancsnokból"[554] álló, 15–20 főnyi „keretnek" tudomására is hozták, hogy addig egy tagja sem térhet haza, amíg a rábízott munkaszolgálatosok közül egy is él. Így aztán a keretnek úgyszólván létérdeke volt a munkaszolgálatosok módszeres kiirtása, amit sokszor túlzott ügybuzgalommal, nemegyszer vérszomjas kegyetlenséggel vittek véghez.

Egy Tóth nevű katona 1943. május 4-én (éppen tízéves házassági évfordulójukon) felkereste Csillag Verát – „mondván, hogy ő annak a századnak a keretéhez tartozik, ahol Gyuri is van. Gyuri jól bírta a visszavonulást – hazudta tovább –, csak szemüvegének az egyik üvege eltört, és kéri, csináltassam meg. Átadta a szemüveget, amit felismertem." Ez a Tóth már a halott vagy halálán levő Bálint Györgyről vette le a szemüveget, hogy itthon felhasználja a

hozzátartozók félrevezetésére. Azt mondta ugyanis nekik, hogy kétheti szabadsága után visszautazik a századhoz. Húszkilós élelmiszer- és ruhacsomagot mindenkinek vihet, akinek küldenek. Egy adott napon az Albrecht-laktanyában szedte össze, és kocsira rakta a csomagokat, melyekből azonban nemigen húzott hasznot, mert letartóztatták. (Csillag Vera ügyvéd édesapja ugyanis gyanúsnak találta Tóth eljárását, bejelentette a városparancsnokságon, s ott megígérték, hogy kivizsgálják az ügyet.)[555]

A Vöröskereszt útján beadott ismételt tudakozódásra 1943. július 12-i dátummal érkezett válasz: Bálint György 1943. január 21-én a „Stary-Nikolskojei zsidó kórházban halt meg – ugyanott is van eltemetve. Erről hozzátartozóit már 1943. IV. 29-én hivatalosan is értesítettük."[556] A hivatalos értesítést a hozzátartozók nem kapták meg.

„Stary-Nikolskojé"-val kapcsolatban Gondos Ernő megállapítja: „Ilyen nevű helység . . . nincs, nem is lehet: a név két tagjának végződései az orosz és az ukrán hangrendi illeszkedés szerint kizárják egymást." Ez igaz. Téves viszont az a feltételezés, hogy Bálint György a gomeli háromszögben levő Sztaro Nyikolszkoje nevű kis helységben halt meg.[557] Gomel a Belorusz SZSZK-ban van. Messze nyugatra esik az orvos által említett Voronyezstől és Sztálingrádtól (ma Volgográd). Nemeskürty viszont több szemtanút idézve említi, hogy a 2. magyar hadsereg déli szárnyának alakulatai, észak felé visszavonulva, áthaladtak Sztaro Nyikolszkojén[558], amely nyilvánvalóan egy másik, a fronthoz közelebb eső, azonos nevű helység.

Feltehető, hogy ebben a kis faluban halt meg Bálint György. Nem valószínű azonban, hogy a község *zsidókórházában*. Bizonyára csak valami nagyobb helyiségben felállított tábori kórházról lehet szó. Itt halt meg, a doni katasztrófa idején, a német és magyar csapatok fejvesztett visszavonulása közben.

Bálint György szülei

A Bálint család

Csillag Vera

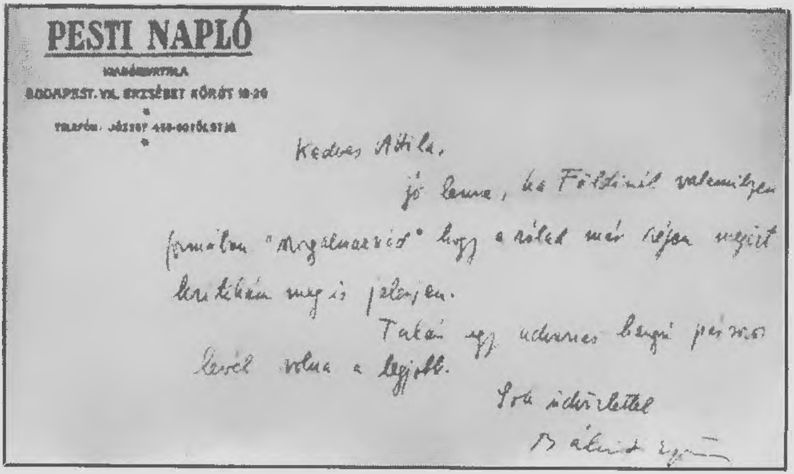

PESTI NAPLÓ

KIADÓHIVATALA

BUDAPEST, VII. ERZSÉBET KÖRÚT 18-20

Kedves Attila,

jó lenne, ha Földinél valamilyen formában "Megalkuvás" hogy a rólad már régen megírt kritikám meg is jelenjen.

Talán egy udvarias hangú privát levél volna a legjobb.

Sok üdvözlettel

Bálint György

Levele József Attilához

Pihenő a zöldben

Pesti pillanatfelvétel

Görögországi emlék

Le rêve du bon petit moineau reconnaissant.

Imé egy hálás, úri állat,
nem véreb, csak veréb.
A lóra néz, szive kiárad,
pöttyent és félrelép.

A jó veréb neve Lidi,
a ló evett, tehát Ede,
s ügyüket mégsem emliti
AZ ÁLLATOK DICSÉRETE.

S e hiányt barátod vette észre,
Nicolas de Radnót et de Radnócz
s nem egy vad Rácz és nem is
egy vad móc.

Radnóti verses „kritikája" az Állatok dícséretéről

A barcelonai utcán

BÁLINT GYÖRGY

SPANYOLORSZÁGBAN JÁRTAM

REKORD KIADÁS
BUDAPEST

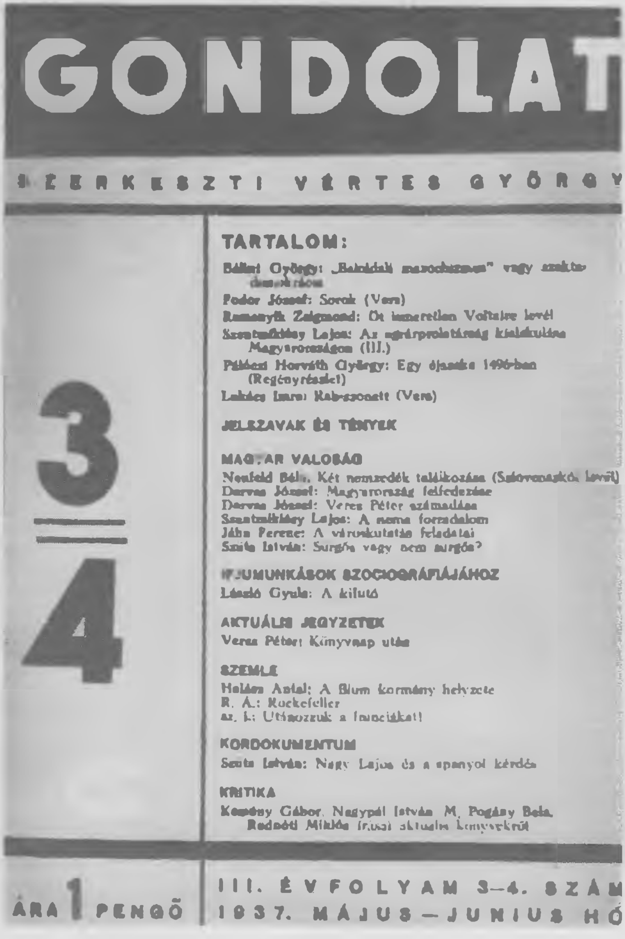

GONDOLAT

SZERKESZTI VÉRTES GYÖRGY

3/4

TARTALOM:

Bálint György: „Balatoni mazochizmus" vagy [illegible]
Fodor József: Sorok (Vers)
Remenyik Zsigmond: Öt ismeretlen Voltaire levél
Szentmiklósy Lajos: Az agrárproletáriátus kialakulása Magyarországon (III.)
Pálóczi Horváth György: Egy éjszaka 1496-ban (Regényrészlet)
Lukács Imre: Kabszonett (Vers)

JELSZAVAK ÉS TÉNYEK

MAGYAR VALÓSÁG

Neufeld Béla: Két nemzedék találkozása (Sátoraljaújhelyi levél)
Darvas József: Magyarország felfedezése
Darvas József: Veres Péter számadása
Szentmiklósy Lajos: A néma forradalom
Jába Ferenc: A városkutatás feladatai
Szita István: Sürgős vagy nem sürgős?

KUBIKMUNKÁSOK SZOCIOGRÁFIÁJÁHOZ

László Gyula: A kiútó

AKTUÁLIS JEGYZETEK

Veres Péter: Könyvnap után

SZEMLE

Holács Antal: A Blum kormány helyzete
R. Á.: Rockefeller
sz. i.: Utánozzuk a franciákat!

KORDOKUMENTUM

Szita István: Nagy Lajos és a spanyol kérdés

KRITIKA

Kemény Gábor, Nagypál István, M. Pogány Béla, Radnóti Miklós írásai aktuális könyvekről

ÁRA 1 PENGŐ

III. ÉVFOLYAM 3–4. SZÁM
1937. MÁJUS–JUNIUS HÓ

A kommunisták féllegális folyóiratának egy száma

Katonaruhában

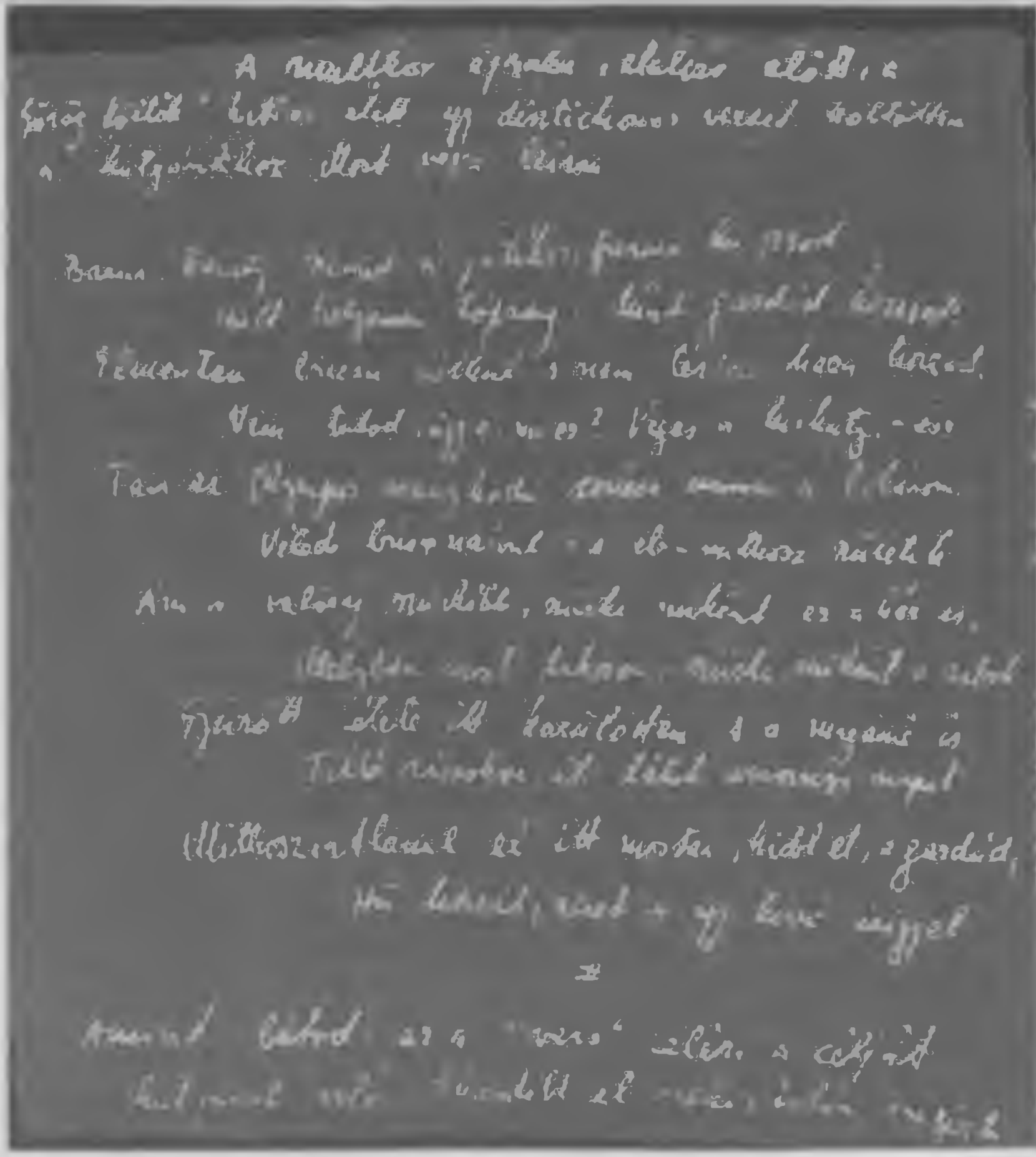

Verses levele a Margit körúti fogházból

Jegyzetek

A jegyzetekben Bálint György *A toronyőr visszapillant* című kétkötetes művének második (Magvető Könyvkiadó 1966.) kiadásában előforduló lelőhelyekre hivatkozunk. A korábbi lelőhelyeket a második kötet függelékében található bibliográfia tartalmazza. A mű címét T betűvel rövidítjük. A fenti műben nem található idézeteknek minden esetben az eredeti közlési helyét adjuk meg. (Ha a tanulmány szövegében nem szerepel a szóban forgó írás címe, azt a jegyzetekben közöljük.)

1 Bálint György: *Az idő rabságában*. Bp. 1935. Viktória. 5. old.
2 *Hitler (Líra)*. T. I. köt. 169. old.
3 T. I. köt. 637–639 old.
4 *Jegyzet a jegyzetekről*. T. II. köt. 15. old.
5 *Még egyszer az „Egyén és tömeg"*. T. II. köt. 56. old.
6 *Intelmek kezdő felháborodókhoz*. T. I. köt. 689. old.
7 Uo. 690. old.
8 T. I. köt. 194. old.
9 Rónay Mária: *Levél Bálint Györgyhöz*. Literatura, 1937. évfolyam. 245. old.
10 *Még egyszer az „Egyén és tömeg"*. T. II. köt. 53. old.
11 T. II. köt. 539. old.
12 *Edgar Poe a Dunán*. T. II. köt. 293. old.
13 T. II. köt 486. old.
14 Uo. 487. old.
15 Iványi Iván közlése.
16 Bálint Árminné és Iványi Iván közlése.
17 Egy másik adat eggyel korábbi évet jelöl. – Meller Vilmosné közlése.
18 A régi Magyarország északi része.

19 Bálint Árminné és mások közlése.
20 Bálint Árminné közlése.
21 Bálint Árminné közlése.
22 Bálint Árminné közlése.
23 Gondos Ernő: *Bálint György. Arcok és vallomások.* Bp. 1969. Szépirodalmi. 9. old. (A továbbiakban: Gondos I. m.)
24 A Bálint család sohasem volt nagypolgári, miként azt Gondos Ernő írja. L. Bálint György: *Rejtsd el az örömöd.* Bp. 1974. Szépirodalmi. Gondos Ernő előszava. (A továbbiakban: B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.)*
25 Bálint Árminné közlése.
26 Vö: Bónis György: *Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom.* Bp. 1962. Akadémiai.
27 *Vadgesztenyék a téren.* T. II. köt. 446. old.
28 T. I. köt. 405. old.
29 *Kolduló állatok.* T. I. köt. 272. old.
30 *Kalandos élet.* T. I. köt. 541. old.
31 *Két gengszter.* T. II. köt. 17. old.
32 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 62. old.
33 Bálint Árminné közlése.
34 Bálint Árminné közlése.
35 A *Dal egy kis kutyáról* c. versikét Iványi Iván őrizte meg, aki Bálint György édesapjától kapta legépelve.
36 Bálint Árminné közlése.
37 Bálint Árminné közlése.
38 Bálint Árminné közlése.
39 T. I. köt. 425. old.
40 T. II. köt. 298. old.
41 *Andersen.* T. I. köt. 508. old.
42 *Iránytű.* T. II. köt. 177. old.
43 *(Vallomás olvasmányairól.)* T. II. köt. 172. old.
44 *Régi filmek halálára.* T. I. köt. 598. old.
45 T. II. köt. 68. old.
46 *Mérlegek.* T. I. köt. 538. old.
47 T. I. köt. 337. old.
48 *Állatkerti jegyzetek.* T. II. köt. 394. old.
49 *Koldusok.* T. I. köt. 436–437. old.
50 *Az első nap.* T. II. köt. 431. old.
51 *Vadgesztenyék a téren.* T. II. köt. 445–446. old.
52 *Intelmek kezdő felháborodókhoz.* T. I. köt. 658. old.
53 Bálint Árminné közlései.
54 *Az első nap.* I., II. köt. 431. old.
55 *Vadgesztenyék a téren.* T. II. köt. 445. old.
56 *L. Feleky Géza.* T. II. köt. 24–27. old.
57 *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945.* 8. köt.

Bp. 1976. Akadémiai. 45. old. (A továbbiakban: Mo. T. 8. köt.)
58 Bálint Árminné közlése.
59 Vö: Mo. T. 8. köt. 87. old.
60 Vö: Mo. T. 8. köt. 96. old.
61 Iványi Iván közlése.
62 Csillag Vera (a továbbiakban: Cs. V.) közlése, Radvány Ferenc visszaemlékezése alapján.
63 Bálint Árminné közlése.
64 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 52. old.
65 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 53. old.
66 *Nyugati regény–magyar regény.* T. II. köt. 532. old.
67 Cs. V. birtokában.
68 Gondos: I. m. 17–19. old.
69 Mo. T. 8. köt. 864. old.
70 Vö: Mo. T. 8. köt. 1231. old.
71 *Feleky Géza.* T. II. köt. 24. old.
72 A Deák Ferenc Önképzőkör Havi Szemléje. 1923–24. évf., okt.–nov. szám. 4. old. (Cs. V. birtokában.)
73 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 100. old.
74 Gondos: I. m. 21. old.
75 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 100. old.
76 Cs. V. közlése.
77 Cs. V. közlései.
78 Vö: Gondos: I. m. 22. old.
79 Vö: Gondos: I. m. 22. old.
80 Cs. V. közlése.
81 Mo. T. 8. köt. 429. old.
82 A Bálint szülők Meller Vilmosnénál őrzött iratai szerint Bálint Ármin nyugdíjazása 1924-ben történt.
83 Bálint Árminné közlése.
84 Bálint Árminné közlése.
85 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 36–37., ill. 65–66. old.
86 Bálint Árminné közlése.
87 Fodor József: *Emlékek a hőskorszakból.* Bp. 1964. Magvető. 126–127. old.
88 Bálint Árminné közlése.
89 Slapaj – fizetés nélküli gyakornok (szerkesztőségben).
90 Pesti Napló, 1929. márc. 5. 53. sz. 6. old. – Újra közli: Gondos: I. m. 32–37. old.
91 *Beszélgetés egy Karinthy Frigyes nevű leendő színésszel.* Az Est, 1928. szept. 29. 221. sz. 11. old.
92 Pesti Napló, 1929. szept. 5. 200. sz. 5. old.
93 Dr. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Budapest 1939. I. köt. (Bálint Györgyről.)

94 Dersi Tamás: *A rejtélyes doktor.* Bp. 1965. Szépirodalmi, 153–154. old. (A továbbiakban: Dersi: I. m.)
95 Dersi: I. m. 155. old.
96 Dersi: I. m. 171. old.
97 Dersi: I. m. 155. old.
98 Dersi: I. m. 203–204. old.
99 Idézi Dersi: I. m. 483. old.
100 Dersi: I. m. 203. old.
101 Vö: Dersi: I. m. 477. old. 23. sz. jegyzete.
102 Bóka László: *Válogatott tanulmányok.* Bp. 1966. Magvető. 920. old. (A továbbiakban: Bóka: I. m.)
103 Bóka: I. m. 919. old.
104 Fodor József: *Emlékek a hőskorszakból.* 98. old.
105 Cs. V. közlése.
106 T. I. köt. 36. old.
107 Iványi Iván közlése.
108 *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig.* (6. köt.) Bp. 1966. Akadémiai. 102. old.
109 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 23. old.
110 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 28. old.
111 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 32–33. old.
112 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 35. old.
113 B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 42–43. old.
114 Cs. V. közlése. – A verset lásd: B. Gy.: *Rejtsd el az örömöd.* 67–68. old.
115 Cs. V. közlése.
116 Cs. V. közlése.
117 Cs. V. közlése.
118 Pesti Napló Vasárnap (melléklet), 1929. ápr. 7.
119 T. I. köt. 36–40. old.
120 T. I. köt. 37. old.
121 T. I. köt. 39. old.
122 T. I. köt. 36. old.
123 *Válasz.* T. II. köt. 37. old.
124 Még egyszer a „kritikusok árulása". T. I. köt. 62. old.
125 Bálint Árminné közlése.
126 T. I. köt. 48–53. old.
127 T. I. köt. 48. old.
128 T. I. köt. 49. old.
129 T. I. köt. 50. old.
130 T. I. köt. 51. old.
131 T. I. köt. 52. old.
132 T. I. köt. 53. old.
133 T. I. köt. 94–97. old.
134 T. I. köt. 262–265. old.
135 T. II. köt. 68. old.

136 T. I. köt. 94. old.
137 T. I. köt. 96. old.
138 T. I. köt. 262. old.
139 T. I. köt. 265. old.
140 T. I. köt. 166. old.
141 T. I. köt. 107. old.
142 *Támogatóének vagy farkasok dala?* T. I. köt. 382. old.
143 Gondos: I. m. 78. old.
144 *Még egyszer a „kritikusok árulása".* T. I. köt. 61–62. old.
145 T. I. köt. 63. old.
146 Pesti Napló, 1930. jún. 19. 22. old.
147 T. I. köt. 71–74. old.
148 T. I. köt. 71. old.
149 *Thomas Mann.* T. I. köt. 332. old.
150 Új Tükör, 1976. júl. 6. XIII. évf. 27. sz. 14–15. old.
151 *Antisznobok.* T. I. köt. 97–100. old.
152 T. I. köt. 107–110. old.
153 Gondos: I. m. 49. old.
154 Szalai Imre: *A Vajda János Társaság.* Bp. 1975. Akadémiai. (Irodalomtörténeti Füzetek, 87. sz.) 38–39. old.
155 T. I. köt. 573–590. old., A Toll, 1932. 4. sz. 140–162. old.
156 T. I. köt. 115–117. old.
157 T. I. köt. 172–174. old.
158 T. I. köt. 115. old. – NEP = *Novaja ekonomicseszkoja polityika,* magyarul: *Új gazdasági politika.*
159 Gondos: I. m. 57. old.
160 Cs. V. közlése.
161 Vö: Mo. T. 8. köt. 637. old.
162 Mo. T. 8. köt. 652. old.
163 Cs. V. közlése.
164 T. I. köt. 129. old.
165 T. I. köt. 133–135. old.
166 T. I. köt. 134. old.
167 T. I. köt. 135. old.
168 T. I. köt. 147–149. old.
169 T. I. köt. 149. old.
170 T. I. köt. 150–151. old.
171 Közli Gondos: I. m. 74. old.
172 Gondos: I. m. 53. old.
173 Gondos: I. m. 74. old.
174 T. I. köt. 155–157. old.
175 T. I. köt. 158–162. old.
176 T. I. köt. 157. old.

177 T. I. köt. 160. old.
178 T. I. köt. 161. old.
179 T. I. köt. 162. old.
180 T. I. köt. 169–171. old.
181 T. I. köt. 169. old.
182 T. I. köt. 165–166. old.
183 T. I. köt. 165–166. old.
184 T. I. köt. 169–171. old.
185 T. I. köt. 169–170. old.
186 T. I. köt. 170. old.
187 T. I. köt. 169. old.
188 *Diaz levele.* T. II. köt. 422. old.
189 *Egy barát emléke.* T. II. köt. 371. old.
190 Cs. V. közlése.
191 T. I. köt. 174–177. old.
192 T. I. köt. 177. old.
193 T. I. köt. 176. old.
194 *Settembrini úr tragédiája.* T. I. köt. 183. old.
195 Idézi Gondos: I. m. 81. old.
196 T. I. köt. 211–212. old.
197 B. Gy.: *A szavak felkelése.* Bp. 1954. Szépirodalmi. 7. old.
198 T. I. köt. 190–192. old.
199 T. I. köt. 190. old.
200 *Válasz Diogenésznek.* T. I. köt. 194. old.
201 T. I. köt. 195–197. old.
202 T. I. köt. 195. old.
203 T. I. köt. 196. old.
204 T. I. köt. 197. old.
205 Gondos: I. m. 84. old.
206 Gondos: I. m. 85. old.
207 T. I. köt. 172–174. old.
208 T. I. köt. 173. old.
209 T. I. köt. 227–229. old.
210 T. I. köt. 228. old.
211 *Az állat joga.* T. I. köt. 212. old.
212 *Az állatok dicsérete.* Bp. 1938. Előszó.
213 T. I. köt. 216–219. old.
214 T. I. köt. 216–217. old.
215 *Kolduló állatok.* T. I. köt. 272. old.
216 T. II. köt. 81–82. old.
217 T. II. köt. 82. old.
218 *Reménytelenség.* T. I. köt. 278. old.
219 T. I. köt. 494. old.
220 T. I. köt. 569–571. old.
221 T. I. köt. 569–570. old.

222 T. I. köt. 570. old.
223 T. I. köt. 571. old.
224 T. I. köt. 272–274. old.
225 T. I. köt. 615–617. old.
226 T. II. köt. 279–281. old.
227 T. II. köt. 280. old.
228 B. Gy.: *Emberi méltósággal.* Bp. 1947. Szikra. (Káldor György előszava.) 5. old.
229 *Marseille, július* 8. T. II. köt. 324. old.
230 Bálint Árminné közlése.
231 Gondos: I. m. 5. old.
232 Cs. V. közlése, melyet megerősít az egykori gimnáziumi osztálytárs, Radvány Ferenc is.
233 Gondos: I. m. 5. old.
234 *„Baloldali mazochizmus" vagy szekta-demokrácia?* T. II. köt. 88–89. old.
235 *Jegyzetek egy könyvhöz.* T. II. köt. 85. old.
236 *Egy szerény elmebeteg vallomásaiból.* T. II. köt. 10–12. old.
237 *Rádió mellett.* T. II. köt. 391. old.
238 *Egy barát emléke.* T. II. köt. 371. old.
239 *Állatkerti jegyzetek.* T. II. köt. 395. old.
240 *Krikett.* T. II. köt. 416. old.
241 *Hétfőtől csütörtökig.* T. II. köt. 266. old.
242 *Napló.* T. II. köt. 169. old.
243 T. I. köt. 531–533. old.
244 Bálint Árminné közlése.
245 Cs. V. közlése.
246 Cs. V. közlése.
247 Rónai Mihály András: *Bálint György.* Nagyvilág, 1966. szeptember. XI. évf. 9. sz. 1436–1437. old.
248 Pesti Napló, 1933. nov. 5. 251. sz. 36. old.
249 Közlésük sorrendjében: *Börtöneink.* T. I. köt. 221–223. old.; *A vulkánidomító.* T. I. köt. 225–226. old.; *Búcsú.* T. I. köt. 227–229. old.
250 T. I. köt. 233. old.
251 T. I. köt. 233–235. old.
252 *Közélet.* T. I. köt. 234–235. old.
253 Dr. Kőszegi Imre közlése: a Gömbös–Gombaszögi találkozóra utal: Lackó Miklós: *Válságok – választások.* Bp. 1975. Gondolat. 81. old.
254 Lackó Miklós: *Válságok – választások.* 89. old.
255 T. I. köt. 243–244. old.
256 T. I. köt. 247–249. old.
257 *Válasz.* T. I. köt. 261. old.
258 T. I. köt. 249–252. old.

259 T. I. köt. 249. old.
260 T. I. köt. 251. old.
261 T. I. köt. 301–303. old.
262 T. I. köt. 274–277. old.
263 T. I. köt. 314–316. old.
264 T. I. köt. 327–329. old.
265 T. I. köt. 270–272. old.
266 T. I. köt. 353–355. old.
267 Dr. Kőszegi Imre közlése.
268 Cs. V. közlései.
269 Cs. V. közlése.
270 Cs. V. közlése.
271 *Vidámság, ó!* T. I. köt. 534–535. old.
272 T. I. köt. 534–535. old.
273 T. I. köt. 325–327. old.
274 *Gondtalan élet.* T. I. köt. 545–547. old.
275 Boldizsár Iván: *Pesti napló – A hetvenéves Bálint Györgyről.* Magyar Hírek, 1976. július 31. XXIX. évf. 16. sz. 11. old.
276 T. I. köt. 281–286. old.
277 T. I. köt. 287–289. old.
278 T. I. köt 289–292. old.
279 T. I. köt. 340–342. old.
280 T. I. köt. 292. old.
281 T. I. köt. 388. old.
282 T. I. köt. 397–399. old.
283 T. I. köt. 397–398. old.
284 T. I. köt. 399. old.
285 *A márvány nehéz napjai.* T. I. köt. 283. old.
286 Gondos: I. m. 131–133. old.
287 *Válasz.* T. II. köt. 37. old.
288 *Két hanglemez.* T. II. köt. 246. old.
289 T. II. köt. 311–355. old.
290 T. II. köt. 324. old.
291 T. II. köt. 328. old.
292 T. I. köt. 329. old.
293 T. I. köt. 357–359. old.
294 T. I. köt. 359. old.
295 Vö: Gondos: I. m. 142. old.
296 T. I. köt. 362. old.
297 T. I. köt. 363. old.
298 T. I. köt. 364. old.
299 T. I. köt. 503. old.
300 T. I. köt. 463–467. old.
301 T. I. köt. 466. old.

302 *Járkálj csak, halálraítélt!* T. I. köt. 679. old.
303 T. I. köt. 680–681. old.
304 T. I. köt. 314–316. old.
305 T. I. köt. 315. old.
306 Bálint Árminné közlése.
307 T. I. köt. 473–476. old.
308 T. I. köt. 476. old.
309 T. I. köt. 511–513 old.
310 T. I. köt. 511. old.
311 T. I. köt. 512. old.
312 T. I. köt. 513. old.
313 T. I. köt. 322–325. old.
314 T. I. köt. 625. old.
315 *Szergej atya példázata.* T. I. köt. 456. old.
316 *Görög máglya.* T. I. köt. 620. old.
317 Magyar Pál: *Sajtó és történelem. Erzsébetváros.* Bp. é. n. Kiadja: Budapest Főváros VII. ker. Tanácsa, 148. old.
318 T. I. köt. 381–384. old.
319 NEP = Nemzeti Egység Pártja (Gömbös Gyula alakította a Bethlen-féle Egységes Pártból).
320 T. I. köt. 381–382. old.
321 T. I. köt. 383. old.
322 T. I. köt. 384. old.
323 T. I. köt. 394–395. old.
324 T. I. köt. 410–412. old.
325 *A Pán halála.* T. I. köt. 503–508. old.
326 Uo. T. I. köt. 506. old.
327 *Légnadrág és társai.* T. I. köt. 471. old.
328 Rónai Mihály András: *Bálint György.* Nagyvilág, 1966. szeptember. XI. évf. 9. sz. 1436–1437. old.
329 A magyar irodalom története. VI. köt. 102–108. old. (Akadémiai 1966.)
330 Kiss Ferenc: *A szocialista kritika történetéből* (A Népfront-*időszak problémái. Meghallói a Törvényeknek. Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből.* III. köt. Bp. 1973. Akadémiai. 258–278. old. (A továbbiakban: Kiss F.: I. m.)
331 Agárdi Péter: *A szocializmus mint költészet. Adalékok a két világháború közötti marxista kritika József Attila-képéhez. „Vár egy új világ." Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből.* IV. köt. Bp. 1975. Akadémiai. 81–140. old.
332 T. I. köt. 679–681. old.
333 T. I. köt. 29–32. old.
334 T. I. köt. 31. old.

335 *Még egyszer a „kritikusok árulása”.* T. I. köt. 58–62. old.
336 *Antisznobok.* T. I. köt. 100. old.
337 *Kis szellemek találkoznak.* T. I. köt. 253. old.
338 Uo. 254. old.
339 Uo. 255. old.
340 T. I. köt. 309–312. old.
341 *A nép mindig komikus?* T. I. köt. 356. old.
342 T. II. köt. 198–201. old.
343 Uo. 200. old.
344 Uo. 201. old.
345 T. I. köt. 298–301. old.
346 Uo. 299. old.
347 Kiss F.: I. m. 274. old.
348 Uo. 275. old.
349 Uo. 276–277. old.
350 T. I. köt. 521. old.
351 (Vallomás olvasmányairól.) T. II. köt. 172. old.
352 T. I. köt. 167. old.
353 T. II. köt. 97–98. old.
354 T. II. köt. 247. old.
355 T. I. köt. 331–332. old.
356 T. I. köt. 556. old.
357 T. I. köt. 97–100. old.
358 T. I. köt. 252–255. old.
359 T. I. köt. 309–312. old.
360 T. I. köt. 355–357. old.
361 *Művészet?* T. I. köt. 521. old.
362 *Jegyzetek a pátoszról.* T. II. köt. 250. old.
363 T. II. köt. 253. old.
364 T. II. köt. 254. old.
365 T. II. köt. 256–257. old.
366 T. II. köt. 524. old.
367 T. II. köt. 358. old.
368 T. II. köt. 525. old.
369 T. II. köt. 526. old.
370 T. II. köt. 533. old.
371 T. II. köt. 536. old.
372 Népszava, 1972. január 18. (Tudomány, irodalom, művészet rovat.)
373 *Önarcképvázlat.* T. I. köt. 637. old.
374 T. I. köt. 400–402. old.
375 T. I. köt. 402. old.
376 *Rapszódia az íróasztal mellett.* T. I. köt. 442. old.
377 T. I. köt. 442–444. old.
378 T. I. köt. 444. old.

379 *Kávéházban.* T. I. köt. 457. old.
380 *Rongyos ember.* T. I. köt. 483–484. old.
381 T. I. köt. 498–503. old.
382 T. I. köt. 501. old.
383 *Angol nyulak tömeges gázhalála.* T. I. köt. 424. old.
384 T. I. köt. 590–591. old.
385 *Ezen sziget megszűnik.* T. I. köt. 663–665. old.
386 Cs. V. közlése.
387 Dr. Kőszegi Imre közlése.
388 B. Gy.: *Az utolsó percek.* Bp. 1971. Szépirodalmi.
389 T. II. köt. 163–165. old.
390 T. II. köt. 164–165. old.
391 *„Ember által vont járműforgalom."* T. II. köt. 13. old.
392 T. I. köt. 704–706. old.
393 T. I. köt 704. old.
394 T. II. köt. 207–209. old.
395 T. II. köt. 209. old.
396 T. I. köt. 543–544. old.
397 *Levél a delejes nőhöz.* T. I. köt. 669. old.
398 T. II. köt. 207–209. old.
399 *Egy halhatatlanság születése.* T. I. köt. 55–58. old.
400 T. I. köt. 618–620. old.
401 T. I. köt. 634–636. old.
402 T. I. köt. 637–639. old.
403 T. II. köt. 33–35. old.
404 Uo. 35. old.
405 T. II. köt. 44–46. old.
406 Uo. 45–46. old.
407 *Az „Erdélyi-ügy".* T. II. köt. 98–101. old.
408 Uo. 100. old.
409 T. II. köt. 66–67. old.
410 Uo. 67. old.
411 L. 319. sz. jegyzetet.
412 *„Baloldali mazochizmus" vagy szekta-demokrácia?* T. II. köt. 87–91. old.
413 Pesti Napló, 1938. márc. 13. 59. sz. 30. old. – *Emberi méltósággal.* Bp. 1947. Szikra. 197–199. old.
414 Pintér István: *A KMP és a Márciusi Front.* Párttörténeti Közlemények, 1976. XXII. évf. 4. sz. 16. old.
415 *Válasz.* T. II. köt. 36. old.
416 Uo. 37–38. old.
417 T. II. köt. 38. old.
418 *Az állatok dicsérete.* Athenaeum, Budapest 1938. Újabb kiadása: Helikon, Budapest 1961. Kovács Endre utószavával.
419 T. II. köt. 311–355. old.

420 T. II. köt. 356–370. old.
421 T. I. köt. 573–590. old.
422 T. II. köt. 322–323. old.
423 T. II. köt. 326. old.
424 T. II. köt. 327. old.
425 T. II. köt. 327–328. old.
426 T. II. köt. 328. old.
427 Lenin: *Állam és forradalom.* Moszkva, 1943. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó. 25. old.
428 *Intelmek kezdő felháborodókhoz.* T. I. köt. 689. old.
429 T. II. köt. 338. old.
430 T. II. köt. 336–337. old.
431 T. I. köt. 643–650. old.
432 T. I. köt. 645. old.
433 T. II. köt. 311–312. old.
434 T. I. köt. 609–611. old.
435 T. I. köt. 611. old.
436 *Járkálj csak, halálraítélt!* T. I. köt. 679. old.
437 T. I. köt. 680. old.
438 B. Gy.: *Emberi méltósággal.* Bp. 1947. Szikra. 7. old.
439 T. II. köt. 10–12. old.
440 T. II. köt. 10. old.
441 T. II. köt. 10–11. old.
442 T. II. köt. 266–267. old.
443 *A magyar forradalmi munkásmozgalom története.* 2. köt. Bp. 1967. Kossuth. 143. old.
444 *A magyar forradalmi munkásmozgalom története.* 2. köt. 144. old.
445 T. II. köt. 127–129. old.
446 *A Pán halála.* T. I. köt. 507. old.
447 T. II. köt. 123–125. old.
448 T. II. köt. 123. old.
449 T. II. köt. 123–124. old.
450 *Jegyzet a jegyzetekről.* T. II. köt. 15. old.
451 *Az igazi szellem igazi napjai.* T. II. köt. 269. old.
452 T. II. köt. 267–268. old.
453 T. II. köt. 269. old.
454 *Függőkert.* Pesti Napló, 1938. dec. 25. 271. sz. 40. old.; *A könyvek harca.* Magyarország, 1938. dec. 25. 292 sz. 18. old.
455 Cs. V. közlése.
456 T. II. köt. 216–217. old.
457 T. II. köt. 218–219. old.
458 T. II. köt. 219. old.
459 *Inkább Lindbergh.* T. II. köt. 264. old.
460 T. II. köt. 221–223. old.

461 T. II. köt. 241–243. old.
462 T. II. köt. 242. old.
463 Cs. V. közlése.
464 Cs. V. közlése.
465 Gondos: I. m. 93. old.
466 *Útközben.* T. II. köt. 401–402. old.
467 T. II. köt. 405–407. old.
468 T. II. köt. 414–415. old.
469 T. II. köt. 415. old.
470 Cs. V. közlése.
471 Mo. T. 8. köt. 993. old.
472 Mo. T. 8. köt. 992. old.
473 Mo. T. 8. köt. 1000. old.
474 Mo. T. 8. köt. 998. old.
475 *Diaz levele.* T. II. köt. 422. old.
476 T. II. köt. 422–423. old.
477 T. II. köt. 422–423. old.
478 T. II. köt. 501. old.
479 Cs. V. közlése. („Józsi bácsi" beszélgetéseikben Sztálin volt.)
480 Magyar P.: I. m. 149. old.
481 *Járkálj csak, halálraítélt!* T. I. köt. 679. old.
482 T. II. köt. 430–432. old.
483 T. II. köt. 432–433. old.
484 T. II. köt. 437–438. old.
485 T. II. köt. 439–440. old.
486 T. II. köt. 443–444. old.
487 T. II. köt. 468–469. old.
488 *„Gyönyörű képességünk, a rend . . ."* T. II. köt. 436. old.
489 T. II. köt. 458–460. old.
490 T. II. köt. 459. old.
491 T. II. köt. 460. old.
492 Cs. V. közlése.
493 T. II. köt. 472–475. old.
494 T. II. köt. 473. old.
495 Cs. V. közlései.
496 Az emberiség végnapjai. T. II. köt. 502. old.
497 T. II. köt. 503. old.
498 T. II. köt. 502. old.
499 T. II. köt. 490–492. old.
500 T. II. köt. 491. old.
501 Cserépfalvi Imre közlése.
502 Cs. V. közlése.
503 Gondos: I. m. 212. old.
504 Idézi Gondos: I. m. 159–160. old.

505 Cs. V. közlése. – A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a szegedi fiatalok baloldali hallgatóinak és baráti körének 1931–39 között működött társadalomtudományi, irodalmi és művészeti csoportosulása. Ismertebb tagjai: Baróti Dezső, Buday György, Erdei Ferenc, Hont Ferenc, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós stb.
506 T. I. köt. 150. old.
507 T. I. köt. 408. old.
508 T. I. köt. 409. old.
509 T. I. köt. 410. old.
510 T. II. köt. 39–42. old.
511 T. II. köt. 42. old.
512 T. II. köt. 40. old.
513 T. II. köt. 39. old.
514 T. II. köt. 39. old.
515 T. II. köt. 42. old.
516 Szántó Judit: *Emlékeimből. József Attila Emlékkönyv.* 356. old. (Bp. 1957. Szépirodalmi.)
517 Lásd a 331. sz. jegyzetet.
518 T. II. köt. 463. old.
519 *A fájdalom zsenije.* T. II. köt. 270. old.
520 Gondos: I. m. 49–50. old.
521 Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére.* Bp. 1977. Szépirodalmi. 126. old. (A továbbiakban: Baróti: I. m.)
522 Baróti: I. m. 234–235. old.
523 Baróti: I. m. 266. old.
524 Ezt közli a T. I. köt. 189–190. old.
525 A vitacikket újra közli M. Gy.: *„a 2×2 józansága".* Bp. 1975. Magvető. 54–55. old.
526 Kiss F: I. m. 274. old.
527 *Gondolat, 1937.* május–júniusi sz. 206–207. old.
528 Gondos: I. m. 141. old.
529 *Radnóti Miklós versei.* T. II. köt. 518. old.
530 *A toronyőr visszapillant.* T. II. köt. 441. old.
531 T. II. köt. 495. old.
532 *Egy kép alá.* T. II. köt. 126–127. old.
533 Lásd a 461. sz. jegyzetet.
534 T. II. köt. 440–442. old.
535 T. II. köt. 441. old.
536 T. II. köt. 442. old.
537 T. II. köt. 442 old.
538 Bálintnak e „szolgálati" távollétekből feleségéhez írt levelei az anyaggyűjtéskor a Petőfi Irodalmi Múzeumban nem voltak hozzáférhetők.
539 Cs. V. közlése.
540 T. II. köt. 536–539. old.

541 T. II. köt. 521–536. old.
542 Újra közli és bevezeti Lengyel Béla. Kritika, 1972. 6. (júliusi) sz. 5–6. old.
543 Cs. V. közlése.
544 M. Kiss Sándor: *A másodrendű gyanúsított*. Élet és Irodalom, 1976. július 3. sz. 6–7. old.
545 Cserépfalvi Imre kozlése.
546 Cs. V. közlése.
547 Cs. V. közlése.
548 Gondos: I. m. 213–214. old.
549 Tolnai Gábor *Vázlatok és tanulmányok* c konyvének (Bp. 1955. Művelt Nép) 141–142. oldalán írottakból arra lehet következtetni, hogy B. Gy. nyolc Garcia Lorca-versről a börtönben készített nyersfordítást Radnótinak.
550 Cs. V. közlése.
551 Cserépfalvi Imre közlése.
552 Közli Szilágyi János a Népszabadság 1975. nov. 1-i számában, *Bálint György utolsó éveiből* címmel.
553 Nemeskürty István: *Requiem egy hadseregért*. Bp. 1972. Magvető. 237–257. old. (A továbbiakban Nemeskürty: I. m.)
554 Nemeskürty: I. m. 242. old.
555 Cs. V. közlése.
556 A Vöröskereszt Tudósító Iroda közlésének fakszimiléjét lásd: Gondos: I. m. 219. old.
557 Gondos: I. m. 218. old.
558 Nemeskürty: I. m. 208. old.

Tartalom

A magánügy és közügy határán 5

„... Egy időben költő szerettem volna lenni" . . 8

„Őseim kissé hiányosak" 8

„... Felelős vagyok valamiért" 12

Matróz és mindenes között 20

Beleszólt életébe a történelem 25

Pályakezdés, főnökök 30

„A kultúremberek válsága" 39

Kritikusi erkölcs és természetrajongás 44

„... Nem lehet harc nélkül élni" 50

„Tessék megváltani a világot!" 50

„Hitlerben a hitlerizmus a fontos" 58

Az állatok dicsérője 66

„Történik velem a közélet" 76

„Ők a történelem" 83

„A falánk kis csoport üzelmei" 89

„Sarkantyú az állam vékonyában" 95

Szemben a „támogatókkal" 95

„Magyar »Ej Uhnyem«-et!" 100

„A »szép« az a valóság..." 106

„... Az utolsó percig tiltakozni fogok..." . . 116

„Spanyolországban jártam" 131

„A toronyőr visszapillant” 138
„Az igazi szellem igazi napjai” 139
A londoni két hónap 145
„Az emberiség végnapjai” 151
Egy halhatatlanság éltetője 160
„A világ csakugyan szép volt...” 169

Jegyzetek 181

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
83.1076/1 Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Vágó Sándorné vezérigazgató
A kötetet Pelle János szerkesztette
Képszerkesztő Fábri Magda
A borító Schubert Péter munkája
Műszaki vezető Bereczki Gábor
Műszaki szerkesztő Hülber Péter
Terjedelme 9,9 (A/5) ív + 0,8 (A/5) ív képmelléklet

25,– Ft

MAGYAR ISTVÁN

„FELHÁBORODOM, TEHÁT VAGYOK"

BÁLINT GYÖRGY ÉLETE

Magyar István műve érdekes és alaposan dokumentált életrajz a két világháború közötti baloldali irodalom jelentős alakjáról, Bálint Györgyről. A szerző felidézi a Bálint Györgyre vonatkozó emlékezéseket, hivatkozik műveire, felrajzolja az egyes írások hátterét. Magyar István stílusa közérthető, adatai megbízhatóak. Olyan kiemelkedő személyiségnek szentelte művét, akinek esetében az életmű és az egyéni sors szorosan összefonódik. Bálint György művészetének kulcsa ugyanis életpályájában keresendő, a biográfusnak tehát egyben műelemzőnek is kell lennie. Magyar István könyve ezt a követelményt magas színvonalon teljesíti, s ezért joggal tarthat számot a két világháború közötti magyar társadalom és irodalom iránt érdeklődő olvasók figyelmére.

KOSSUTH